

समुदायमा आधारित संरक्षण समूह तथा सरोकारवालाहरूलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको ३ दिने तालिम स्रोत पुस्तिका

OPPORTUNITY VILLAGE NEPAL
शुभ अवसर ग्राम नेपाल

GOOD SHEPHERD
INTERNATIONAL
FOUNDATION
NEPAL

समुदायमा आधारित संरक्षण समूह तथा
सरोकारवालाहरुलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको
३ दिने तालिम स्रोत पुस्तका

शुभ अवसर ग्राम नेपाल

सुभाव तथा विशेष योगदान

श्री तस्किला निकोलस, अन्धोनिया सुसै, गोविन्द भट्टराई र विकास दुङ्गाना

लेखन/सम्पादन समूह

श्री सुनीता भुखजु (टिम लिडर)

श्री विकास थापा (टिम मेम्बर)

ले-आउट, डिजाइन तथा प्रोडक्सन :

प्रकाशक:

शुभ अवसर ग्राम नेपाल

केन्द्रिय कार्यालय: सिनामंगल काठमाडौं,

सम्पर्क नं: ०१-४५९८४९९

शाखा कार्यालयहरु: पोखरा कास्की,

सम्पर्क नं: ०६१-४०३००७, ९८०९८५७२९६

भैरहवा, रुपन्देही

सम्पर्क नं: ०७१-५७३९७९, ५७४२७९

सर्वाधिकार @ प्रकाशकमा

मुद्रण प्रति: १०० प्रति

प्रकाशन मिति: डिसेम्बर, २०२२

आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग

प्रस्तुत तालिम स्रोत पुस्तिका शुभ अवसर ग्राम नेपालको सहयोगमा तयार गरिएको हो । यस तालिम पुस्तिका तयार गर्न Good Shepherd International Foundation Nepal को आर्थिक सहयोग रहेको छ ।

Foreword

Nepal and India share porous border of more than 1800 km. Surveillance across the whole border is impossible by the security forces of Nepal and India. The traffickers take advantage of the porous border for trafficking of women and children to India. Considering the context, Good Shepherd International Foundation Nepal supported the implementation of the Cross-Border Anti-Human Trafficking Project from 2019. The concept of community-based surveillance mechanisms was envisioned in the project so as to engage the communities in the border districts for the surveillance of susceptible cases of human trafficking. Opportunity Village Nepal has already formed and mobilized protection committees on the border areas of Rohini Rural Municipality, Marchawari Rural Municipality and Siddharthanagar Municipality. As we emphasize the need for community engagement in preventing human trafficking, the concept is replicated in Lumbini Sanskritik Municipality as well from 2022.

The members of the protection committees engaged in community-based surveillance should have knowledge on laws and legislation relating to human trafficking. It is inevitable for them to know the various agencies and their jurisdictions in ensuring justice to the survivors and victims. Most importantly, conceptual clarity amongst the members on human trafficking is very crucial. Realizing the need to enhance the knowledge of protection committee members as well as stakeholders, especially security forces at the border, OVN has developed a training manual on community-based surveillance for the prevention of human trafficking. The manual developed in Nepali language incorporating the local stories/ contexts and highlighting the provisions of the Human Trafficking and Transportation (Control) Act 2064 is very comprehensive. I strongly believe that the manual will be a good resource for any organization and agencies working against human trafficking, particularly for

those whose work is focused on community-based intervention and community engagement.

I would like to congratulate the management and project team of Opportunity Village Nepal for developing the manual. I am equally grateful to the consultants who invested a lot of time and effort as well as their experiences and expertise in developing this manual. Human trafficking is an organized crime; let us all be united too in responding to such a heinous crime on humanity.

With Blessings and Peace

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Nicholas". The signature is fluid and cursive, with a horizontal line through the end of the name.

Sr. Taskila Nicholas
Country Representative
Good Shepherd International Foundation Nepal

विषय सूची

विषय	पेज नं
सत्र १: स्वागत, परिचय र अपेक्षा संकलन	१
सत्र २ र ३: नेता, नेतृत्व र नेतृत्वका शैलीहरु	४
सत्र ४: लिङ्ग, लैङ्गिकता र लैङ्गिकतामा आधारित हँसा	१०
सत्र ५: मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार-अवधारणागत स्पष्टता	२३
सत्र ६: मानव बेचबखिन, मानव तस्करी, बसाइँसराइँ तथा देह व्यापार (वेश्यावृत्ति) सम्बन्धमा अवधारणागत स्पष्टता	३४
सत्र ७: मानव बेचबखिनसँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्था	४०
सत्र ८: मानव बेचबखिन पीडित तथा प्रभावितका लागि सिफारिस प्रणाली	४५
सत्र ९: मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारविरद्ध जाहेरी दर्ता, अनुसन्धान प्रक्रिया र यसका चुनौतहरु	५५
सत्र १०: मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार अपराधको सफल अभियोजनमा साक्षी तथा पीडितको भूमिका	६१
सत्र ११: मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार विरुद्ध समुदायमा आधारित संरक्षण समितिको गठन तथा परिचालन	६७
सत्र १२: सिमा निगरानी	६८
सत्र १३: मानव बेचबखिनको घटनाको उद्धार तथा स्वदेशफिर्ती (अन्तर्रासिमा / सिमापार सरोकारवालाहरुको भूमिका)	६९
सत्र १४: कार्ययोजना निर्माण	७०
सन्दर्भ सामाग्री	७२

सत्र-योजना

परियोजना: अन्तरसिमा मानव बेचविखन विरुद्धको परियोजना

तालिम अवधि: २.५ दिन

क्र.सं.	क्रियाकलाप	समय	विधि	आवश्यक सामग्रीहरु
पहिलो दिन				
	चिया नास्ता	८:००- ९:००		
	सामग्री वितरण, नाम दर्ता र Name Tag	९:१५- ९:३०		
१	उदघाटन, स्वागत मन्तव्य, परिचय, अपेक्षा संकलन र तालिमको उद्देश्य माथि छलफल	९:३०- १०:३०		
२	नेता र नेतृत्व	१०:३०- ११:३०	मस्तिष्क मन्थन, समूह कार्य तथा प्रस्तुति	स्टडी नोट, ब्राउन पेपर, मार्कर, मास्कइं टेप, प्रोजेक्टर
३	नेतृत्वका शैलीहरु	११:३०- १२:३०	भूमिका अभिनय, प्रस्तुति	
	खाना	१२:३०- १:३०		
४	लिङ्ग, लैंड्रिकता र लैंड्रिकतामा आधारित हिंसा	१:३०- २:३०	मस्तिष्क मन्थन, समूह कार्य	स्टडी नोट, ब्राउन पेपर, मार्कर, मास्कइं टेप, प्रोजेक्टर
५	मानव बेचविखन तथा ओसारपसार अवधारणागत स्पष्टता <ul style="list-style-type: none"> • परिभाषा, • वर्तमान स्थिति, • यसको प्रकृति, • मानव बेचविखन तथा ओसारपसारको लागि 	२:३०- ३:३०	कोडको प्रस्तुती, मस्तिष्क मन्थन तथा प्रस्तुति	चित्र, मेटाकार्ड, साइन पेन, प्रोजेक्टर

क्र.सं.	क्रियाकलाप	समय	विधि	आवश्यक सामग्रीहरु
	<ul style="list-style-type: none"> अपनाइने तरिकाहरू, • मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार हुनुको मुख्य कारणहरू • मानव बेचबिखनले महिलामाथि पार्ने असरहरु 			
	चिया नास्ता	३:३०- ३:४५		
६	<p>मानव बेचबिखन, मानव तस्करी, बसाइँसराइँ तथा देह व्यापार (वेश्यावृत्ति) सम्बन्धमा अवधारणागत स्पष्टता</p> <ul style="list-style-type: none"> • मानव तस्करीको परिभाषा • मानव तस्करीको वर्तमान अवस्था तथा मानव तस्करी र मानव बेचबिखन बीचको अन्तरसम्बन्ध (Nexus)। • नेपालबाट मानव तस्करी हुने गरेको विभिन्न रुटहरू • मानव बेचबिखन तथा बसाइँसराइँ (Migration) बीचको अन्तर सम्बन्ध (Nexus) • मानव बेचबिखन तथा देह व्यापार (वेश्यावृत्ति) बीचको फरक तथा अन्तर सम्बन्ध (Nexus) 	३:४५- ५:१५	अन्तर समूह प्रश्नोत्तर, छलफल	सन्दर्भ सामग्रीको फोटोकपी, मार्कर, हवाइट वोर्ड

क्र.सं.	क्रियाकलाप	समय	विधि	आवश्यक सामग्रीहरु
दोस्रो दिन				
	चिया नास्ता	८:००- ९:००		
७	विभिन्न समितिहरुको प्रस्तुति (प्रतिवेदन, मनोरञ्जन, पुनरावलोकन)	९:००- ९:३०		
८	मानव बेचबिखन सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था	९:३०- ११:००	चिठ्ठा खेल (प्रश्नोत्तर तथा छलफल)	स्टडी नोट, पेन
९	मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितका लागि सिफारिस प्रणाली <ul style="list-style-type: none"> ● सिफारिस प्रणाली के हो? ● सेवा प्रदायकहरुको नक्सांकन (service mapping) ● उपलब्ध सेवाहरु ● अस्पतालमा आधारित एकद्वारा सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र र यसले पुऱ्याउने सेवा र सहयोगहरु 	११:००- १२:३०	समूह कार्य, रोटी चित्र, जोडा संवाद	कार्डबोर्ड पेपर, कैची, साइन पेन, मास्किङ टेप
	खाना	१२:३०- १:३०		
१०	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारविरुद्ध जाहेरी दर्ता, अनुसन्धान प्रक्रिया र यसका चुनौतीहरु <ul style="list-style-type: none"> ● मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारविरुद्ध जाहेरी दर्ताको प्रक्रिया ● अनुसन्धानमा ध्यान दिनुपर्ने कुरा र समुदायले 	१:३०- ३:००	समूह कार्य तथा प्रस्तुति	ब्राउन पेपर, मार्कर, मास्किङ टेप, प्रोजेक्टर

क्र.सं.	क्रियाकलाप	समय	विधि	आवश्यक सामग्रीहरु
	<ul style="list-style-type: none"> खेल्नुपर्ने भूमिका अनुसन्धानको चुनौती र समाधानका उपायहरू 			
	चिया नास्ता	३:००- ३:१५		
११	<p>मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधको सफल अभियोजनमा साक्षी तथा पीडितको भूमिका</p> <ul style="list-style-type: none"> मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दाको सफल अभियोजनमा साक्षी तथा पीडितको भूमिका साक्षी तथा पीडितको सुरक्षासँग सम्बन्धित व्यवस्था र महत्व। 	३:१५- ४:४५	अन्तर समुह प्रश्नोत्तर, छलफल	सन्दर्भ सामग्रीको फोटोकपी, मार्कर, हवाइट वोर्ड
१२	<p>मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्ध समुदायमा आधारित संरक्षण समितिको गठन तथा परिचालन</p> <ul style="list-style-type: none"> उद्देश्य तथा भूमिकाहरू समन्वय तथा सहकार्यहरू (को संग, के को लागि, आदी) सिफारिस प्रक्रिया 	४:४५- ५:४५	मस्तिष्क मन्थन, समूह कार्य तथा प्रस्तुतीकरण	
तेस्रो दिन				
	चिया नास्ता	८:००- ९:००		
	अधिल्लो दिनको समिक्षा	९:००- ९:३०		
१३	<p>सिमा निगरानी</p> <ul style="list-style-type: none"> सूचना प्रवाह 	९:३०- १०:३०	अभिनय, प्रस्तुति,	

क्र.सं.	क्रियाकलाप	समय	विधि	आवश्यक सामग्रीहरु
	<ul style="list-style-type: none"> • सोधपुछ तथा रोकथाम (Intercept) • रिपोर्ट गर्ने तथा संकास्पद घटनाको छानविन 		छलफल	
१४	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारसँग सम्बन्धित सवालहरूको पहिचान तथा विश्लेषण	१०:३०-११:३०	पत्रिकामा प्रकाशित समाचारहरु (कोड) को प्रस्तुति, समूह कार्य तथा प्रस्तुती	
१८	समुदायमा आधारित संरक्षण समितिको कार्य योजना निर्माण (समूहगत छलफल र प्रस्तुति सहित) तथा समापन	११:३०-१२:३०		
	खाना	१२:३०-१:३०		

सत्र १: स्वागत, परिचय र अपेक्षा संकलन

उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- एक अर्कालाई चिन्नेछन् साथै घुलमिलको वातावरण बन्नेछ।
- तालिमको उद्देश्यबारे जानकार हुनेछन्।
- तालिमका विषयवस्तुबारे अवगत हुनेछन्।
- तालिमका विषयवस्तुबारे जान्न उत्सुक भई विषयवस्तुमा अगाडि बढ्न तयार हुनेछन्।

विधि: समूहगत कार्य, वार्तालाप, आदानप्रदान, मस्तिष्क मन्थन

समय: ४० मिनेट।

सामग्री : मेटाकार्ड, मार्कर, न्यूजप्रिन्ट वा ब्राउन पेपर, A4 पेपर

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप-१ (२० मि.)

- संस्थाको प्रतिनिधिबाट सहभागीहरूलाई छोटो स्वागत गर्ने र कार्यक्रम संचालनको लागि सहजकर्तालाई अनुरोध गर्ने।
- सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई स्वागत गर्नुहोस् र गोलाकार बस्त लगाउनुहोस् त्यसपछि एउटा छोटो रमाइलो क्रियाकलापबाट सत्रको सुरुवात गर्नुहोस्।
- सबै सहभागीहरूलाई न्यूजप्रिन्टको स-साना टुकाहरु दिने र त्यसमा आफ्नो नाम, ठेगना र रुची लेख्न लगाउने र उक्त कागजको टुकाहरूलाई एक एक वटा बेलुनभित्र हालेर फुक्न लगाउने।
- सबै सहभागीहरूले आफूले फुकेको बेलुनलाई एकै ठाउँमा राख्न लगाउने।
- राखिएको बेलुनमध्ये आफूले फुकेको बेलुन नछानी अन्य बेलुनमध्ये एउटा छान्ने र अगाडितिर आएर उभिने।
- सबै सहभागीको हातमा १/१ वटा बेलुन भएपछि सहभागीहरूको विपरीत दिशामा दुइवटा कुर्ची राख्ने र सहजकर्ताले सहभागीहरूमध्ये कुनै दुई जनालाई एक कदम अगाडि आउन लगाउने र उक्त दुई जनालाई आ-आफ्नो बेलुन लिएर अगाडिको कुर्चिमा बेलुन राखी त्यसमा बसेर कसले चाडै बेलुन फुटाउनसक्नुहेछ गर्नुहोस् भन्ने।

- उक्त दुईजनाले बेलुन फुटाउँदा जसको नाम लेखेको कागज आउँछ उसलाई एक आफू नजिक बोलाउने र उसको नाम, ठेगाना र रुचीको बारेमा लेखिएको कुरा सुनाउने । त्यसैगरी अर्को बेलुन फुटाएको व्यक्तिले कागजको टुका पढ्ने र अधिको जस्तै गरि सम्बन्धित व्यक्तिलाई बोलाएर उसको बारेमा सुनाउने ।
- अब बोलाइएको दुईजनालाई अधिको जस्तै बेलुन लिएर दौडौ कुर्चीमा बसेर बेलुन फुटाउने प्रकृयालाई निरन्तरता दिने ।
- सबैजना सहभागीहरुको पालो सकिएपछि सहजकर्ताले सबैलाई धन्यवाद दिने ।

क्रियाकलाप-२ (१० मि.) अपेक्षा संकलन

- सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई ४/५ जनाको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । सहभागीहरूलाई आ-आफ्नो समूहमा छलफल गरी तालिमबाट अपेक्षा गरिएका कुनै २ अपेक्षाहरू लेख्न लगाउनुहोस् । अपेक्षाहरू लेख्न फरक फरक रंगको मेटाकार्ड दिनुहोस् । एउटा मेटाकार्डमा एउटा अपेक्षा लेख्नुपर्छ भनेर जानकारी दिनुहोस् । अपेक्षाहरू लेखिसकेपछि समूहका एकजना प्रतिनिधिलाई अगाडि आई अपेक्षाहरू पढेर सुनाउन भन्नुहोस् । त्यसपछि ती अपेक्षाहरूलाई बोर्डमा भुण्ड्याएका न्यूजप्रिन्टमा मिल्ने आशाहरुसँगै रहने गरी टाँस्न लगाउनुहोस् ।
- सबै समूहले अपेक्षा भनिसकेपछि कुनै अपेक्षा छुटेको छ की सहजकर्ताले सोधनुहोस् । सहभागीहरूले भनेका अपेक्षा सहजकर्ताले मेटाकार्डमा लेखेर न्यूज प्रिन्टमा टाँस्नुहोस् ।
- सहजकर्ताले भन्नुहुन्छ :हामी पनि लगभग यिनै कुरामा छलफल गच्छौं । प्रशिक्षकले अधिदेखि तयार पारेको फिलप चार्ट पल्टाउनुहुन्छ जस्मा तालिममा छलफल गरिने विषयलाई छोटकरीमा लेखिएको हुन्छ ।
- अन्त्यमा सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई धन्यवाद दिनुहोस् । आवश्यकता अनुसार स्पष्ट पार्नुहोस् साथै यस तालिमको उद्देश्यबारे प्रष्ट पार्नुहोस

क्रियाकलाप- ३ तालिम व्यवस्थापन (१० मि.)

- सबै सहभागीहरुलाई सौहार्दपूर्ण वातावरण हुनका लागि के के कुराहरु हुनुपर्दछ भनी सोध्नुहोस् र दिमाग खियाउन लगाउनुहोस् । उनीहरुले भनेका बुँदाहरु बोर्डमा टिए जानुहोस् । पछि तिनलाई स्पष्टसंग कागजमा लेखेर तालिम कक्षाको भित्तामा टाँस्नुहोस् ।
- सबै सहभागीहरुलाई दुई समूहमा विभाजन गरी एउटालाई व्यवस्थापन समूह, अर्कोलाई प्रतिवेदन समूहमा बाँड्नुहोस् तथा ती समूहहरुको जिम्मेवारी के-के हुन सकछ भनेर बताउनुहोस् साथै यो जिम्मेवारी अर्को दिन दुवै समूहमा परिवर्तन हुँदै जानेछ भन्नुहोस् ।

सहजकर्ताको लागि सुझाव

तालिम कार्यक्रमको सुरुवातकै सत्र भएको हुनाले सहभागीहरु कोहीलाई गाहो हुनसकछ । सहजकर्ताले सहभागीहरु खुलुन् भन्ने कुरामा विशेष ख्याल राख्नुपर्दछ । यहाँ व्यक्तिगत जानकारीको गोपनीयतालाई महत्व दिइनुपर्दछ । साथै सबैको पृष्ठपोषण तथा सकारात्मक आलोचनाको स्वागत महत्वपूर्ण छ भनी बताउनुहोस् । वातावरण सिकाइपूर्ण रहोस् भन्ने उद्देश्यले अरु आवश्यक व्याख्याको सदैव स्वागत गर्नुहोस् । साथै सबैको नाम एकैपटकमा सम्झन गाहो हुने भएकाले सबै सहभागी तथा स्रोतव्यक्तिको समेत सहजताका लागि सबैलाई सानो मेटाकार्डको टुक्रा दिई आफ्नो नाम मार्करले लेखेर आफ्नो छातिमाथि टाँस्न लगाउनुहोस् । यसले सबैलाई एकअर्कासंग बोल्दा नाम लिएर बोल्न, बोलाउन सहज हुन्छ ।

सत्र २ र ३ : नेता, नेतृत्व र नेतृत्वका शैलीहरु

उद्देश्यहरु

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- नेता र नेतृत्व बारे बुझेछन्।
- नेतृत्व शैलीका प्रकारका बारेमा बताउन सक्नेछन्।
- कुशल नेतृत्वमा हुनुपर्ने गुणहरु बताउन सक्नेछन्।
- नेता हुन आफूभित्र भएका सबल पक्षहरु र विकास गर्नुपर्ने गुणहरूबारे थाहा पाउनेछन्।

विधि: भूमिका अभिनय, छलफल

समय: २ घण्टा

आवश्यक सामग्रीहरु: मासिकज्ञ टेप, न्यूजप्रिन्ट पेपर/ब्राउन पेपर, कैची, मार्कर, कलर पेन, २ मिटर लामो लट्टी

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप -१ : औलाले लट्टी उचाल्ने खेल (२५ मिनेट)

- सहजकर्ताले सबै सहभागीहरूलाई कुनै विधिद्वारा २ वटा समूहमा विभाजन गर्नुहोस्।
- प्रत्येक समूहबाट १ जना नेता छान्नुहोस् जसले समूह कार्यमा नेतृत्व लिन्छ र समूहलाई सो कार्यको लागि सही निर्देशन दिन्छ।
- पहिलो समूहलाई अगाडि बोलाउनुहोस् र भुइँमा रहेको लट्टीलाई देखाउदै यसलाई समूहका सबै व्यक्तिहरु मिलेर १ वटा औलाले मात्र आफ्नो टाउको सम्म माथि उठाउने र पुन भुइँमा राख्न भन्नुहोस्।
- यसको लागि ५ मिनेट समय दिनुहोस्। यो समय भित्र यदि लट्टी भुइमा खसेमा समूह स्वतः आउट हुनेछ साथै लट्टी नखसे पनि निश्चित समय भित्र कार्य सम्पन्न नभएमा उक्त समूहलाई तालि बजाएर अर्को समूहलाई सोही कार्यको लागि बोलाउनुहोस्।
- निश्चित समय सकिएपछि उक्त समूहलाई पनि तालि बजाएर धन्यवाद दिन लगाउनुहोस्।
- यो खेल सकिएपछि सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई दुइवटा प्रश्न सोध्नुहोस् :

४ समुदायमा आधारित संरक्षण समूह तथा सरोकारबालाहरूलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको ३ दिने तालिम योत पुस्तका

क) तपाईंले यो खेलबाट के बुझनुभयो ?

ख) समूह नेताको भूमिका कस्तो रह्यो ?

- सहभागीहरुबाट आएको कुराहरुलाई सहजकर्ताले अलग अलग प्रश्न लेखिएको न्यूजप्रिन्ट सिटमा टिप्पै जानुहोस् र सबैको कुराहरुलाई समेट्दै खेलको सन्देश दिनुहोसः नेतृत्व लिने व्यक्तिले सधै स्पष्ट संचार र निर्देशन दिनुपर्छ जसले समूहलाई उनीहरुको साभा लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्त गर्न सहज होस् । नेतृत्व गर्ने व्यक्तिले जाहिले पनि समूहका सबै सदस्यहरुबीच एक आपसमा समन्वय, संचार र सहकार्यको वातावरण बनाइराख्नुपर्छ ।

क्रियाकलाप २: नेतृत्व (२५ मिनेट)

- एकजना मान्छे अटाउने गरी न्यूजप्रिन्ट पेपरहरु जोड्नुहोस् । त्यसमा एकजना व्यक्तिलाई उत्तानो पारेर सुताउनुहोस् र अरु सहभागीहरुलाई उक्त पेपरमा उसको शरीरको आकार कोर्न लगाउनुहोस् ।
- सबै सहभागीहरुलाई पुग्ने गरी मार्कर वा कलर पेन दिनुहोस् । उक्त पेपरमा नेतृत्व सम्बन्धी शब्दहरु लेख्न भन्नुहोस् । जस्तै : आत्मविश्वास, सहकार्य, आदी
- सबैले लेखिसकेपछि उक्त पेपरलाई भित्तामा टाँस्नुहोस् ।

यो संसारमा जो पनि नेता बन्न सक्छन् । हामीले पहिले कोरेको मान्छेको चित्रमा खाली थियो र पछि एक एक जनाले एक एक वटा गुणहरु थप्यौ । कोही पनि व्यक्ति सबै गुणहरु लिएर जन्मेका हुँदैनन्, यी गुणहरु विस्तारै विकास गर्दै जानु आवश्यक हुन्छ । आफ्नो लक्ष्य वा उद्देश्यहरु प्राप्ति गर्न अरुलाई प्रभाव पार्न सक्ने क्षमता व्यक्तिमा हुनुपर्छ ।

क्रियाकलाप -३ : भूमिका अभिनय (६० मिनेट)

- अब हामी विभिन्न नेतृत्व शैलीको बारेमा अभिनय मार्फत छलफल गर्दौ भन्नुहोस् र ७ वटा समूह बनाउन लगाउनुहोस् ।
- ७ वटै समूहमा १ जना टोली नेता छान्न लगाउनुहोस् र प्रत्येक समूहलाई फरक फरक नेतृत्व शैलीको व्याख्या गरिएको मेटा कार्ड दिनुहोस् र १५ मिनेटको समय तोकेर अभिनयको तयारी गर्न लगाउनुहोस् ।
- तयारी सकिएपछि प्रत्येक समूहलाई ५ मिनेटको समय दिएर अभिनय गर्न लगाउनुहोस् ।

समुदायमा आधारित संरक्षण समूह तथा सरोकारवालाहरुलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको ३ दिने तालिम स्रोत पुस्तिका ५

- सबै समूहको प्रस्तुति सकिएपछि सहजकर्ताले सबै समूहलाई धन्यवाद दिनुहोस् ।
- सहजकर्ताले सहभागीहरुलाई तपाइलाई कुन नेतृत्व शैली मन पत्यो र किन मन पत्यो भनी प्रश्न सोध्नुहोस् ।
- र अन्त्यमा आफ्नो भनाई/निष्कर्ष सहित सब समाप्त गर्नुहोस् ।

१: सकारात्मक उत्प्रेरणात्मक नेतृत्वशैली

कुनै पनि सदस्यलाई सकारात्मक रूपमा विकास गर्न, आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न उत्प्रेरित गर्ने नेतृत्व शैलीलाई सकारात्मक उत्प्रेरणात्मक नेतृत्व शैली भनिन्छ । यो निम्न तरिकाले गर्न सकिन्छ ।

- पुरस्कृत गर्ने
- आर्थिक सहुलियत दिने
- तालिम अध्ययन गराउने
- मानसिक रूपले उत्साही बनाउने
- पदोन्नति गर्ने आदि

यस्तो नेतृत्व शैलीको फाईदा

- सदस्यको कामप्रति सम्मान जाग्ने ।
- कार्य क्षमता बढ़ावा दिने ।
- सदस्य/कर्मचारी दिगो रूपमा रहन्छ ।
- सदस्यहरुमा सामाजिक सम्मान बढ़ावा दिने ।

२: नकारात्मक उत्प्रेरणात्मक नेतृत्व शैली

नकारात्मक ढंगले उत्प्रेरणा जगाएर काम सम्पन्न गराउने नेतृत्व शैलीलाई नकारात्मक उत्प्रेरणात्मक नेतृत्व शैली भनिन्छ । जस्तै: डर, धम्की देखाउने, दण्ड वा सजाय दिने जस्ता कार्यबाट उत्प्रेरित गराई सदस्य, कर्मचारीहरुलाई कामप्रति प्रेरित गराउने शैली । यस्तो शैलीबाट पनि नतिजा प्राप्त हुन्छ तर यसमा व्यक्तिलाई एउटा वस्तु वा साधनको रूपमा मात्र लिइएको हुन्छ । यस्तो शैली भएको नेतृत्व हाकिम (Boss) जस्तो र अरुलाई कारिन्दा ठान्ने हुन्छ ।

यस्तो नेतृत्व शैलीको खराब नतिजा निम्न हुन सक्छ :

- यसरी गरिएको उत्प्रेरणा दिगो हुँदैन ।
- सदस्य/कर्मचारीले आफ्नै सम्झेर काम गर्दैन ।
- असन्तुष्टि फैलाने हुन्छ समाज/समूहमा बिखण्डन वा फुट पनि हुन सक्छ ।

३: निरंकुश अधिनायकबादी (Autocratic)

यस्तो शैलीमा नेतृत्वले आफ्नो अधिकारसँग मात्र सरोकार राख्छ । आफ्नो व्यक्तिगत निर्णय सबैमाथि लाद्ने र कामको श्रेय आफैले मात्रै लिने हुन्छ । निरंकुश नेतृत्वशैलीमा पनि सकरात्मक वा नकरात्मक दुवै खाले उत्प्रेरणात्मक नेतृत्वशैली हुने गर्दछन् । निरंकुश नेतृत्वशैलीबाट काम गर्दा छिटो नतिजा आउने तथा नेतृत्वमा रहने व्यक्ति उत्साहित भएर काम गर्ने, बाहिरी समाजले हेज नसक्ने, समूहमा अनुशासन कायम रहने, समूहमा गोप्यता कायम रहने भए पनि निम्न असर पर्ने हुन्छ । यस्तो नेतृत्वको अधिनमा असक्षम तर चाटुकार (जे भने पनि हस् र हुन्छ हजुर भन्ने) व्यक्तिहरूले मात्र बढि काम पाउने हुन्छन् । चाप्लुसी गर्ने भावना बद्ध छ । समान व्यवहार हुँदैन । सदस्यको ईज्जत गरिदैन । विचारको कदर हुँदैन । सदस्यले न्याय पाउँदैनन् । वास्तविक समस्या बुझिदैन । यस्तो नेतृत्वको अधिनमा स्वाभिमानी र सक्षम व्यक्तिहरू छेउ लाग्ने हुन्छ, विविध प्रतिभाहरू फस्टाउन पाउँदैनन्, सदस्यहरूमा नैराश्यता आउँछ, सदस्य कर्मचारीहरूको मनोवल घट्छ, नैतिक मूल्य र मान्यता नै खतम हुन्छ, सामाजिक विकृति आउँछ ।

४. प्रजातान्त्रिक नेतृत्व शैली (Democratic)

यो नेतृत्वशैलीमा सबै सदस्यहरूको विचार समेट्ने गरी व्यवहार गरिन्छ । नेतृत्व र कार्यकर्ताबीच वयष्ठ व्यवहार हुन्छ । नेता र समूहबीच खाडल रहैदैन । सहकर्मीहरू सबै सुसूचित हुन्छन् । यस्तो नेतृत्व शैलीबाट कुनै पनि कुरा निष्कर्षमा आउन धेरै समय लाग्छ, तथापी निर्णय सर्वसम्मत र दिगो हुन्छ ।

५. कुनै पनि कुरा आफ्नो अधिकारमा नराउने नेतृत्व शैली (Free reign Leadership Style)

यस्तो शैली भएको नेतृत्व सदस्यद्वारा संचालित वा होच्याईएको हुन्छ । नेतृत्वले आफ्नो कुनै पनि निर्णयक मत दिँदैन । यस्तो शैलीमा नेतृत्व आफ्नो शक्तिबाट टाढा भाग्छ । निर्णय आफूले नलिएर समूहलाई नै छाडिदिन्छ । नेतृत्वको योगदान नगन्य हुन्छ । फलस्वरूप समितिका सदस्यहरू मियो बेगरका हुन्छन् । सदस्यहरू आआफैनै तालमा लाग्छन् । यस्तो अवस्थामा समूहमा नयाँ नेतृत्वको जन्म हुन पुग्छ । कुनै समूहमा दोस्रो पुस्ताका नेतृत्वले सम्हालन सुरु गर्दैन् ।

६. सहकर्मीमुखी (Employee Oriented) नेतृत्व शैली

यस्तो शैलीमा नेतृत्वले आफ्ना सहकर्मी, सदस्य तथा कर्मचारीहरुको भावनाप्रति सजग रहेर कार्य संचालन गर्दछ । सहकर्मीहरुको सुख, दुःख परिस्थितिको बारेमा जानकारी राख्ने एवम् त्यसप्रति ध्यान राख्दै कार्य संचालन गर्ने गर्दछ । पारिवारिक दायित्व पूरा गर्नुपर्छ र त्यस्ता कुराले काममा असर पार्छ भन्ने सोचाईबाट प्रभावित नेतृत्व शैली सहकर्मीमुखी हुन्छ ।

७. कार्यमुखी (Task Oriented) नेतृत्व शैली

यस्तो शैली भएको नेतृत्वको भुक्ताव केवल काम कसरी छिटो र राम्रो गरी सक्ने भन्ने हुन्छ । आफ्ना सहकर्मीलाई कसरी व्यस्त राख्ने भनेर तौर तरिका बनाउने, त्यसलाई लागू गर्ने र जसरी पनि काम पूरा गर्ने भन्ने रहेको हुन्छ । सहकर्मीको व्यक्तिगत भावनाको ख्यालै राख्दैन।

निष्कर्षः

नेता : समाजलाई अगुवाई गर्ने, भईपरी आउँदा समस्या समाधानमा पहल गर्ने व्यक्ति । व्यक्तिहरु आजीवन पनि नेता रहन सक्छन् भने समूह अथवा संस्थाको प्रमुख व्यक्तिहरु सो पदमा र आफ्नो कार्यकाल भरी नेता रहन सक्छन् । जस्तै गाउँपालिकाको अध्यक्ष, क्लब वा समूहको नेता, राजनीतिक दलको नेता आदि ।

नेतृत्व भनेको समुदायलाई हरेक क्रियाकलापमा डोच्याउने काम गर्ने पद वा जिम्मेवारी हो । यसमा समुदाय वा संस्थाको उद्देश्य प्राप्त गर्न पहल गर्ने प्रतिबद्धता हुन्छ । नेतृत्व भनेको जिम्मेवारी वा खुर्बी हो ।

नेता त्यस्तो व्यक्ति हो जसलाई कोही न कोही एक व्यक्तिले अनुसरण गरेको होस् । कोही सोच्ने गर्दछन् भने कोही अनुमान लगाउने गर्दछन् । यी दुवै भूमिकाहरु महत्वपूर्ण हुन्छन् । तर अनुसरण गर्ने कोही छैनन् भने कोही पनि नेता बन्न सक्दैनन् । राम्रो नेता त्यो होइन जसलाई अरुले माया र सम्मान गरोस् । ऊ त्यस्तो व्यक्ति हो जसलाई अनुसरण गर्नेहरु सही दिशातिर लाग्दछन् । प्रब्यात हुनु भन्दा नतिजा ल्याउनुलाई नेतृत्व भनिन्छ । नेताहरु अति दृश्यवान हुन्छन् । उनीहरुले उदाहरण बनेर देखाउँछन् । नेतृत्व भनेको कुनै श्रेणी, ओहदा वा पैसा होइन यो भनेको जिम्मेवारी हो ।

नेताहरुले के गर्छन् ?	नेता को हो ?	नेतामा हुनुपर्ने गुणहरु
लक्ष्यलाई वर्णन गर्न सक्छन्	सधैं सक्रिय रहने	शान्त
रणनीति बनाउने	कृनै काम गर्ने र सोचेपछि त्यसको अन्त्य सम्म सोच्ने	इमान्दार/सदाचार
सञ्चार गर्ने	पहिले आएको कुरा पहिले नै सक्ने	संकल्प
उत्प्रेरणा दिने	दुवै तर्फको जित सोच्ने	स्वत्पव्ययिता
हस्तान्तरण गर्ने	कुनै पनि कुरालाई बुझ्ने प्रयास गर्ने	न्यायिक
परिवर्तित परिस्थितिको मूल्यांकन	तालमेल कायम गर्न सक्ने	संयमता
अनुशरक्तहरुलाई प्रेरित गर्न सक्नु		स्वच्छता
निर्णय लिनु		शुद्धता
सल्लाह सुभाव दिनु		विनम्रता

अन्त्यमा सहजकर्ताले भन्नुहोस् कि सबैसँग नेतामा हुनुपर्ने सबै गुणहरु नहुन सक्छ, तर हामीले आफूसँग भएको गुणहरु पत्ता लगाउनुपर्दछ, अरुबाट सिक्ने र नभएका गुणहरुको विकास गर्नुपर्दछ ।

सत्र ४: लिङ्ग, लैंगिकता र लैंगिकतामा आधारित हिसा

उद्देश्य : यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- लिङ्ग तथा लैंगिकता वीचको फरक बताउन सक्नेछन् ।
- महिला र पुरुष वीच भइरहेका सामाजिक विभेदलाई बुझ्नेछन् ।
- लैंगिकतामा आधारित हिंसा र यसका प्रकारबारे प्रष्ट हुनेछन् ।
- महिलामाथि हुने हिंसालाई रोकथाम गर्न तत्पर हुनेछन् ।

विधि : समूहगत कार्य, वार्तालाप, आदानप्रदान, मस्तिष्क मन्थन

समय : ६० मिनेट ।

सामग्री : महिला र पुरुषको फोटो/चित्र, विभिन्न हिंसा झल्किने चित्रहरू, कथाहरू, मेटाकार्ड, मार्कर, ब्राउन सिट/न्यूज प्रिन्ट पेपर

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १- फोटो/चित्र प्रस्तुती (२० मिनेट)

- एउटा ब्राउन सिट तीनवटा कोलम बनाउनुहोस्, पहिलो कोलमको माथि पुरुषको चित्र टाँस्नुहोस्, वीचको कोलम खाली छोड्नुहोस् र अन्तिमको कोलममा माथि महिलाको चित्र टाँस्नुहोस् ।
- सहभागीहरूलाई पुरुषको कोलममा पुरुषसँग सम्बन्धित जैविक विशेषता, उनीहरूको क्षमता र उनीहरूले गर्ने काम/भूमिकाहरू लेख्न लगाउनुहोस् र महिलाको कोलममा महिलासँग सम्बन्धित जैविक विशेषता, उनीहरूको क्षमता र उनीहरूले गर्ने काम/भूमिकाहरू लेख्न लगाउनुहोस् ।
- सहभागीहरूलाई दुवै कोलमबाट महिला तथा पुरुष दुवैले गर्न सक्ने काम वा विशेषताहरूलाई वीचको कोलममा सार्न लगाउनुहोस् र वीचको कोलमलाई लैंगिकता नाम दिन लगाउनुहोस् । पहिलो कोलममा महिलाले मात्र गर्न सक्ने र तेसो कोलममा पुरुषले मात्र गर्न सक्ने काम, उनीहरूको शारीरिक विशेषता तथा जैविक गुणहरूलाई यथावत राख्ने र यी पहिलो र तेसो दुवै कोलम लिङ्ग हो भनी बुझाउनुहोस् ।
- सबै सहभागीहरूलाई उहाँहरूको सक्रिय सहभागीतको लागि धन्यवाद दिई तलको निष्कर्षलाई व्याख्या गर्नुहोस् ।

निष्कर्ष:

लिङ्गले महिला तथा पुरुषबीचको शारीरिक भिन्नतालाई बुझाउँछ । लैंगिकताले चाहिँ कुनै समाज तथा संस्कृतिले निर्माण/निर्धारण गरेको महिला

तथा पुरुषको भूमिका, जिम्मेवारी तथा अपेक्षालाई बुझाउँछ । लिङ्ग भन्नाले जैविक वा जन्मजात आएको शारीरिक गुण हो । जबकि लैंगिकता भनेको समाजले निर्माण गरेको भूमिका हो । अर्थात् लिङ्ग भनेको हामीलाई समाजले सिकाउँदै आएको निश्चित भूमिका हो जुन परिवर्तन गर्न सकिन्छ । महिला वा पुरुष यौनाङ्ग लिएर जन्मनु लिङ्ग हो । महिलाले घरको काम गर्नुपर्छ वा पुरुषले भनेको मानुपर्छ तथा पुरुषले कमाएर महिलालाई पाल्नुपर्छ भन्ने कुरा चाहिँ समाजले दिएको भूमिका हो । यसलाई लैंगिकता भनिन्छ । लैंगिकता सम्बन्धी यस्ता धारणाहरू परिवर्तन गर्न सकिन्छ । यस्तो परिवर्तनको सुरुवात हामी सबैले आफैंबाट गर्न सक्छौं । हाम्रो परिवार तथा समाजमा लैंगिकतामा आधारित विभिन्न खाले विभेदहरू भेटिन्छन् । आफ्नो परिवार तथा समुदायमा हुने कुनै पनि निर्णय प्रक्रियामा लैंगिकताका आधारमा विभेद भइरहेको छ भन्ने लागेमा हामीहरूले त्यस्तो निर्णय गर्ने व्यक्तिहरूलाई लैंगिक विभेदको कारणले हुने नकारात्मक प्रभावहरू देखाउँदै त्यस्ता विभेद नगर्न अभिप्रेरित गर्न सक्छौं ।

क्रियाकलाप-२ (३० मि.)

- सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई कुनै रमाइलो खेलको माध्यमले तीन समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र १० मिनेटको समय दिएर निम्न प्रश्न समूहमा छलफल गरी तयार गर्न लगाउनुहोस्:

समूह १: महिला र पुरुषलाई सामाजिक क्षेत्रमा गरिएका असमान व्यवहारहरू के के हुन्?

समूह २: महिला र पुरुषलाई आर्थिक क्षेत्रमा गरिएका असमान व्यवहारहरू के के हुन्?

समूह ३: महिला र पुरुषलाई राजनैतिक क्षेत्रमा गरिएका असमान व्यवहारहरू के के हुन्?
- प्रत्येक समूहलाई ५/५ मिनेटको समय दिएर प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् र अन्य समूहको प्रतिक्रिया के छ सोधनुहोस् र छलफल गराउनुहोस् । सँगसँगै सहजकर्ताले आफ्नो विचार पनि दिई जानुहोस् (सन्दर्भ सामग्रीमा उल्लेख गरिए बमोजिम) ।
- अन्त्यमा हामी सबैले आफ्नो परिवार र समुदायमा महिला र पुरुषबीच कस्तो समान व्यवहारको अपेक्षा गर्न सक्छौं होला भनि सहभागीलाई प्रश्न सोधनुहोस् र आफूले पनि थप्दै जानुहोस् ।

सन्दर्भ सामग्री:

महिला तथा पुरुषबीचको सम्बन्ध

महिला र पुरुष दुवै समाजमा बस्छन् । समाजको सदस्य भएकोले उनीहरूले सामाजिक मूल्य मान्यता, नीति र नियमलाई मान्युपर्ने हुन्छ । तर सामाजिक मूल्य मान्यता, नीति र नियम दुवैको लागि समान छैन । भिन्न भिन्न सामाजिक मूल्य मान्यता, नीति र नियमले गर्दा एउटै समाजको सदस्य भएतापनि दुवैको व्यक्तित्वको विकास फरक तरिकाले भएको पाइन्छ । पुरुष शक्तिशाली बनेको छ भने महिला कमजोर र शक्तिविहीन भएकी छन् । महिलाको तुलनामा पुरुषले सम्पत्ति र सम्मान दुवै बढी पाएका छन् । यो बाहेक प्राकृतिक रूपमा प्राप्त भएका केही विशेषतालाई पनि आधार मानेर समाजले एक आदर्श पुरुष र महिलाको चरित्र चित्रण गरेको छ । जसअनुसार पुरुष बलियो र सशक्त हुनुपर्छ भने महिला कोमल हुनुपर्छ । यसरी महिला र पुरुषको सामाजिक सम्बन्धलाई निर्माण गरिएको हो । यसैलाई आधार मानेर हरेक कार्यालय, संघ संस्थामा महिला पुरुषबीच विभेद गरिएको हुन्छ । यसै कारणले गर्दा सामाजिक, अर्थिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा महिला र पुरुषबीच भेदभाव र असमान सम्बन्ध स्थापित भएका छन् । कहिलेकाहीं महिलालाई जनाउन जेण्डर शब्द प्रयोग गरिन्छ । तर कुनै पनि दृष्टिकोणबाट महिलाको पर्यायवाची शब्द जेण्डर होइन । वास्तवमा जेण्डर भनेको महिला र पुरुषबीचको सम्बन्ध हो जसलाई समाजले बनाएको हुन्छ । पितृसत्तात्मक समाजमा पुरुषलाई महिला भन्दा उच्च स्थान दिइन्छ र महिलालाई दबाइन्छ । तर महिला र पुरुष बीच सुमधुर र राम्रो सम्बन्ध कायम गर्न यस्ता विभेदलाई हटाउनु आवश्यक छ । विभेद हटाउन महिलालाई हरेक क्षेत्रमा प्राथमिकता दिनुपर्छ ।

एउटा स्वस्थ र कल्याणकारी समाजको निर्माणको लागि महिला र पुरुषबीच समानताको आधाररेखा बनाउनु जरुरी छ । तर प्रश्न के छ भने कहाँबाट सुर गर्ने ? यस प्रश्नको उत्तरमा सबैभन्दा पहिले पिछडिएका महिलाहरूलाई विभिन्न कार्यक्रम र रणनीतिको माध्यमबाट अगाडि ल्याउनुपर्छ र पुरुष भएको स्थानमा पुऱ्याउनुपर्छ । महिला र पुरुष दुवै समान स्थानमा पुगिसकेपछि दुवैलाई समान रूपमा अगाडि लैजानुपर्छ । यस्तो उपाय अपनाउन सकेमा मात्र समाजमा विकास, शान्ति र उन्नति ल्याउन सम्भव हुनसक्छ ।

महिला र पुरुष बीच समानता भनेको के हो ?

महिला र पुरुष दुवैको सहभागितामा परिवार र समाजको निर्माण भएको हुन्छ । तर महिलाहरू परिवार र समाजबाट पछाडि पारिएका हुन्छन् । पुरुषहरू बढी शक्तिशाली हुन्छन् । महिलाहरूलाई सधैं पुरुषहरूले दबाएका हुन्छन् । उनीहरूका फरक फरक कामहरू हुन्छन् । परिवार र समाजमा पुरुषहरूको दर्जा एकदमै राम्रो हुन्छ, भने महिलाहरूको दर्जा तल्लो तहको अर्थात शक्तिविहीन, आदर विहीन हुन्छ । यस्तो किसिमको फरकपनाले गर्दा महिला र पुरुष बीचमा विभेदको विकास भएको हो । तर दुवै मानव हुन् । महिला र पुरुषबीचको समानता भनेको भेदभावको अन्त्य हुनु हो अर्थात महिला, पुरुष दुवैलाई आदर गर्ने र सबै कामलाई महत्व दिनु हो । अवसरहरू/सुविधाहरूको समान वितरणबाट महिला पुरुष समानता कायम हुन्छ, जसले गर्दा निम्न अवस्थाको प्राप्ति हुन्छः

- शान्ति र सुरक्षाको पुनरस्थापना
- अर्थिक विकास
- समान अधिकारको समान उपभोग
- बौद्धिक समाजको स्थापना

महिलाले भोग्नु परेको असमान व्यवहारहरूः

महिला र पुरुषबीच शारीरिक बनावटमा बाहेक अन्य अवस्थामा कुनै भिन्नता छैन । तर महिला र पुरुषबीच समानता हुँदाहुँदै पनि सामाजिक मूल्य मान्यताको आधारमा सृजित सामाजिक भेदको कारण महिला र पुरुषलाई फरक फरक भूमिका तोकिएको पाइन्छ । प्रायःजसो लैङ्गिक पूर्वाग्रही सामाजिक भूमिकामा पुरुषलाई महत्व दिने र महिलालाई सहायक बनाउने गरी निर्धारण गरिएको हुन्छ । सामाजिक भेदको कारण महिलाले व्यवहारमा थुपै असमान व्यवहारहरू भोग्नुपर्दछ । महिला र पुरुषबीच रहेको सामाजिक भेदको कारण महिलाले जीवनको हरेक क्षेत्रमा असमान व्यवहारहरू भोगिरहनु परेको छ । केही उदाहरणहरू यस प्रकारका छन्:

महिला र पुरुषबीच सामाजिक क्षेत्रमा गरिने असमान व्यवहारहरू

महिला	पुरुष
१. सीमित स्वतन्त्रता र हिँडडुल गर्न रोक ।	१. स्वतन्त्र र बिना रोकटोक हिँडडुल गर्न पाउने ।
२. परिवारले महिलाको शिक्षालाई	२. शिक्षा सम्बन्धी सुविधाहरूमा

महिला	पुरुष
महत्व दिनैन ।	पुरुषले बढी प्राथमिकता पाउँछ ।
३. निर्णय गर्ने प्रक्रियामा महिलाको कुनै भूमिका हुँदैन ।	३. पुरुषले परिवारमा स्वतन्त्रतापूर्वक एकलै निर्णय लिन सक्छ ।
४. सामाजिक कार्यहरूमा महिलाको सहभागिता र विचारलाई स्वीकार गरिन्दैन ।	४. सामाजिक कार्य र निर्णयहरूमा पुरुषको दबाव हुँछ ।
५. महिलालाई पुरुषको सहयोगीको रूपमा लिइन्छ ।	५. पुरुषहरू धार्मिक नियमहरूबाट निर्देशित हुँदैनन् ।
६. पुरुषले महिलाको सबै क्रियाकलापहरूलाई नियन्त्रण गर्दछ ।	६. स्थानीय र केन्द्रीय राज्य संचालन प्रक्रियामा पुरुषको भूमिका र प्रभुत्व स्पष्ट देखिने ।
७. महिलाहरू धार्मिक नियमहरूबाट बाँधिएका हुँछन् ।	७. रोजगार वा अन्य सेवा र सुविधाहरूमा पुरुषको बढी सहभागिता हुने ।
८. स्थानीय र केन्द्रीय राज्य संरचनामा महिलाको सीमित सहभागिता छ ।	८. परिवारका सुविधा र अवसरहरूमा छोराले बढी प्राथमिकता पाउने ।
९. रोजगार र अन्य कार्यहरूको लागि धेरै सम्भावना हुँदैन ।	९. रोजगारका अवसरहरू बढी हुने ।
१०. परिवारका सुविधा र अवसरहरूमा छोरीले कम प्राथमिकता पाउँछन् ।	१०. अभिभावकको महत्वपूर्ण भूमिका बाबुसँग हुने ।
११. महिलाहरू कुपोषण र अन्य स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याहरूको बढी शिकार हुँछन् ।	
१२. महिलाहरू समाज र परिवार दुवैबाट पीडित हुँछन् ।	
१३. महिलाहरू समाजका विभिन्न सेवा र सुविधाहरूबाट वन्नियत हुँछन् ।	
१४. आमाको गर्भावस्थामा रहँदा भ्रूण	

महिला	पुरुष
<p>परीक्षण गरी छोरी भएमा भ्रूण हत्या गर्ने चलनमा वृद्धि भएको तथ्यांक बढिरहेको छ ।</p> <p>१५. महिलाको विवाहपछि थरसमेत परिवर्तन गर्नुपर्ने, लोग्नेको घरमा गई सन्तान जन्माउने, हुर्काउने ।</p>	

महिला र पुरुषबीच आर्थिक क्षेत्रमा गरिने असमान व्यवहारहरू

महिला	पुरुष
<ol style="list-style-type: none"> आर्थिक क्रियाकलापहरूमा महिलाको सीमित सहभागिता हुने । महिलाहरूले घरमा गरेका कामहरूलाई मान्यता दिइदैन जसले गर्दा महिलाहरूले सो काम गरेबापत कुनै पनि ज्याला पाउँदैनन् । सम्पत्तिमाथि महिलाको कुनै पनि नियन्त्रण नहुनु । आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्नता हुँदा पनि महिलाले घरको कामहरू गर्नुपर्दछ । वृद्धावस्थामा स्रोत साधनको अभाव साथै घरमूली तथा सम्पत्तिको स्वामित्व जेठो छोरामाथि हस्तान्तरण हुने हुँदा छोराको नियन्त्रणमा बस्नुपर्ने र नातिनातिनाहरूको हेरचाह गर्नुपर्ने बाध्यता रहिआएको छ । 	<ol style="list-style-type: none"> पुरुषहरूले गर्ने आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई समाजले विशेष मान्यता दिएको छ । श्रम गरेबापत पुरुषहरूले ज्याला पाउँछन् । पुरुषहरूले सम्पत्तिमा नियन्त्रण गरेका हुन्छन् । घर परिवारमा आर्थिक निर्णय गर्ने अधिकार पुरुषहरूमा मात्र केन्द्रित रहेको पाइन्छ । पुरुषहरूले घरका कामहरू गर्नु पर्दैनन ।

महिला र पुरुषबीच राजनीतिक क्षेत्रमा गरिने असमान व्यवहारहरूः

महिला	पुरुष
१. राजनीतिक क्रियाकलापमा महिलाको कम सहभागिता हुन्छ ।	१. राजनीतिक क्रियाकलापमा पुरुषको बढी सहभागिता हुन्छ ।
२. राजनीतिक क्रियाकलापमा महिलाको सहभागितालाई सामाजिक रूपमा त्यति मान्यता दिइदैन ।	२. राजनीतिक क्रियाकलापमा पुरुषको सहभागितालाई सम्मानका साथ हेरिन्छ ।
३. राजनीतिक क्रियाकलापमा कम सहभागिताले गर्दा नेतृत्व तथा योजना निर्माण तहमा महिलाको कम सहभागिता रहेको छ ।	३. राजनीतिक गतिविधिमा बढी सहभागिताले गर्दा नेतृत्व तथा योजना निर्माण तहमा पुरुषहरूको सहभागिता बढी हुन्छ ।

क्रियाकलाप ३ - चित्र मन्यन तथा व्याख्या (३० मिनेट)

- सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई 'एक जना महिलालाई एक जना पुरुषले कुटी रहेको, छेउमा छोरा छोरी पनि रोइरहेको' चित्र देखाउनुहोस् र चित्रमा के भइरहेको छ, चित्रलाई हेर्दा तपाईंहरूलाई कस्तो लागि रहेको छ ? भनी प्रश्न गर्नुहोस् ।
- सहभागीहरूवाट आएका कुराहरूलाई ध्यान दिनुहोस् । जबसम्म सहभागीहरूले हिंसा भन्ने शब्द त्याउदैनन् तबसम्म चित्रमा छलफल जारी राख्नुहोस् । त्यसपछि अबको हाम्रो सत्रको शिर्षक "लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा" भएको जानकारी गराउनुहोस् ।
- सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई हिंसा भनेको के हो ? भनी प्रश्न राख्नुहोस् । सहभागीहरूवाट आएका कुराहरूलाई बोर्डमा टिप्पनुहोस् । यसपछि सहजकर्ताले हिंसाको परिभाषालाई प्रष्ट पार्नुहोस् ।
- सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई उनीहरूको घर परिवार र समुदायमा महिला र किशोरीहरूमाथि कस्ता कस्ता हिंसाका घटनाहरू घटिरहेका छन्, सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- सहजकर्ताले सहभागीहरूलाई शारीरिक हिंसा, मानसिक हिंसा, भावनात्मक हिंसा, यौनिक हिंसा, आर्थिक हिंसा, सामाजिक हिंसा र प्रथा/परम्परागत हिंसा झल्किने चित्र देखाउनुहोस् र उनीहरूलाई

यी सबै हिंसाका प्रकारहरू हुन् भन्नुहोस् । यसपछि सहभागीहरूलाई उनीहरूले सुनाएका हिंसाका घटनाहरू कुन हिंसाका प्रकार अन्तर्गत पर्दछन्, सोधनुहोस् ।

- यसपछि सहभागीहरूसँग छलफल गर्दै हिंसाका प्रकारहरूलाई आफूले तयाएको न्यूजप्रिन्ट मार्फत प्रष्ट पार्नुहोस् ।

निष्कर्षः

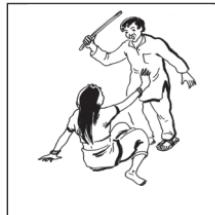
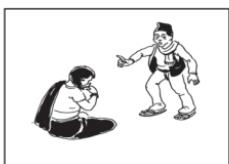
कुनै पनि व्यक्तिलाई लैङ्गिक विभेदकारी सामाजिक मूल्य मान्यताका आधारमा गरिएको हिंसा नै लैङ्गिकता हिंसा हो । यो महिला, पुरुष वा तेस्रो लिङ्गीमाथि हुने हिंसा मात्र नभएर मानव अधिकारकै हनन् हो । यो विशेषगरी नेपाली समाजमा पितृसत्तात्मक संस्कार, मूल्यमान्यता र संरचनाको उपज हो । लामो समयदेखि समाजमा रहेका सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक पृष्ठभूमिले हरेक व्यक्ति, समूह र लिङ्गको मानव अधिकार उपभोग गर्ने क्षमतालाई प्रभावित पार्दछ । यस्तो हिंसावाट किशोरकिशोरीलाई शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य लगायतका पीडा दिने वा पीडा पुऱ्याउने खालका व्यवहारहरू हुन्छन् । यस्ता व्यवहारहरू भित्र डर, त्रास, धम्की लगायत मानिसका आधारभूत स्वतन्त्रतालाई खण्डित गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरू पर्दछन् । लैङ्गिक हिंसा मानव जीवन चक्रको हरेक तह र शृङ्खलामा हुन्छ । यस प्रकारको हिंसा समाजको बनावट, संस्कृति र सामाजिक विकासको पृष्ठभूमिले फरक फरक मात्रा वा स्वरूपमा देखा पर्दछ । लैङ्गिक हिंसाका स्वरूपहरू फरक फरक रहेतापनि समग्रमा यसले व्यक्तिको समानता र विकासलाई असर पुऱ्याउँदछ । जीवन चक्रमा हुने हिंसाका उदाहरणहरू : गर्भावस्था : बलपूर्ण गर्भधारण, लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन, गर्भवती समयमा कुटपिट, छोरा पाउनैका लागि दबाव, मानसिक पीडा आदि ।

- शिशु अवस्था : फरक सामाजिकीकरण, केटी शिशु हत्या, संवेदनात्मक तथा शारीरिक हिंसा, खाना तथा स्वास्थ्य सुविधाको पहुँचमा विभेद आदि ।
- बाल्य अवस्था : यौन दुर्व्यवहार, हाड नाता करणी, खाना, स्वास्थ्य तथा शिक्षामा भेदभाव, बाल वेश्यावृत्ति, बाल विवाह आदि
- किशोर अवस्था : बलपूर्ण श्रम, कार्यस्थलमा यौन दुर्व्यवहार, बलात्कार, बाल विवाह, जबरजस्ती वा विनामन्जुरी विवाह, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार आदि ।

- घ) प्रजनन अवस्था : साथीबाट यौन दुर्व्यवहार, जबरजस्ती विवाह, वैवाहिक बलात्कार, दाइजोजन्य हिंसा र हत्या, मानसिक यातना, घरेलु हिंसा, अत्यधिक कार्यबोझ आदि ।
- ड) वृद्ध अवस्था : एकल महिलालाई दुर्व्यवहार, जेष्ठ नागारिकलाई दुर्व्यवहार, बोक्सीको आरोप, घरको बुढोपाको भएर पनि अन्य पुरुष सदस्यपति निर्भर रहनुपर्ने आदि ।

हिंसाको प्रकारहरू:

१) शारीरिक हिंसा : शारीरिक रूपमा चोटपटक वा हानिनोक्सानी पुग्ने गरी बल वा शक्तिको प्रयोग गर्नु, कुटपिट गर्नु, हातहतियारको प्रयोग गरी आक्रमण गर्नु आदि ।

२) मनोवैज्ञानिक हिंसा : मनोवैज्ञानिक रूपमा असर पार्ने उद्देश्यले अरूलाई डर, त्रास देखाउनु, धम्की दिनु, होच्चाउनु, अपमान गर्नु र लगातार आलोचना गर्नु, आरोप वा बात लगाउनु

वा दोष थोप्नु, बेवास्ता गर्नु आदि ।

३) सामाजिक हिंसा : सामाजिक मूल्य मान्यता र विभिन्न सामाजिक सांस्कृतिक प्रचलनका आधारमा गरिने हिंसालाई सामाजिक हिंसा भनिन्छ ।

जस्तै बाल विवाह, बहुविवाह, अनमेल विवाह, छाउपडी प्रथा, देउकी प्रथा, दाइजो प्रथा, बोक्सीको आरोप, छोरा नपाएको आधारमा महिलालाई गरिने विभेद, जात जातिको आधारमा गरिने भेदभाव, एकल महिलालाई गरिने विभेद आदि ।

४) आर्थिक हिंसा : घर भित्र र बाहिर आर्थिक रूपमा आयआर्जन हुने खालका काम गर्नमा रोक लगाउनु, आर्थिक निर्णय नदिनु, उपलब्ध भएर पनि आवश्यक पर्ने खर्च (पैसा) नदिनु, कमाउन / व्यवसाय गर्न नदिनु, कुनै पनि आम्दानीको स्रोतबाट वञ्चित गर्नु, आफ्नो कमाइमा आफ्नै

नियन्त्रण हुन नदिनु, कमाइ हुने अवसरबाट विज्ञत गर्नु, जग्गा/जमिन लगायत अचल सम्पत्तिमा पहुँच हुन नदिनु, आर्थिक कारोबार गर्न नदिनु, उद्यम गर्न नदिनु, जागिर खान नदिनु आदि ।

५) यौनजन्य हिसा : इच्छा विपरीत अश्लील चित्र/दृश्य/फिल्म देखाउनु, खिच्नु तथा बनाउनु, सामाजिक सञ्जालमार्फत् अश्लील चित्रहरू पठाउनु, यौनजन्य क्रियाकलापहरू गर्न लगाउनु, संवेदनशील अड्गाहरू छुने/समाउने, कसैको इच्छा विपरीत यौन अड्गाहरू छुन लगाउनु, ललाइफकाइ

बेचविखनमा पारी यौनजन्य कार्यमा संलग्न गराउनु, बलात्कार, सामूहिक बलात्कार, वैवाहिक बलात्कार, यौन शोषण, शैक्षिक संस्था तथा कार्यालयहरूमा गरिने यौन दुर्व्यवहार, यौनजन्य संवाद प्रस्ताव, अश्लील छेडछाड लगायत यसमा पर्दछन् । सामान्य बुझाइको लागि यौनजन्य हिंसा अन्तर्गत यौन दुर्व्यवहार, बलात्कार र हाडनाता करणी (आफन्त/रगतको नाता पर्नेबाट गरिने करणी वा बलात्कार) मा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

क्रियाकलाप ४- कारण तथा असर विश्लेषण

- सहजकर्ताले ३ वटा न्यूजप्रिन्टमा तलको ३ वटा विषयवस्तु लेखी तालिम हलको ३ वटा भित्ताहरूमा टाँस्नुहोस् र सहभागीहरूलाई ५ मिनेटको समय दिएर प्रत्येक भित्ताको न्यूजप्रिन्टमा आफूलाई लागेको कुरा लेख्ने भन्नुहोस् ।
- पहिलो न्यूजप्रिन्ट १: लैंगिताको आधारमाहुने हिंसाको कारणहरू के-के हुन् ?
- दोस्रो न्यूजप्रिन्ट १: लैंगिताको आधारमाहुने हिंसाको परिणामहरू के-के हुन् ?
- तेस्रो न्यूजप्रिन्ट १: लैंगिताको आधारमाहुने हिंसाको न्युनिकरणका उपायहरू के-के हुन ?

सन्दर्भ सामग्री:

लैंगिकतामा आधारित हिंसाका कारणहरू महिलामाथि हुने हिंसा अज्ञानता र गरिबीको कारण मात्र नभई कुनै पनि वर्ग धनी, मध्यम, गरिब, शिक्षित, अशिक्षित, विवाहिता, अविवाहिता वा विधवा जुनसुकै महिलामाथि घट्न सक्छन् । यस्ता हिंसा गाउँ वा शहरका कुनैपनि स्थानमा, घरभित्र वा बाहिर पनि घट्न सक्छन् । जसले गर्दा महिलाको जीवनमा शारीरिक वा मानसिक समुदायमा आधारित संरक्षण समूह तथा सरोकारवालाहरूलाई मानव बेचविखन विरुद्धको ३ दिने तालिम स्रोत पुस्तिका १९

असरहरू अत्यकालिन वा दीर्घकालिन रूपमा परिरहेका हुन्छन् । समाजमा व्याप्त लैङ्गिक मूल्य र मान्यताहरूले गर्दा पुरुषलाई सर्वशक्तिवान् र बलियो, महिला शक्तिविहीन र कमजोर मानिने हुँदा महिलामाथि धेरै प्रकारका हिंसा भइरहेका हुन्छन् । लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाका कारणहरू ठाउँ र परिस्थितिअनुसार फरक हुने भए तापनि मुख्य रूपमा निम्न कारणहरूलाई मुख्य कारणको रूपमा लिन सकिन्छ;

- पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचना
- व्यक्तिको सामाजिकीकरण प्रक्रिया (बाल्यकालमा पारिवारिक भगडा देखिरहनु वा आफ्नो परिवारमा त्यस्ता घटना देख्नु) ।
- महिला र पुरुषबीच विद्यमान असमान शक्ति सन्तुलन
- परम्परागत सांस्कृतिक मूल्य मान्यताहरू/सामाजिक विकृति
- पुरुषत्वको भावना
- महिलाको तल्लो सामाजिक स्तर
- महिलाको चरित्रमाथि शंका
- जाँड, रक्सी तथा अरू मादक पदार्थको सेवन
- कामको बोझ
- यौन समस्या
- वैवाहिक विवाद: अनमेल विवाह र बहुविवाह ।
- हिंसा सहने प्रवृत्ति
- परनिर्भरता
- महिलामा हिंसाको प्रतिकार गर्ने आत्मबलको कमी
- पुरुषले सम्पत्तिमाथि पैतृक अधिकार जमाउने प्रवृत्ति र निर्णयमा एकल भूमिका निर्वाह गर्नु ।
- बेरोजगारी, गरिबी र कमजोर सामाजिक आर्थिक अवस्था ।
- द्रन्दू समाधानको उपायका रूपमा हिंसालाई स्वीकार्नु ।
- पुरुषत्वको कारण दमन गर्ने, अपमान गर्न सक्ने हस्तक्षेपसँग सम्बन्धित भएको ठान्ने प्रवृत्ति ।
- महिलाको व्यवहारलाई नियन्त्रण गर्ने अधिकार दिने सामाजिक प्रवृत्ति ।

लैंगिकतामा आधारित हिंसाका परिणामहरू:

- शारीरिक चोटपटक लाग्ने, घाइते हुने, हातखुटा भाँचिने, आगो वा रासायनिक पदार्थबाट पोल्नु, जल्नु, काटिनु, नीलडाम हुने, टाउको दुख्ने, जिउ दुख्ने, पेट दुख्ने र मांशपेशी दुख्ने तथा लामो समयसम्म दुखाई भइरहने ।
- आत्मसम्मानको कमी हुन गई कुनैपनि कुरामा रुचि नहुने वा लाज वा हीनताबोधबाट ग्रसित भई आफैप्रति घृणा जाग्ने ।
- चिन्तित हुने, खान, सुन्न मन नलाग्ने, डराउने र तर्सने हुन सक्ने ।
- अनिच्छित गर्भधारण हुन सक्ने, कुटपिटबाट गर्भपतन, जोखिमपूर्ण गर्भधारण र मातृ मृत्यु, असुरक्षित यौन सम्पर्कबाट बाध्य भई यौन रोगहरूबाट संक्रमित हुन सक्ने जस्तै HIV/ AIDS, गनौरिया ।
- असुरक्षित गर्भपतन गर्न बाध्य भई यसबाट विभिन्न प्रकारका समस्याहरूको सिकार भई मृत्यु पनि हुन सक्छ ।
- गर्भवती महिलामा हुने हिंसाले गर्भमा रहेको बच्चालाई समेत हानि हुने ।
- कम तौलको बच्चा जन्मने, शिशु र बाल मृत्यु दरको सम्भावना बढी हुने ।
- बच्चा कुपोषित र पुङ्को हुन सक्ने ।
- असहयोगी र मिलनसार नहुने प्रवृति हुने ।
- सकारात्मक सोचको कमी भई झगडालु प्रवृति हुने ।
- शिक्षाको कमी भई घरबाट भाग्ने तथा आत्महत्याको प्रयास गर्ने ।
- हिंसक बन्न सक्ने सम्भावना ।
- द्वन्द्व व्यवस्थापनको अस्त्र हिंसा नै हो भन्ने धारणा बढने ।
- हिंसाको असर विर्सन वा कम गर्न कसैले स्वास्थ्यलाई हानि पुऱ्याउने व्यवहार अङ्गाल्न पुरदछन् । जस्तै: मादक पदार्थ सेवन र असुरक्षित यौन सम्बन्ध ।

लैंगिकतामा आधारित हिंसा कम गर्ने उपाय:

- समुदायमा लैंगिक समानताबारे सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- प्रत्येक व्यक्तिलाई हिंसा र दुर्व्यवहारको महिलामा पर्ने असरबारे सुसूचित गर्ने ।

- समुदायका प्रत्येक परिवारका सदस्यलाई आ-आफ्नो परिवारभित्र हुने हिंसा र दुर्व्यवहार रोक्न परिचालन गर्ने ।
- महिलाविरुद्ध हिंसा गर्ने व्यक्ति तथा परिवारविरुद्ध कडा कारबाही गर्ने ।
- महिला हिंसाविरुद्ध काम गर्ने व्यक्तिलाई सम्मान तथा कदर गर्ने ।
- महिला तथा किशोरीहरूलाई लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाविरुद्धको अभियान संचालन गर्ने प्रोत्साहित गर्ने ।
- महिला तथा किशोरीहरूलाई आफूमाथि हुने हिंसाको प्रतिकार गर्न सशक्त बनाउने र आफूलाई हिंसाको प्रतिकार गर्न प्रतिरक्षा गर्ने सीप प्रदान गर्ने ।
- हिंसा तथा दुर्व्यवहार पीडितलाई सहयोग गर्न दबाव समूह गठन गर्ने ।
- हिंसाका घटनालाई पीडित र पीडकबीचको मुद्दा नमानी त्यसलाई सामाजिक विकृतिको रूपमा लिई विकृतिविरुद्ध अभियान संचालन गर्ने ।
- पीडितलाई न्याय दिलाउन सहयोग गर्ने ।
- आफ्नो घरपरिवार तथा छिमेकीमा महिलाविरुद्ध हिंसाको घटना घटन नदिने ।

सत्र ५: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अवधारणागत स्पष्टता

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार परिभाषा, वर्तमान स्थिति, यसको प्रकृति, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको लागि अपनाइने तरिकाहरू बारेमा थाह पाउने छन् ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार हुनुको मुख्य कारणहरू र यसले महिलामाथि पार्ने असरहरू बारेमा थाह पाउने छन् ।

विधि: समूहगत कार्य, वार्तालाप, आदानप्रदान, मस्तिष्क मन्यन

समय: १ घण्टा

सामग्री: मेटाकार्ड, मार्कर, न्यूज प्रिन्ट पेपर, A4 पेपर

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १ - कोडको प्रस्तुती (१० मिनेट)

- सहभागीहरूलाई मानव बेचबिखन भल्किने एउटा चित्र देखाउनुहोस् र निम्न प्रश्नहरू सोच्नुहोस् :
 - यो चित्र बाट के बुझनुभयो ?
 - यस्तो समस्या/सवाल कहि कतै सुन्न भएको छ ?
 - यसले मानव जिवनमा पार्ने नराम्रो प्रभावहरू के के होला ?
- सहभागीहरूबाट मानव बेचबिखनको सवाल नआइन्जेल सोच्नुहोस् र उनीहरूबाट आएको कुराहरूलाई समावेश गर्दै अब हामी मानव बेचबिखनको सत्रमा व्यापक छलफल गर्दैछौं भन्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २ - सामुहिक छलफल तथा प्रस्तुती (६० मिनेट)

- सहभागीहरूलाई पाँचदेखि सात जनाको ५ वटा समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहलाई अध्ययन सामग्री क, ख, ग, घ र ङ प्रदान गर्नुहोस् ।
- समूहमा उक्त अध्ययन सामग्रीको अध्ययन र छलफल गरी अधिकतम पाँच वटा बुँदाहरू तयार गरी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् (१० मिनेट तयारी र ५ मिनेट प्रति समूह प्रस्तुतीलाई) ।
- माथिको पाँचवटै विषयवस्तुको बारेमा सहजकर्ताले आफ्नो प्रस्तुति मार्फत स्पष्ट पार्नुहोस् (१५ मिनेट) ।

सन्दर्भ सामग्री

क) अध्यन सामग्री १- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको परिभाषा र वर्तमान् अवस्था

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको परिभाषा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार भन्नाले कसैले कुनै पनि मानिसलाई विक्री गर्ने उद्देश्यले ललाई फकाई प्रलोभनमा पारी, भुक्याई, डर, त्रास वा बल प्रयोग गरी वा नगरी विक्री गर्ने उद्देश्यले देश भित्र वा बाहिर एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजाने वा लगी विक्री गर्ने, अन्य कुनै तरिकाले वेश्यावृत्तिमा लगाउने कार्यलाई जनाउँछ । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारलाई दण्डनीय गम्भीर अपराधको रूपमा मानेको छ । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन २०६४ ले बेचबिखन र ओसारपसारको परिभाषा निम्नानुसार रहेको छ ।

बेचबिखन

- कुनै पनि उद्देश्यले मानिस बेच्ने वा किन्ने,
- कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने,
- प्रचलित कानुन वमोजिम बाहेक मानिसको अङ्ग भिक्ने,
- वेश्यागमन गर्ने ।

ओसारपसार

- किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानिसलाई विदेशमा लैजाने,
- वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले शारीरिक वा मानसिक रूपमा दबाव वा प्रलोभनमा पारी भुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबर्जस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी, शरीर बन्धक राखी, नाजुक स्थितिको फाइदा लिई, बेहोस पारी, पद वा शक्तिको दुरुपयोग गरी, अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धाक, धम्की दिई वा करकापमा पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरु कसैलाई दिने ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसर के हो, के होइन ?

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार के होइन	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा के हो
<ul style="list-style-type: none"> • विदेशमा काम गर्न जानु, • कामको खोजीमा कतै जानु, • बसाइँसराइँ गर्नु, • गैरकानुनी आप्रवाशन जानु, • मानव तस्करीजन्य कार्य, • आन्तरिक विस्थापित तथा शरणार्थीको अवस्था । 	<ul style="list-style-type: none"> • काम दिलाउने सहमति गरी नियन्त्रणमा लिनु, • बिक्री गर्ने मनसायले एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानु, बिक्री गर्नु, • मानव बेचबिखनमा जहिले पनि शोषण र दासत्वको अवस्था हुन्छ, • मानव बेचबिखनमा परेको व्यक्तिको स्वतन्त्रता पूर्ण रूपमा अरूको नियन्त्रणमा रहेको हुन्छ, • मानव बेचबिखनमा सहमति हुँदैन, तर बालबालिकाको सहमतिको अर्थ रहदैन । फाइदाको लोभ देखाएर लिएको सहमतिको मान्यता रहन्न ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको वर्तमान स्थिति

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विश्व बजारमा कम जोखिममा अति नै लाभयुक्त आपराधिक उद्योगको रूपमा फस्टाउन्डे गाइरहेका सन्दर्भमा नेपाल पनि यो समस्याबाट अछुतो रहन सकेको छैन । नेपालमा अझै पनि विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन एक गम्भीर समस्या र चुनौतीको रूपमा रहेको अवस्था छ । मानव बेचबिखनबारे कुनै पनि मुलुकमा यकीन तथ्याङ्ग पाइँदैन । सुरुमा कुनै जाति र समुदाय विशेषबाट थालनी भएको यौन शोषणका लागि महिला तथा बालिकाको बेचबिखनको समस्याबाट अहिले सबै जिल्ला र समुदाय प्रभावित हुन पुगेको देखिन्छ । वैदेशिक रोजगारीप्रतिको बढ्दो आकर्षण मानव बेचबिखनका अपराधीहरूका लागि चलखेलको विषय बन्न पुगेको छ । इतिहासको कुनै कालखण्डमा भारतमा नोकरी, दासत्व र यौन व्यवसायका लागि सुरु भएको नेपाली चेलीबेटीहरूको बेचबिखन र ओसारपसार आन्तरिक सहर बजारदेखि छिमेकी मुलुकहरू हुँदै समुद्र पारिका मुलुकहरूसम्म फैलिन पुगेको देखिन्छ, भने लिङ्गको हिसाबले पुरुष, बालक र यौनिक अल्प सङ्घर्षकलाई पनि छाडेको छैन । कसैलाई पनि देशभित्र वा देश बाहिर कसैले पनि बेचबिखन तथा

ओसारपसार गर्न पाइँदैन, गरेमा यसलाई मानव अधिकारको गम्भीर उलझ्दैन तथा मानव अधिकारको जघन्य अपराधको रूपमा लिइएको छ । वर्षेनी हजारौं मानिसहरू बेचबिखन तथा ओसारपसारको शिकारमा परेको विभिन्न तथ्याङ्कले देखाउँछ । मानव बेचबिखन हुनु भनेको थुप्रै यस्ता मानव अधिकारको हनन हुनु हो जहाँ पर्याप्त जीवनस्तर उकास्ने, मानसिक तथा शारीरिक हिंसाबाट मुक्त र स्वतन्त्रपूर्वक हिँड्डुल गर्ने अधिकारबाट बञ्चितमा परेका हुन्छन् । बेचबिखिन तथा ओसारपसार हुनु भनेको किशोरीहरूलाई यौन व्यापारमा संलग्न गराउने कार्य भनी प्रायः अनुमान गरिन्छ । तर यसको दायरा यतिमा मात्र सीमित नभई बहुपक्षीय रूपमा संलग्न गराउने कार्यका साथै समस्याको प्रकृति पनि समय सापेक्ष परिवर्तन भइसकेको छ । बेचबिखन तथा ओसारपसारमा, केवल किशोरीहरू तथा महिला मात्र नभइ किशोर तथा पुरुषहरू पनि पर्ने गरेका छन् । किशोरी तथा महिलाहरू शोषण र जोखिममा पर्ने क्रम बढ्दो रूपमा छन् । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारबाट विषेशत पीडित महिला तथा बालिकाहरू छन् । यसो हुनुको मुख्य कारणमा लैङ्गिक भेद हो । जसको आधारमा समाजमा महिला र पुरुषले भिन्न भूमिका निभाउनु पर्ने सामाजिकीकरण प्रक्रियाबाट सुनिश्चित गराउदै आएको हुन्छ । यसले गर्दा महिला र पुरुषबीच असमानताका खाडलहरू प्रशस्त रहेका छन् । पुरुषको दाँजोमा महिलाको शिक्षा, रोजगारको अवसर, आर्थिक कारोबारमा पहुँच, समान पारश्रमिक, पैतृक सम्पतिमा अधिकार न्यून रहेको अवस्थाले गर्दा महिला तथा बालिकाहरू विभिन्न यातना, बलात्कार, कुटपिट, बेचबिखन, हिंसा, बालविवाह जस्ता अमानवीय क्रियाकलापबाट पीडित छन् ।

ख) अध्यन सामाग्री २- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको प्रकृति

मानव बेचबिखन यौन शोषण वा वेश्यावृत्तिको लागि मात्र प्रयोग गरिने अवस्थाबाट अब आएर शरीरका महत्वपूर्ण अङ्ग भिक्ने, सर्कसमा धार्मिक वा सांस्कृतिक प्रयोजनका काममा लगाउने, मार्गे बनाउने, बधुँवा मजदुर बनाउने, वयष्ठहरूलाई मनोरञ्जन गर्ने साधन तथा एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा मजदुरीमा लगी शोषण गर्ने जस्ता कार्यका लागि समेत मानव बेचबिखन हुने गरेको छ । सामान्यतया अन्तरदेशीय बेचबिखनमा उत्पत्तिको देश र गन्तव्यको देश गरी दुई देशहरू रहेका हुन्छन् । त्यस्तै कतिपय अवस्थामा तेस्रो देशमा हुने बेचबिखनमा अन्य मुलुकको बाटो प्रयोग गरिने हुँदा सो बाटोको मुलुक समेत बेचबिखनको माध्यम बनेको छ । नेपालको अहिलेको अवस्था स्रोत मुलुकको रूपमा रहेको छ, र नेपालबाट महिला मात्र

नभई बालबालिका र पुरुषहरूलाई समेत यौन शोषण र बलपूर्वकको श्रमका लागि विदेशमा खासगरी भारत, खाडी मुलुकमा तथा हाल आएर चीन तथा अन्य अफ्रिकी राष्ट्रहरूमा समेत बेचिने गरेको तथ्याङ्क समाचारहरूमा आइरहेका छन् । पछिल्लो समयमा देशभित्र मानव बेचबिखनका घटनाहरूमा वृद्धि भइरहेको छ । देशभित्र पनि क्याबिन रेस्टुरंग, डान्सबार, मसाज लगायत संगठित रूपमा पनि यौन व्यवसाय सञ्चालनमा गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैले मानव बेचबिखन र ओसारपसार देशभित्र र अन्तर देशीय दुवै ठाउँमा संगठित रूपमा रहेको छ । मानव अधिकारको सन्दर्भबाट हेर्दा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका सम्बन्धमा विश्वव्यापी परिभाषाहरूमा रहेका समानताहरू

सबै प्रकारका मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा आधारभूत मानव अधिकारको उल्लङ्घन व्यापक साभा तत्वको रूपमा समाविष्ट भेटिन्छ ।

- बेचबिखन तथा ओसारपसारमा पीडितको स्वतन्त्र सहमति कहिल्यै रहदैन ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार दासताको अवस्था हो ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेकाहरू सधैं शोषित हुन्छन् ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार कुनै पनि समाजमा ग्रहणीय छैन ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी यी साभा चरित्रहरूले गर्दा यस सम्बन्धी सामान्यतया ग्रहणीय परिभाषाका लागि एउटा मिलनबिन्दु उपलब्ध गराउँदछ, जसले गर्दा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारलाई त्यस्तै प्रकारका अन्य कार्यहरू जस्तै असंगठित बसाइँसराइँ मानव तस्करी आदिबाट पृथक राख्ने आधारहरू उपलब्ध गराउँदछन् ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको विश्वव्यापी अवधारणा निर्माणका लागि बाधक रहेका कुराहरू :

- घरेलु कानुनहरूले प्रायजसो यस अपराधलाई समाज विरुद्धको अपराधको रूपमा वा सार्वजनिक शान्ति, सुरक्षाविरुद्धको कार्यको रूपमा मात्र परिभाषित गर्नु,
- बेचबिखन तथा ओसारपसारलाई व्यावसायिक यौन शोषण र नैतिकताको मुद्दा मात्र बनाइन्,

- कानुनहरूमा यस अपराधलाई गैरकानुनी लाभको लागि शरीरमाथिको व्यापारको रूपमा मात्र हेरिनु,
- यस अपराधलाई नितान्त फौजदारी कानुनको सरोकारको विषयको रूपमा मात्र परिभाषित गरिनु ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको अवधारणागत प्रष्टताका बारेमा थाहा पाउनुपर्ने कुराहरूः

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कार्य अनैच्छक र शोषणपूर्ण हुन्छ ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा संलग्न व्यक्तिहरूको मस्तिष्कमा अपराध (आपाराधिक सोच वा नियतको अवधारणा) को रूपमा उत्पन्न हुन्छ र पीडितको मानव भएकै कारण प्राप्त अन्तर्निहित स्वतन्त्रताको हनन् गरी अन्त्य हुन्छ ।
- बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेका व्यक्तिहरू आफूले भोगनुपर्ने जीवनप्रति अनभिज्ञ हुन्छन् ।
- बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेका व्यक्तिलाई बल प्रयोग गरी वा त्रासमा पारी मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा संलग्न व्यक्तिको माग पुरा गर्न बाध्य पारिन्छ ।
- पीडितलाई सांस्कृतिक, भाषिक रूपमा एकल्याई शारीरिक चुनौतीपूर्ण वातावरणमा राखिन्छ र कानुनी पहिचान र न्यायमाथिको पहुँचबाट टाढा पुऱ्याइन्छ ।
- पीडितहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जान र काम छोड्न स्वतन्त्र हुँदैनन् र उनीहरूको आय माथिको नियन्त्रण हुँदैन ।

(ग) अध्यन सामाग्री ३-मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको लागि अपनाइने तरिकाहरू

(अ) प्रत्यक्ष सम्पर्कबाट कोही कोठी सञ्चालक, देह व्यापार गर्ने महिलाहरू वा तिनीहरूका आफन्तहरू गाउँ आउँदा आर्कषित गर्ने वा प्रभावमा पार्ने गर्दछन् । आकर्षण र प्रलोभनमा परी परिवारकै स्वीकृति लिई कैयौं महिला दिदी, बहिनीहरू अपराधीसँग जाने प्रवृत्ति पनि रहेको छ ।

(आ) एजेन्ट (दलाल) द्वारा मानव बेचबिखन गर्ने क्रममा विभिन्न दलाल वा एजेन्टहरूले निम्न लिखित तरिकाहरूको प्रयोग गरेर विदेश वा सीमापारि लाने गरेको पाइन्छ :

- **नक्कली विवाह वा प्रेम गरी** : प्रायः यस अपराधका एजेन्टहरू सोभा अनपढ अभिभावक तथा संरक्षकहरूलाई दङ्ग पारी उनीहरूका छोरीबेटीलाई फकाईफुल्याई भुक्याएर नक्कली रूपमा प्रेम गरी वा विवाह गरी लिएर जाने गर्दछन्, जुन सजिलो र प्रचलित तरिका भएको छ । सहरमा कलकारखानामा रोजगारी गरिरहेका महिलाहरूलाई दलालहरूले नक्कली प्रेममा फसाई विवाह गरी विक्री गरेका उदाहरणहरू प्रशस्त पाइन्छन् ।
- **आय आर्जनको आकर्षणमा पारी** : दलालहरूले फकाईफुल्याई गरेर विदेशमा राम्रो नोकरी दिलाई दिने प्रलोभनमा पारेर आफूसँग लैजाने गर्दछन् । पैसा कमाउने उद्देश्यले विदेशमा जाँदा शोषणजन्य कार्यमा फस्ने गरेको घटनाहरू पनि थुप्रै छन् । महिलाहरू रोजगारको आकर्षणमा परेर बेचिएको संख्या ठुलो रहेको छ । यसरी लैजाँदा पासपोर्ट लगायत पहिचान खुलेका कागजातहरू र अध्यागमनका कागजातहरू, रोजगारीका करारनामाहरू खोसेर राख्ने गर्दछन् ।
- **आफन्तकहाँ पुऱ्याई दिन्छु भन्ने बहाना** : विदेशमा वा भारतमा महिलाको कुनै आफन्त छ, भने “त्यहाँबाट समाचार आएको छ, तिमीलाई बोलाएको छ” जस्ता भुटा कुराहरू गरी आफूसँग लागि पुऱ्याईदिन्छु भनी भुक्याई लैजाने गरेको पाइन्छ । यसका साथै गाउँका सोभासाभा महिलाहरू दलालहरूले आफूलाई नेपाल भित्रै कुनै ठाउँमा लैजान्छु भनी सीमापार गरी विदेशको वेश्यालयसम्म पुऱ्याएका घटनाहरू छन् ।
- **सर्कसमा खेलाउने बहाना गरी लैजाने** : कतिपय महिला तथा बालबालिकालाई सर्कसमा राम्रो आम्दानी हुने हुँदा काममा लगाई दिन्छु, महिनाको यति दिन्छु भनी प्रलोभनमा पार्ने र उनीहरूको अभिभावकहरूलाई समेत मासिक रूपमा खर्च पठाईदिने बाचा गरी सर्कसमा खेलका लागि लैजाने गरेको पाइन्छ । सो पश्चात् उनीहरूलाई श्रम शोषण तथा यौन शोषण समेत गर्ने र बेचविखन गर्ने जस्ता कार्यहरू भएको पाइन्छ ।
- **अंग प्रत्यारोपणका लागि** : नेपालबाट बेचविखनको घटनाहरूको प्रकृतिमा अङ्ग प्रत्यारोपणका लागि समेत हुने गरेको पाइन्छ । खास गरी भारतका विभिन्न सहरहरूमा घुम्नका लागि, पढनका लागि

लैजाने वा त्यस्तै अन्य प्रलोभनमा पारी महिला, बालबालिकाका साथै पुरुषहरूको अङ्ग भिकी बेचविखन गर्ने कार्य पनि हुने गरेका छन् । आर्थिक अवस्था कमजोर भएका व्यक्तिहरूलाई पैसाको लोभ देखाई पनि अङ्ग भिक्ने र बेच्न लगाउने कार्य हुने गरेको छ ।

- **औषधी वा लागू पदार्थ खुवाई लैजाने :** कतिपय अवस्थामा महिला, बालबालिका तथा पुरुषहरूलाई सीमापार गर्दा लागू पदार्थ खुवाएर बेहोस पारी विरामी भएको बहाना पारी सीमापार गर्ने गरेको समेत पाइएको छ ।
- **अपहरण गरी :** जवरजस्ती कसैलाई अपहरण गरी एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लगि बिक्रि गर्ने,
- चलचित्रमा अभिनय गर्ने अवसर दिलाई दिनच्छु भन्ने बहाना बनाएर,
- वैदेशिक भ्रमण, तालिम सेमिनार तथा नाचगानको साँस्कृतिक कार्यक्रममा सहभागी गराउने बहाना बनाएर,
- निःशुल्क उच्चशिक्षा दिने आश्वासन दिलाएर,

अन्य : दलालहरूले झुटा नातेदार बनाई वा व्यापार गर्न लैजाने, राम्रो औषधी उपचार गर्न जाने भन्ने जस्ता भ्रममा पारी नेपाली अबोध चेलीहरूलाई विदेशीको कोठीमा पुऱ्याएको पाइएको छ । त्यस्तै कतिपय घटनामा लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध देखाउन र सोही आधारमा महिलालाई विदेशमा पुऱ्याउने गरेको पाइन्छ । नेपालमा पनि भिसाको लागि Contract (Paper) Marriage गर्ने, र विदेशमा पुरोपछि राम्रो आम्दानी हुने काममा लगाईदिन्छु भनि भुक्याएर विदेशमा लैजाने गरेको पाईन्छ ।

मानव बेचविखन तथा ओसारपसारको प्रयोजन

मानव बेचविखन तथा ओसारपसार जस्तो घृणित कार्य मानिसले मानिसलाई प्रयोग गरी आफ्नो स्वार्थपूर्तिका लागि गरिरहेका हुन्छन् । चाँडै धनी हुने सपना बोकी दलालहरूले यस्तो अमानवीय पेसा अपनाउँछन् । मानव बेचविखन पुरुष, महिला तथा बालबालिका सबैको भइरहेको भएतापनि विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचविखन तथा ओसारपसार बढी मात्रामा भएको पाइन्छ । विभिन्न ग्रामीण क्षेत्रबाट सहरमा विभिन्न अवसरका लागि दिन प्रतिदिन जाने क्रम बढिरहेको छ । विभिन्न प्रलोभन धाक, धम्की, छलकपट, भुक्यानमा पारी मानव बेचविखन हुने गरेको पाइन्छ ।

घ) अध्यन सामाग्री ४- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार हुनुको मुख्य कारणहरू

नेपालको भौगोलिक स्थिति, परम्परागत धारणा, धार्मिक तथा सांस्कृतिक प्रचलन र समाजिक तथा आर्थिक कारणहरूले गर्दा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार हुने गरेको छ । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार हुनुमा गरिबी, अशिक्षा, अज्ञानता, कामको खोजी, कमजोर सामाजिक स्तर, विश्व व्यापीकरण, आन्तरिक द्वन्द्व, बढ्दो बेरोजगारी, घरेलु हिंसा, भारतसँगको खुल्ला सिमाना हुनु प्रमुख कारणहरू हुन् । मानव बेचबिखनलाई बढावा दिने मुख्य कारणहरू सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक र राजनीतिक मुद्दाहरू भए पनि निश्चित कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको कमी मुख्य बाधकको रूपमा रहेको छ । मानव बेचबिखनलाई सहयोग पुऱ्याउने कारक तत्त्व गरिबी भए पनि यसका साथै अन्य प्रश्न्य दिने र अगाडि बढाउने तत्त्वहरू (Push and Pull Factors) पनि विद्यमान रहेका छन् ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार हुनुमा मुख्य रूपमा निम्न कारणहरू छन्

सामाजिक सांस्कृतिक कारणहरू :	आर्थिक र राजनीतिक कारणहरू :
<ul style="list-style-type: none"> ■ जनचेतना एवम् शिक्षाको कमी ■ लैंगिक भेदभाव ■ महिला र बालबालिकालाई दिइएको न्यून सामाजिक मर्यादा ■ हिंसाको संस्कृति ■ पारिवारिक विचलन ■ इच्छा विपरीत गरिने विवाह ■ धार्मिक, सांस्कृतिक कुरीतिहरू ■ सहरमुखी वसाइँसराइँ ■ बजारमा आएका नयाँ नयाँ सरसामानहरूको उपभोग गर्ने चाहनामा वृद्धि अरुको देखासीखि गर्ने संस्कृति ■ धनीलाई मान सम्मान गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> ■ गरिबी ■ बेरोजगारी ■ कम आयश्रोत ■ युद्धको अवस्था ■ भूमिहिनता ■ आन्तरिक द्वन्द्व ■ परनिर्भरता (अरुको आमदानीमा बाँच्नु पर्ने) ■ राजनैतिक प्रतिबद्धताको कमी ■ स्पष्ट र कडा कानुनको अभाव ■ भारतसँगको खुल्ला सिमाना ■ सजिलो आय श्रोत ■ अन्तर सीमा र क्षेत्रीय कार्यक्रमहरूको कमी

सामाजिक सांस्कृतिक कारणहरू :	आर्थिक र राजनीतिक कारणहरू :
आयस्रोत नहरिने सामाजिक संस्कार	

मानव पक्षका कारणहरू

- यौनजन्य उद्योगको वृद्धि
- रोजगारदाताहरूद्वारा सस्तो श्रमको मानव
- औद्योगिकरण र विश्व व्यापीकरणका कारण विदेशिने प्रवृत्तिमा वृद्धि
- बढ़दो मानव तस्करी तथा गैरकानुनी आप्रवाशन

ड) अध्यन सामाजी ३- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारबाट पर्ने असरहरू मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार एउटा गम्भीर समस्याको रूपमा देखा परेको छ । त्यसमा पनि महिला तथा बालबालिकाहरू यसबाट अभ बढी प्रभावित भएको देखिन्छ । यसमा परेका व्यक्तिहरू राजनैतिक, आर्थिक तथा सामाजिक अधिकारबाट समेत बच्चित हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ । बेचबिखनमा परेको व्यक्तिहरूको शारीरिक, मानसिक, मनोवैज्ञानिक स्थिति विक्षिप्त र आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था दयनीय छ । यसले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा पर्ने व्यक्तिलाई मात्र नभई राष्ट्रलाई नै असर पर्दछ । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारबाट पीडित व्यक्तिमा पर्ने असरहरू निम्न छन् :

स्वतन्त्रताको हक्को समाप्ति

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा पर्ने व्यक्तिले व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको उपभोग गर्न पाएको हुँदैन । विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, आवातजावत गर्ने स्वतन्त्रता र पेसा, रोजगार छान्न पाउने स्वतन्त्रताबाट बच्चित भएका हुन्छन् । यसमा परेका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक बहिष्कार गर्नुका साथै उनीहरूका सम्मानमा ह्वास पुऱ्याउने समेत गरिन्छ ।

- सम्मानपूर्वक इच्छा अनुसार बाँच्न पाउने अधिकार,
- इच्छा अनुसारको पेसा र व्यवसाय रोजन पाउने अधिकार,
- प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकार,

यातना, कूरता र अमानवीय व्यवहारबाट पीडित

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा पर्ने व्यक्तिहरू विभिन्न हिंसाबाट पीडित भएका हुन्छन् । शारीरिक हिंसा (बलात्कार, कुटपिट), मानसिक यातना (खाना खान नदिनु, बेइज्जत गर्नु र हिंसाका धम्कीहरू दिनु, अङ्घारो कोठामा थुन्नु) आदि विभिन्न यातना, गालि गलोजका शिकार भएका हुन्छन् ।

शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यमा असर

यौनजन्य रोग लाने, कुपोषणको शिकार हुने, परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग नगर्दा बारम्बार गर्भधारण गर्ने, त्यस्ता गर्भलाई जबर्जस्ती तुहाउने तथा एचआइभीजस्ता यौनसम्बन्धी सरुवा रोगको शिकार भई ज्यानै गुमाउन पनि पुग्छन् । साथै विभिन्न प्रकारका मानसिक यातनाबाट मानसिक स्वास्थ्यमा समेत असर पुग्न जान्छ ।

बाध्यात्मक श्रम

बेचविखनमा परेका व्यक्तिहरूले बाध्यात्मक श्रम गर्नुपर्ने हुन्छ । उनीहरूले आरामको समय नपाई लामो समयसम्म काम गर्नुपर्ने बाध्यता रहेको हुन्छ ।

श्रम गर्दा ज्याला पाउने अधिकारको समाप्ति

बेचविखन तथा ओसारपसारमा परेको व्यक्तिले आफ्नो इच्छा विरुद्धको पेसा गर्नुपर्ने जस्ता समस्या पनि भोग्नु परेको छ । जुनसुकै व्यक्तिले रोजगारी गर्दा ज्याला पाउनै पर्ने प्रावधान छ । तर कतिपय बेचिएका व्यक्तिले दिनरात काम गर्दा पनि निजले कमाएको रकम किनेको व्यक्तिले नै राख्ने र ज्याला नदिने गर्दछन् ।

पीडित महिलाको न्यायमा पहुँच नहुनु

बेचविखन तथा ओसारपसारमा परेको व्यक्तिहरूले कानुनमा भएका व्यवस्थाहरू निःशुल्क रूपमा मुद्राको कारबाही गर्न पाउने बारेमा थाहा नपाउने वा न्यायमा पहुँच नपुग्ने हुनाले मुद्राहरू दर्ता गर्ने गर्दैनन् । जसबाट पीडितहरूले न्याय पाउन सकिराखेका हुँदैनन् ।

सत्र ६: मानव बेचबिखन, मानव तस्करी, बसाइँसराइँ तथा देह व्यापार (वेश्यावृत्ति) सम्बन्धमा अवधारणागत स्पष्टता

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- मानव बेचबिखन तथा बसाइँसराइँ (Migration) बीचको अन्तरसम्बन्धको बारेमा भन्न सक्नेछन् ।
- मानव बेचबिखन तथा देह व्यापार (वेश्यावृत्ति) बीचको फरक तथा अन्तरसम्बन्धको बारेमा भन्न सक्नेछन् ।
- वैदेशिक रोजगारीको र मानव बेचबिखनबीचको अन्तरसम्बन्धको बारेमा बताउन सक्नेछन् ।

विधि: अवलोकन, वार्तालाप, मस्तिष्क मन्थन

समय: १ घण्टा

सामग्री: अध्ययन सामग्रीको फोटोकपी,

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १ - अवलोकन तथा छलफल (१० मिनेट)

- सहजकर्ताले मानव बेचबिखन तथा बसाइँसराइँ (Migration) बीचको अन्तरसम्बन्ध, मानव बेचबिखन तथा देह व्यापार (वेश्यावृत्ति) बीचको फरक तथा अन्तरसम्बन्ध र वैदेशिक रोजगारीको र मानव बेचबिखनबीचको अन्तरसम्बन्धको बारेमा तयार गरिएको अध्ययन सामग्री तालिम हलको ३ वटा भित्ताहरूमा टाँस्नुहोस् ।
- सहभागीहरूलाई १० मिनेटको समय दिएर तिनै वटा भित्तामा टासिएको अध्ययन सामग्रीहरूबाट कम्तिमा ३/३ वटा मुख्य बुदाँहरू टिप्प लगाउनुहोस् ।
- सहभागीहरूबाट टिप्पिएको बुदाँहरू पढ्न लगाई आफ्नो भनाई समेत थपेर प्रष्ट पार्नुहोस् ।

अध्ययन सामग्री

१) मानव बेचबिखन तथा बसाइँसराइँ (Migration) बीचको अन्तरसम्बन्ध (Nexus)

बसाइँसराइँ नयाँ कुरा होइन, यो परापूर्व कालदेखि हुदै हालसम्म पनि निरन्तर भईआएको छ । आईओएम (IOM) का अनुसार विश्वव्यापी रूपमा यो हाल करिब २.९ प्रतिशत वृद्धि भइरहेको छ । बसाइँसराइँ स्वेच्छिक तथा

३४ समुदायमा आधारित संरक्षण समूह तथा सरोकारवालाहरूलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको ३ दिने तालिम द्वारा पुस्तका

बाध्यकारी दुवै हुनसक्दछ । प्राकृतिक प्रकोप, व्यापक मानव अधिकारको हनन, मानव संहार, जातिगत हिंसा, आन्तरिक द्वन्द्व, धार्मिक दद्गा लगायतका विविध कारणहरूले व्यक्तिले बाध्यकारी रूपमा पनि बसाइँसराइँ गरिरहेको हुनसक्दछ । यसरी बाध्यकारी बसाइँसराइँ राष्ट्रभित्र हुँदा आन्तरिक विस्थापित व्यक्तिको रूपमा हुन्छ भने, बाह्य देशमा हुँदा शरणार्थीका रूपमा हुन्छ । बसाइँसराइँ व्यक्तिको मौलिक हक हो भने मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार व्यक्तिको मानव अधिकारको उल्लङ्घन हो । बसाइँसराइँ गर्न व्यक्तिको आत्मनिर्णयको अधिकार सुरक्षित भएको हुन्छ भने ओसारपसार भएको व्यक्तिको आत्मनिर्णयको अधिकार पूर्ण रूपमा समाप्त भएको हुन्छ । यो व्यक्तिको अधिकार हो, तसर्थ यो कुन्ठित हुने गरी नीति तथा व्यवस्था हुनुहुदैन । किनकि यो व्यक्तिको व्यक्तित्व निर्माण विकाससँग पनि सम्बन्धित रहेको हुन्छ ।

बसाइँसराइँको क्रममा सावधानी नअपनाउँदा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका घटनाहरू हुन सक्दछन् तर बसाइँसराइँ आफैमा बेचबिखन भने होइन । व्यक्तिहरूले स्वेच्छक बसाइँसराइँ व्यक्तिगत उन्नत जीवनयापनका लागि गर्ने गर्दछन्, जुन भित्र वैदेशिक रोजगारी समेत पर्दछ । यो व्यक्तिहरूको जीवनयापनका लागि र आवश्यक आर्थिक प्रगतिको लागि पनि हुने गर्दछ । तर, यस भित्र बेचबिखन पनि उही स्वरूपमा रहने भएकोले बेचबिखन ओसारपसार र बसाइँसराइँलाई छुट्याउन साहै गाहो छ । यी दुई भिन्नै तर अन्तरसम्बन्धित सवाल र मुद्दाहरू भएकाले यसलाई अलि विश्लेषणात्मक रूपमा बुझनुपर्ने हुन्छ । बसाइँसराइँ भनेको ज्यादै नै फराकिलो प्रक्रिया हो भने बेचबिखन र ओसारपसार भनेको त्यो फराकिलो प्रक्रियाभित्र हुने अपराध हो । बसाइँसराइँ भन्नाले कुनै व्यक्तिको एक ठाउँबाट अको ठाउँमा कामका लागि, पढ्नका लागि, बस्नका लागि या शरणार्थी बन्नका लागि जाने प्रक्रिया हो । यसका साथै अन्तर्राष्ट्रिय बसाइँसराइँलाई एउटा जटिल एवम् बहुपक्षीय प्रक्रिया हुनाले, यसलाई त्यसै गरी समग्रमा बुझ्नु आवश्यक हुन्छ । यहाँ चर्चा परिचर्चा गरिएको मानव बेचबिखन ओसारपसार तथा बसाइँसराइँ (खास गरी गैरकानुनी बसाइँसराइँ) अनियमित रूपले सिमाना पार गर्ने मानव तस्करी तथा मानिसहरूको अवैध व्यापारसँग पनि गाँसिएर आउँछ । यसका साथै मानव बेचबिखन ओसारपसारको छलफलमा जहिले पनि गैरकानुनी बसाइँसराइँले पनि स्थान ओगटेको हुन्छ र सबै कुराहरूलाई एकै पटक हेर्न खोज्दा मानव बेचबिखन ओसारपसार र बसाइँसराइँका बीचमा रहेको खास भिन्नताका बारेमा चर्चा

हुँदैन, यिनीहरू दुईलाई छुट्याउने कोसिस गरिदैन । जसले गर्दा कतिपय समयमा असजिलो अवस्था र द्विविधा सृजना हुन सक्दछ । परिभाषागत रूपमै मानव बेचबिखन ओसारपसार भनेको मानव अधिकारको निकट हनन हो जसमा डर, धाक, धम्की, हिंसा, शोषण, ओहदाको दुरुपयोग जस्ता तत्वहरूका साथ बलपूर्वक श्रम शोषण वा दासतापूर्ण व्यवहारहरू समावेश भएका हुन्छन् । जब कि बसाइँसराइँ भनेको मानिसले आफ्नो इच्छाले वा पूर्ण रूपले सूचित भई लिने निर्णय हो । यो हरेक व्यक्तिको मानव अधिकार हो । बेचबिखन ओसारपसार र बसाइँसराइँका बारेमा धारणागत रूपमा स्पष्ट हुने सन्दर्भमा के बुझ्नु पर्दछ भने बसाइँसराइँ गरेको व्यक्ति बेचबिखन ओसारपसारबाट पीडित होइन तर हरेक बेचबिखन र ओसारपसारसँग गाँसिएको व्यक्ति बसाइँसराइँ गरेको व्यक्ति हो । यी दुईमा भएको समानता एवम् भिन्नता यही नै हो । मानव बेचबिखन ओसारपसारलाई परिभाषित गर्दा मुख्य रूपमा आत्मसात् गर्नुपर्ने कुरा भनेको बेचबिखन र ओसारपसार कहिले पनि आफ्नो इच्छाले हुँदैन । इच्छा विपरीत बलपूर्वक गरिने स्थानागमन जस्तो तत्वले नै बेचबिखन ओसारपसारलाई अन्य किसिमका बसाइँसराइँबाट छुट्याउन सकिन्छ । बेचबिखन ओसारपसार भित्र समाविष्ट इच्छाविपरीत (Lack of informed consent) लाई कुनै पनि प्रकारको बसाइँसराइँमा रहेको अवैधता र गैरकानुनी कार्यहरूसँग मिसाउनु हुँदैन । सबै प्रकारको बेचबिखन ओसारपसार गैरकानुनी हो । तर सबै प्रकारका बसाइँसराइँ (गैरकानुनी बसाइँसराइँ समेत) बेचबिखन ओसारपसार होइन । यसकारण बेचबिखन ओसारपसार र गैरकानुनी बसाइँसराइँका अवधारणाहरूलाई एउटै दायरामा राखेर हेनु हुँदैन र मिसाउनु पनि हुँदैन भन्ने गरिएको छ ।

२) मानव बेचबिखन तथा देह व्यापार (वेश्यावृति) बीचको फरक तथा अन्तरसम्बन्ध (Nexus)

देह व्यापार मानव शरीरलाई यौन साधनको रूपमा प्रयोग गरेर आर्थिक लाभ लिने कार्य हो । आफ्नो इच्छा अनुसार देह व्यापार गर्न पाउनु अधिकार हो वा होइन अथवा देह व्यापार शारीरिक शोषण हो वा होइन भन्ने सवालमा विभिन्न महिलावादी सिद्धान्तहरूबीच भिन्नभिन्न मत रहेको पाइन्छ । तर, इच्छा विपरीत कसैले आर्थिक वा अन्य फाइदा लिने हिसाबले गर्ने गराउने अरूको देह व्यापार भने सधैं नै गैरकानुनी नै हुन्छ । देह व्यापारलाई उमेर पुगेका व्यक्तिले स्वेच्छाले राख्ने यौन सम्पर्कभन्दा अलग गरेर हेनुपर्छ । देह व्यापारमा एउटाको शरीरको पैसा तिरेर अर्कोले यौन चाहना पुरा गर्दछ जहाँ

शारीरलाई एउटा वस्तुको रूपमा हेरिन्छ । मानव बेचबिखन देह व्यापारको लागि मात्र हुँदैन । स्वेच्छाले देह व्यापार गर्नु अन्य कानुनको दायरामा आउन सक्छ तर मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनले कसैलाई इच्छा विपरीत वेश्यावृत्तिमा लगाउन नहुने र त्यसरी लगाएमा दण्डनीय हुने कुरा उल्लेख गर्नुका साथै वेश्यागमन गरेमा पनि दण्डनीय मानेको छ । देह व्यापारमा पीडितको आफ्नै रोजाइ पनि हुन सक्छ तर मानव बेचबिखनमा पीडितको रोजाइ भन्ने कुरालाई मान्यता दिईन वा पीडितको रोजाइ भन्ने हुँदैन ।

मानव बेचबिखन तथा देह व्यापारबीचको अर्को सम्बन्ध भनेको मानव बेचबिखनबाट अधिकांश महिलाहरूलाई जबर्जस्ती रूपमा देह व्यापारमा लगाउने विश्वव्यापी प्रक्रियासँग पनि रहेको देखिन्छ । मानव बेचबिखनको शिकारमा परेको अधिकांश महिला तथा बालबालिकाहरूको जबर्जस्ती रूपमा हुने गरेको यौन शोषणले नै देह व्यापारको ठुलो हिस्सा ओगटेको अहिलेको अवस्थालाई हेर्दा पक्कै पनि यी दुईबीच अन्तर सम्बन्ध रहेको देखाउँछ । साथै, देह व्यापारमा माग वृद्धि हुँदा हुने मानव बेचबिखनको अपराध बढ्ने माग र पूर्तिको सिद्धान्तले पनि यो कुरा प्रष्ट्याउँछ । मानव बेचबिखन गर्दा वा पीडितलाई शोषण गरेर किनबेचबाट हुने फाइदाको कारणले पनि विश्वव्यापी रूपमा देह व्यापारका लागि मानव बेचबिखन हुने गरेको देखिन्छ । तसर्थ, देह व्यापार मानव बेचबिखनलाई बढाउने र यसका पीडितहरूलाई शोषण गर्ने पुरानो पद्धतिभित्रको आपराधिक कार्य नै हो भनी हामी भन्न सक्छौं र देहव्यापार मानव बेचबिखनको लागि कारक तत्वको रूपमा रहेको छ तर उमेर पुगेको व्यक्तिले गर्ने इच्छित यौन सम्पर्कलाई पनि देह व्यापारमा जोडी त्यसलाई बेचबिखन जस्तो कार्यसँग सधैँ जोडेर भने हेर्न मिल्दैन ।

३) वैदेशिक रोजगारीको र मानव बेचबिखनबीचको अन्तरसम्बन्ध (Nexus)
वैदेशिक रोजगारीमा गएको प्रवासी श्रमिक (Migrant Worker) भन्नाले त्यो व्यक्ति भन्ने बुझिन्छ जो आफ्नो मुलुकभन्दा बाहिर ज्याला पाउने काममा संलग्न हुन्छन् र यिनीहरूका आफ्ना अधिकारहरू हुन्छन् । यो परिभाषाभित्र दर्ता नगरिएका प्रवासी श्रमिकहरू पनि पर्दछन् र उनीहरूका पनि आफ्नै केही अधिकारहरू हुन्छन् । यसरी वैदेशिक रोजगारीमा गएको प्रवासी श्रमिकको राष्ट्रिय विकास र अर्थतन्त्रमा उल्लेखनीय भूमिका रहने भएकाले देश तथा विदेशमा नै उनीहरूका हुनसक्ने मानव बेचबिखनको सम्भावनालाई अन्त्य गर्न उनीहरूको अधिकारहरूलाई संरक्षण गर्न आवश्यक देखिन्छ । वैदेशिक रोजगारी तथा मानव बेचबिखन फरक र भिन्न प्रक्रियाका

भए तापनि एक अर्कासँग जोडिएका हुन्छन् । मानव बेचबिखन शोषण र मानव अधिकारको हननसँग सम्बन्धित हुन्छ भने वैदेशिक रोजगारी विकास र आर्थिक प्रगतिसँग सम्बन्धित हुन्छ । वैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्ति त्यस्तो व्यक्ति हो, जो विदेशमा काम गरी आर्थिक उपार्जन गर्नका लागि विविधत् रूपमा कार्यरत रहेको हुन्छ र यो सधैं नै स्वेच्छक हुन्छ ।

बेचबिखन र वैदेशिक रोजगारी दुवै सामान्य आप्रवाशनको एक प्रक्रिया हो । यी दुवै बीचको फरक खिच पनि गाहो नै हुन्छ र फरक गर्न खोज्दा भन धेरै बल्मँदै जाने देखिन्छ । अधिकार र अपराधबीचको रेखा धेरै नै पातलो छ र छुट्ट्याउन समेत गाहो हुन्छ । यो कार्यमा सधैं नै समुदायका अगुवा, अनुसन्धानकर्ता तथा अभियोजनकर्ताहरूको भूमिका उल्लेखनीय हुन्छ । मानव बेचबिखनमा पीडितमाथि धोका, जबर्जस्ती, शोषण र दुरुपयोग हुनुका साथै निजको आफ्नै जीवनमाथिको आफ्नो नियन्त्रण कायम रहेको हुँदैन र यही आधारहरू यसलाई वैदेशिक रोजगारीभन्दा फरक र भिन्न प्रक्रियाका रूपमा स्थापित गर्दछ । मानव बेचबिखन र शोषण पर्यायवाची हुन्छ भने वैदेशिक रोजगारी र स्वतन्त्र आर्थिक विकास पर्यायवाची हुन्छ जसलाई गहिराएर हेर्दा स्वतन्त्र सहमति र शोषण भएको नभएको भन्ने जस्ता केही तत्वहरूले पनि यी दुईलाई छुट्ट्याउन हामीलाई महत गर्ने गर्दछ । मानव बेचबिखनमा सहमति कदापि रहेको हुँदैन र सकैन भने वैदेशिक रोजगारीमा शोषण कदापि रहन र हुन सकैन भन्ने मान्यता राखिन्छ । शोषण, नाफा तथा गैरकानुनी कार्य बेचबिखनको आधार हो, तर यो वैदेशिक रोजगारीमा हुनु हुँदैन, नत्र, त्यस्तो वैदेशिक रोजगारी पनि बेचबिखनमा परिणत हुन पुगदछ र पुगेको पाइन्छ । विश्वव्यापीकरणले गर्दा श्रम बजार दिन प्रतिदिन फैलिदै गइरहेको छ । तर सहज, सुरक्षित र कानुनी रूपमा आलेखबद्ध भई श्रम आप्रवाशनको बाटो नअपनाउँदा वैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्तिहरूको जोखिम बढेको देखिन्छ । अवसरले श्रम बजारमा माग बढाउदै जान्छ, तर माग बमोजिम पूर्ति गर्न जस्तोसुकै प्रकारले गैरकानुनी रूपमा कार्य गर्दा मानव बेचबिखन भइरहेको छ र मानव बेचबिखनमा नपरे पनि गैरकानुनी रूपमा वैदेशिक रोजगारीमा जाँदा उच्च जोखिम भने सधैं नै बढी नै रहन्छ । जसले गर्दा ठागीमा पर्ने सम्भावना पनि उत्तिकै रहन्छ । वैदेशिक रोजगारी व्यक्तिको अधिकार तथा राष्ट्रको आर्थिक मेरुदण्डको रूपमा हेरिएको छ तर, मानव बेचबिखन यस प्रक्रियामा हुने केही प्रतिशत शोषण तथा दासत्वको अवस्था हो । जसले व्यक्तिका सबै

अधिकारहरूको उल्लङ्घन गर्ने भएकाले अत्यन्त निकृष्ट अपराधको रूपमा लिइन्छ ।

असुरक्षित र गैरकानुनी रूपमा वैदेशिक रोजगारीमा जाने वा मानव तस्करको सहयोगमा विदेश जाने प्रवृत्तिले गर्दा व्यक्तिले अधिकारको उपयोग गर्दा गर्दै कति वेला अपराधको शिकार हुन पुगदछ भन्ने कुरा थाहा पाउनै सक्दैन । वैदेशिक रोजगारी अपरिहार्य हुँदाहुँदै पनि अधिकार अपराधमा परिणत भएको छट्याउन धेरै नै गाहो तथा जटिल हुँदै गएको छ । नेपालको अर्थतन्त्रको लागि वैदेशिक रोजगारी अपरिहार्य भइसकेको छ । आम्दानीलाई मात्र गणना गर्ने प्रवृत्तिले वैदेशिक रोजगारीमा भन धेरै असुरक्षित अवस्थाहरूको सृजना भएको छ । वैदेशिक रोजगारीलाई मानव बेचबिखनसँग जोडेर हेनुपर्ने अवस्थामा कमी ल्याउनका लागि सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी नै एक मात्र उपाय हो । तसर्थ, स्वदेशमा रोजगारीको अवसर सृजना गर्दै जानु र वैदेशिक रोजगारलाई सुरक्षित बनाउनु आजको आवश्यकता हो ।

सत्र ७. मानव बेचबिखन सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रणका सन्दर्भमा नेपालको कानुनी व्यवस्थाहरुका बारेमा बताउन सक्नेछन् ।
- मानव बेचबिखन सम्बन्धी उपलब्ध कानुनहरु तथा पीडितका अधिकारका बारेमा भन्न सक्नेछन् ।

विधि: चिठ्ठा खेल (प्रश्नोत्तर तथा छलफल)

समयः १० मिनेट

सामग्री: चिठ्ठाका टुक्राहरु

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १ - अवलोकन तथा छलफल (१० मिनेट)

- सहभागीहरु सबैलाई अबको सत्रमा कानुनी विषयबारे छलफल गर्ने जानकारी दिनुहोस् ।
- एउटा बाकसमा मानव बेचबिखनका समस्याहरु र कानुनी व्यवस्थाहरु लेखिएका कागजका टुक्राहरु तयार पारी पट्याएर हाल्नुहोस् र प्रत्येक सहभागीलाई एउटा एउटा टुक्रा भिक्न लगाउनुहोस् ।
- समस्या सम्बन्धी टुक्रा टिप्ने सहभागीलाई सम्बन्धित समस्याबारे व्यवस्था भएको टुक्रा टिप्ने सहभागीको खोजी गर्न र फेला परेपछि सहजकर्तासंग एक पटक रुजु गर्न लगाउनुहोस् ।
- सबै सहभागीले आफ्नो जोडी फेला पारेपछि उनीहरुलाई संगै बस्न लगाउनुहोस् र पालैपालो समस्या र कानुनी व्यवस्थाहरु भन्न लगाउनुहोस् ।
- सहभागीहरुलाई कानुनी व्यवस्था स्पष्ट भएनभएको सोङ्नुहोस् र स्पष्ट नभए स्पष्ट बनाउदै जानुहोस् ।
- अन्त्यमा नेपालको कानुनी व्यवस्थाले मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितहरुको सुरक्षा र न्यायका लागि विभिन्न व्यवस्थाहरु गरेको बताउनुहोस् । कानुनी अभावका क्षेत्रहरुका बारेमा जानकारी दिनुहोस् र सत्र समापन गर्नुहोस् ।

सन्दर्भ सामग्री १२ : चिटठा खेलका लागि कानुनी व्यवस्था सम्बन्धी चिटहरु

प्रश्न १	मानव बेचबिखनका घटनाको उजुरी कहिले, कहाँ र कसले दिन सक्छ ?
कानुनी व्यवस्था १	स्वयं पीडित वा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार गरेको वा गर्न लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तिले नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजुरी गर्न सक्नेछ । उजुरी गर्ने व्यक्तिले आफ्नो नाम गोप्य राखिदिन लिखित अनुरोध गरेमा उजुरी दर्ता गर्ने प्रहरी कार्यालयले निजको नाम गोप्य राख्नुपर्नेछ । जहिले पनि उजुरी गर्न सकिन्छ, कुनै हदम्याद छैन ।
प्रश्न २	मानव बेचबिखनका घटनाको उजुरी गर्दा प्रमाणहरु पनि पेस गर्नुपर्छ होला ?
कानुनी व्यवस्था २	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धको मुद्दामा अभियोग लागेको व्यक्तिले नै आफू निर्दोष भएको प्रमाण पुऱ्याउनुपर्दछ । पीडितले प्रमाण जुटाउनु वा प्रमाणित गरिरहनुपर्दैन ।
प्रश्न ३	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका मुद्दामा पीडितको पक्षमा लड्ने वकिलको विश्वास लागेन भने के गर्ने ?
कानुनी व्यवस्था ३	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी मुद्दाको अदालतमा सुनुवाइ हुने क्रममा पीडितले छुटौटै कानुन व्यवसायी मार्फत प्रतिनिधित्व गराउन चाहेमा निजले कानुन व्यवसायी राख्न सक्नेछ ।
प्रश्न ४	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको अपराधमा पीडकलाई कति सजाय हुन्छ ?
कानुनी व्यवस्था ४	कसले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कसुर गरेको खण्डमा निम्न बमोजिम सजाय हुने व्यवस्था छ : (क) मानिस किन्नेर बेच्नेलाई विस वर्ष कैद र दुई लाख रुपैयाँ जरिवाना (ख) कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउनेलाई कसुरको मात्रा अनुसार दश वर्षदेखि पन्ध वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँ देखि एक लाख रुपैयाँ सम्म जरिवाना (ग) प्रचलित कानुन बमोजिम बाहेक मानिसको कुनै अड्ग मिकेमा दश वर्ष कैद र दुई लाख रुपैयाँ देखि पाँच लाख रुपैयासम्म जरिवाना (घ)

	वेश्यागमन गर्नेलाई एक महिनादेखि तीन महिनासम्म कैद र दुई हजार रुपैयाँ दैखि पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना (ड) किन्ते बेच्ने वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले मानिसलाई (१) विदेश लैजानेलाई दश वर्षदेखि पन्थ वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र बालबालिका लगेको भए पन्थ वर्षदेखि बिस वर्षसम्म कैद र एक लाख रुपैयाँदेखि दुई लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ । (२) नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई दश वर्ष कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र बालबालिका लगेको भए दश वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद र एक लाख रुपैयाँ जरिवाना हुन्छ ।
प्रश्न ५	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार गर्ने पीडितले उजुरी गर्दैमा के पाउँछ ?
कानुनी व्यवस्था ५	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार गर्ने पीडितलाई क्षतिका आधारमा मूल्याङ्कन गरी क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्था हुन्छ । यदि पीडिकबाट क्षतिपूर्ति उपलब्ध भएन भने राज्यले क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन सक्छ । मुद्दाको सुरुमा नै पीडित सङ्कटमा रहेको र अपराधको गाम्भीर्य हेरी अन्तरिम क्षतिपूर्ति पनि दिन सकिन्छ ।
प्रश्न ६	विदेशमा बेचिएको अवस्थामा कसरी उद्धार गर्ने ?
कानुनी व्यवस्था ६	कुनै नेपाली नागरिक विदेशमा बेचिएकारहेछ, भने निजको उद्धार गर्ने व्यवस्था नेपाल सरकारले गर्नेछ । यसका लागि मानव बेचबिखन नियन्त्रण राष्ट्रिय समितिसँग सम्पर्क गर्नुपर्दछ ।
प्रश्न ७	यदि वैदेशिक रोजगारीका क्रममा बेचिएको वा ओसारपसारमा परेको पाइएमा कसरी उद्धार गर्ने ?
कानुनी व्यवस्था ७	वैदेशिक रोजगारीका नाममा बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरुको उद्धार तथा स्वदेश फिर्तीको जिम्मेवारी श्रम तथा रोजगार मन्त्रालयको हुन्छ । यसका लागि वैदेशिक रोजगार बोर्ड, नेपाल प्रहरी मानव बेचबिखन अनुसन्धान व्युरोसँग सम्पर्क गर्नुपर्दछ ।
प्रश्न ८	देशभित्रै बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरुको उद्धार कसले गर्ने ?
कानुनी	देशभित्रै वा जिल्लाभित्रै मानव बेचबिखनमा परेका

व्यवस्था ८	व्यक्तिहरुको उद्धार तथा संरक्षणको जिम्मेवारी सम्बन्धित जिल्ला समितिको हुन्छ (मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारबाट पीडित तथा प्रभावितहरुको हेरचाह तथा संरक्षणका लागि राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड २०६८)।
प्रश्न ९	उद्धार गरिएका पीडित वा प्रभावितहरुलाई अस्थायी आवास तथा सुरक्षा कसरी प्रदान गर्ने ?
कानुनी व्यवस्था ९	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार पीडित प्रभावितहरुको उद्धार गरी अस्थायी आवास तथा सुरक्षा एवं पुनर्स्थापना सेवा प्रदान गर्न स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र सङ्घीय सरकारले आवास गृहहरु सञ्चालन गर्न सक्छन्। यसै गरी उनीहरुले गैससहरुबाट सञ्चालित गृहहरुमा खर्च उपलब्ध गराउने गरी सेवाका लागि सिफारिस गर्न सक्छन्।
प्रश्न १०	पीडितहरुका लागि राहत सहायता कसरी उपलब्ध गराउने ?
कानुनी व्यवस्था १०	पीडित तथा प्रभावित एवं जोखिममा रहेकाहरुका लागि राहत सहायता उपलब्ध गराउन स्थानीय सरकार र प्रदेश सरकारले कार्यविधि सहित सहायता कोष स्थापना गरी सञ्चालन गर्न सक्छन्।
प्रश्न ११	मानव बेचबिखन पीडितले प्राप्त गर्ने अन्तरिम सुविधाहरु उपलब्ध गराउने प्रक्रिया के हुन्छ ?
कानुनी व्यवस्था ११	मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितलाई अन्तरिम सुविधा उपलब्ध गराउन महिला बालबालिका शाखाबाट प्रमाणित गराइनुपर्दछ।
प्रश्न १२	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका अपराधमा पीडितले अदालतमा बयान लगायतका कार्यमा जाँदा हुने खर्च कसले दिन्छ ?
कानुनी व्यवस्था १२	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका अपराधमा पीडित र पीडित पक्षका साक्षीहरुले अदालतमा बयान लगायतका कार्यमा आउँदाजादा हुने यातायात खर्च तथा दैनिक भ्रमण भत्ता नेपाल सरकारले दिनुपर्दछ।
प्रश्न १३	वैदेशिक रोजगारीमा मानव बेचबिखनको मुद्दा चलाएपछि पीडकले ठगेको पैसा फिर्ता हुन्छ कि हुँदैन ?
कानुनी व्यवस्था १३	वैदेशिक रोजगारीमा मानव बेचबिखनको मुद्दा चलाइए पनि पीडकले ठगी गरेका अवस्थामा ठगी अन्तर्गत वैदेशिक

	रोजगार विभागबाट पनि कानुनी कारबाही चलाउन सकिन्छ। यसलाई बहुअभियोजन भनिन्छ। यसरी बहुअभियोजनको तरिकाबाट, ठगी गरेको रकम पनि फिर्ता पाउन सकिन्छ।
प्रश्न १४	आफ्नो जिल्ला तथा नगरमा भएका उद्योग व्यवसायमा, विशेष गरी वयष्क मनोरञ्जन व्यवसायमा बेचविखन पीडितहरु भएनभएको कसरी थाहा पाउने ?
कानुनी व्यवस्था १४	स्थानीय तहको सरकारले बजार अनुगमन गर्न सक्छ। यस क्रममा श्रम कार्यालय तथा स्थानीय प्रहरी निकायका प्रतिनिधि र सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधि समेत संलग्न गराई एकीकृत अनुगमन समिति गठन गर्न सकिन्छ, र श्रमिकहरुको भर्ती र न्यूनतम अधिकार सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था तथा सम्बन्धित व्यवसायले उपलब्ध गराएका सेवा उत्पादनहरुको निरीक्षण अनुगमन गरी उक्त स्थानहरुमा शोषण, बाध्यकारी श्रम तथा बेचविखन भएनभएको पहिचान गर्न सकिन्छ, र पीडितहरुको उद्धार, संरक्षण तथा पुनर्स्थापना गर्न सकिन्छ।

सत्र दः मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितका लागि सिफारिस प्रणाली

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- सिफारिस प्रणाली के हो र कहिले आवश्यक पर्छ भन्ने बारे सहभागीहरूले थाहा पाउनेछन् ।
- मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितहरूको लागि उपलब्ध सेवाहरूको बारेमा जानकारी पाई नक्साङ्कन गर्नसक्नेछन् ।

विधि: खेल अभ्यास, समूह छलफल र प्रस्तुति

समय: १० मिनेट

सामग्री: २० मिटर जति मोटो साइजको धागो, कैची, मेटा कार्ड मार्कर, चार देखि ५ प्रति सेवा नक्साङ्कन फारम, मार्कर पेन, न्यूज प्रिन्ट

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १ - खुला छलफल (१० मिनेट)

- सिफारिस प्रणाली भनेको के हो ? भन्ने बारेमा सोधै छलफल अगाडि बढाउनुहोस् ।
- सहभागीहरूबाट आएको प्रतिक्रियाहरू एउटा न्यूजप्रिन्टमा टिप्पु होस् ।
- सहभागीहरूबाट आएका बुँदाहरूमा आफ्नो भनाई थदै सामान्य जानकारी दिनुहोस् ।
- छलफलको अन्त्यमा प्रभावित व्यक्तिहरूलाई आवश्यक सहयोग प्रदान गर्न सबै सहयोग एकै ठाउँ वा संस्थामा उपलब्ध नहुने भएकोले सिफारिसको अवधारणा विकास भएको हो भनी बुझाउनुहोस् ।

सहजकर्तालाई नोट:

सिफारिस प्रणाली भनेको गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरू जसलाई स्थानीय तवरबाट सम्बोधन गर्न सकिदैन । तिनीहरूको सम्बोधनका लागि सरकारको सम्बन्धित जिम्मेवार निकायसमक्ष पुऱ्याउने र कारबाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउनका लागि आधिकारिक रूपमा जिम्मेवारी सुम्पने प्रक्रिया हो । यसर्थ मानव बेचबिखन लगायत स्थानियस्तरमा रहेका लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा रोकथामसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने सबै निकाय संस्था समूह र व्यक्तिहरूलाई सिकाई पद्धति विकास सम्बन्धी जानकारी दिन यस सत्र तर्जुमा गरिएको हो ।

समुदायमा आधारित संरक्षण समूह तथा सरोकारबालाहरूलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको ३ दिने तालिम स्रोत पुस्तका ४५

मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितहरुको विभिन्न किसिमका जटिल आवश्यकताहरु हुन्छन् । जस्तै स्वास्थ्य सेवा, सुरक्षित बासस्थान, मनोसामाजिक परामर्श, प्रहरी सुरक्षा, कानुनी सहायता आदी र सबै संस्थामा यी सबै सेवाहरु प्राप्त हुन निकै कठिन हुन्छ । तसर्थ, त्यस्ता व्यक्तिहरुका आवश्यकताहरुलाई प्रभावकारी ढंगले सम्बोधन गर्न विभिन्न सेवाप्रदायकहरुसँग समन्वय गरी सिफारिस गर्न जरुरी हुन्छ, जसलाई सिफारिस प्रणाली भनिन्छ ।

क्रियाकलाप २ : सेवा नक्सांकन (२० मिनेट)

- सहभागीलाई ३ समूहमा विभाजन गरेर मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितका लागि जिल्ला, गाउँपालिका/नगरपालिका र समुदाय स्तरमा रहेमा सेवा प्रदाय निकायहरुको नक्सांकन गर्न लगाउनुहोस् र संगै जोडेर सिफारिस प्रणालीको महत्व बारे प्रकाश पार्नुहोस् ।
- यस समूह कार्यमा गरिएको मानव बेचबिखन लगायत लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाको सेवा/स्रोत नक्साङ्कन समय समयमा परिमार्जन गरिनुपर्ने कुरा सबै सहभागीहरुलाई बताउनुहोस् र सो कुरा के कारण आवश्यक छ भन्ने कुरा सन्दर्भ सामग्रीको सो सहयोग लिई सहभागीहरुलाई स्पष्ट पार्दै मानव बेचबिखनबाट प्रभावित व्यक्तिहरुको लागि उपलब्ध सेवाहरु स्लाईड मार्फत छोटकरीमा बताउदै सहभागीलाई बुझाउनुहोस् ।

सेवाको विवरण	संस्था	स्थान	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क नं.
महिला तथा सुरक्षित आश्रय गृह				
बाल संरक्षण केन्द्र				
मनोसामाजिक परामर्श सेवा				
औषधि उपचार				
सुरक्षा सेवा				

सेवाको विवरण	संस्था	स्थान	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क नं.
घटना व्यवस्थापन तथा कानूनी सहायता				
जिविको पार्जन तथा व्यवसायिक तालिम				

क्रियाकलाप ३ : माकुराको जालो खेल (४० मिनेट)

- सहभागीहरूलाई केही खुल्ला ठाउँमा लैजानुहोस् ।
- सेवा प्रदायकहरूको नक्साङ्कन अनुसार थाहा भएका स्थानीय सेवा प्रदायक व्यक्तित्वहरूको नाम एउटा एउटा मेटा कार्डमा लेख्नुहोस् । जस्तै : सरकारी बकिल, स्थानीय न्यायिक समिति, स्थानीय प्रहरी चौकी, स्थानीय स्वास्थ्य संस्था, जिल्ला कानूनी सहायता समिति, एकद्वार सङ्घट व्यवस्थापन केन्द्र (ओ.सी.एम.सी), मानव बेचबिखन विरुद्धको समिति, आदि ।
- त्यसैगरी भूमिका निर्वाह गर्नका लागि २ वटा पात्रहरूको नाम (आमा र छोरी) २ वटा मेटाकार्डमा लेख्नुहोस् र सहभागीबाट २ जना सहभागीलाई भूमिका निर्वाह गर्नका लागि अनुरोध गर्नुहोस् । भूमिका निर्वाहका लागि सहयोग सामग्री मा भएको काल्पनिक घटना विवरणको प्रयोग गर्नुहोस् र यसै कथालाई आधार मानी सरोकारहरूले गर्ने व्यवहारको बारेमा चित्रण गर्नका लागि सहभागीहरूलाई आमन्वण गर्नुहोस् ।
- मेटाकार्डमा लेखिएका सेवा प्रदायकको नामहरू पालै पालो एक एक जना सहभागीको अगाडि टाँस्न लगाउनुहोस् । अनि आफ्नो भागमा परेको नामको अनुसार व्यवहार तथा भूमिका निर्वाह गर्न भन्नुहोस् ।
- घटनाको मुख्य प्रभावित मोनिका र उनको परिवार न्याउरो अनुहार लगाउदै रुदै विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूमा कहाँ जाने थाहा छैन भन्दै घुम्न भन्नुहोस् ।
- यसरी उनीहरु जहाँ जहाँ जति पटक जान्छन् त्यति नै पटक धागोले टाँग्ने वा जोड्ने ।
- त्यसपछि प्रभावितलाई प्रहरीकोमा जना लगाउने अनि प्रहरीको साथमा स्वास्थ्यकर्मीकोमा स्वास्थ्य जाँचका लागि जान लगाउने ।

- अब घटना पश्चात प्रभावित तत्काल मानसिक अवस्था ठिक नदेखिएकोले उनलाई मनासमजिक सहयोग तथा आपतकालीन आश्रय को प्रहरीले सामाजिक कार्यकर्ता जिम्मा लगाउने ।
- सन्दर्भ कथामा उल्लेख गरिएका विषयवस्तुहरूको सहयोग लिई आफुले तयार पारेर ल्याएका स्लाइडहरू देखाउँदै थप स्पष्ट पार्नुहोस् ।

सन्दर्भ कथा

मेनुका र निरञ्जन भैरहवा जिल्ला स्थित सामान्य पसल गरी गुजारा चलाउने परिवार हुन् । उनको १० वर्षको छोरा र १४ वर्षको एक छोरी छन् । एक दिन अकस्मात छोरी हराउँछिन् । छोरी कति खोज्दा पनि उनीहरूले केहि खबर पाउन सक्दैनन् । अन्त्यमा प्रहरीको सहयोग लिने निर्णयमा पुग्छन् । छोरी बेलुका हराएकोले रातिको समय उनीहरू अझ पनि के गर्न के नगर्ने अन्योलमा पर्छन् । उनीहरूले भोलिपल्ट प्रहरीलाई खबर गर्दैन् । तर छोरीको हालसालैको फोटो नभएकोले प्रहरीलाई हुलिया बताउन पनि समस्या हुन्छ । करिब एक महिनापछि एक्कासी छोरी लुगा च्यातिएको र निल डाम भएको अवस्थामा घर आइपुग्छन् । उनी आतिरहेकी हुन्छिन, लुगा च्यातिएको हुन्छ । धेरै पटक सोध्दा पनि कसले कहाँ लगेर के गरेको भन्ने दुवै बुवा र आमाले पत्ता लगाउन सक्दैनन् । अन्त्यमा एकजना केटा मान्छेले लगेर इन्डियामा लगेर एउटा होटेलको साउनीलाई बेचेको मात्र भन्छिन् र बेहोस हुन्छिन् । उनी करिब ३ घण्टा जति बेहोस भइन । छोरी राती घर आइपुगेको हुनाले भोलिपल्ट विहान जाने निर्णय गर्दैन् र सो कुरा छिमेकीहरूले पनि थाहा पाउछन् ।

कसैलाई बोलाउन सक्ने अवस्था भएन । घरमा रातभर सबैजना चिन्तित भए । केहि छिमेकीको सहयोगमा भोलीपल्ट विहान निरन्जन र मेनुका छोरी सहित सबै जना सरोकारवालाहरूलाई खबर गर्न गइन् तर घटनाका बारेमा सरोकारवालाहरूले हल्का रूपमा लिए र उनीहरूलाई धेरै हैरानी भयो । साथै दोषी पनि पत्ता लाग्न सकेको छैन ।

नाटक प्रस्तुति : यो घटनालाई आधार मानी बेचिएर घर फिर्ता आएपछि भोलीपल्टबाट सरोकारहरूले गर्ने व्यवहारका बारेमा चित्रण गर्ने । सबै सरोकारवालाहरूको आफ्नो दर्जा मेटा कार्डमा लेखी नखस्ने गरी अगाडी छातीमा टाँस्ने । त्यसपछि गोलो धेरा बनाई बस्ने । घटनाको मुख्य पीडित सोनाली र उनको परिवार न्याउरो अनुहार लगाउँदै र रुदै विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूमा घुम्छन् । यसरी उनीहरू जहाँ जहाँ जति पटक

जान्छन त्यति नै पटक धागोले टाँग्ने वा जोड्ने । यसरी धागो अवस्थित सिफारिस प्रणालीको चित्रण गर्दछ । हाम्रो सिफारिस प्रणाली मजबुद छैन र स्थानीय मानिसहरु पनि सचेत नभएकोले कहाँ पहिला जाने भन्ने कुरा प्रस्तु गर्ने ।

सन्दर्भ सामाग्री

क) सेवा प्रदायक निकायहरूको नक्साङ्कन र प्रेषण (सिफारिस) प्रक्रिया

सेवा प्रदायक निकायहरूले लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा सम्बन्धी जिल्लामा उपलब्ध विभिन्न सेवाहरूको नक्साङ्कन गर्ने र यी सेवाहरूको विस्तृत विवरण राख्ने प्रक्रिया सेवा नक्साङ्कन हो । सेवा प्रदायक निकायहरूको नक्साङ्कनसँगै के-कस्ता समस्या कुन निकायमा पुऱ्याउने भन्ने बारे प्रष्ट हुनुपर्दछ । साथै, प्रेषण (सिफारिस)को प्रक्रिया पनि तय गरिएको हुनुपर्दछ । विशेषत कानूनले दण्डनीय भनेको (जस्तै : बालविवाह, जबर्जस्ती करणी वा करणीको प्रयास, यौनदुर्व्यवहार, यौनजन्य हिंसा) जस्ता घटनालाई सम्बन्धित निकायमा गोपनीयता कायम गरी प्रेषण (सिफारिस) गर्नुपर्दछ । घटनाको प्रकृति अनुसार सम्बन्धित निकायमा पत्राचार गरी प्रेषण (सिफारिस) गरी पठाउनुपर्दछ ।

ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू :

- सेवा प्रदायक निकायहरूको नियमित बैठक २ महिना वा ३ महिनामा १ पटक हुनुपर्ने,
- सेवा प्रदायक निकायहरूको नियमित रूपमा नक्साङ्कन अद्यावधिक गर्ने,
- लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाबाट प्रभावितहरूको प्रेषण (सिफारिस) का लागि प्रयोगात्मक निर्देशिका तयार पार्ने,
- लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा प्रभावितहरूलाई सेवा तथा सूचना प्रदान गर्न सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने ।

ख) नक्साङ्कनमा राखिने विवरण

नक्साङ्कन गर्ने क्रममा कार्यक्षेत्र, सेवा अवधी, संस्था, कार्यालयको सम्पर्क नम्बर, संस्था तथा कार्यालयको सम्पर्क व्यक्ति, संस्था, कार्यालयको ठेगाना, संस्था कार्यालयको नाम जस्ता विषयहरू समावेश गरिएको हुनुपर्दछ ।

ग) सिफारिस संयन्त्र र सिफारिस प्रवाह

स्थापित प्रक्रिया वा फारमको माध्यमले अर्को निकायबाट प्रभावितहरु वा परिवारका निम्नि औपचारिक रूपमा सेवाहरूको लागि अनुरोध गर्ने प्रक्रिया नै सिफारिस हो । सिफारिस प्रणाली भनेको गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरू जसलाई स्थानीय तवरबाट सम्बोधन गर्न सकिदैन तिनीहरूको सम्बोधनका

लागि सरकारको सम्बन्धित जिम्मेवार निकायसमक्ष पुऱ्याउने र कारबाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउनका लागि आधिकारिक रूपमा जिम्मेवारी सुम्प्णने प्रक्रिया हो ।

घटना व्यवस्थापनका २ चरणहरूमा सिफारिस

क) पहिचानको बेला :

संरक्षणको सहयोगको आवश्यकता भएका प्रभावितहरू र परिवार पहिचान गर्ने जो कोही व्यक्ति, संस्था, निकायले घटना व्यवस्थापनको लागि प्राथमिक सेवा प्रदायककोमा सिफारिस गर्न सक्दछन् ।

ख) स्याहार योजना कार्यान्वयनः

प्रत्येक बालबालिकाको लागि बनाइएको स्याहार योजनाको कार्यान्वयन गर्न अधिकार प्राप्त अधिकारी वा सामाजिक सामाजिक कार्यकर्ताले सिफारिस गर्ने ।

सिफारिस संयन्त्र कसरी निर्माण गर्न सकिन्छ ?

- सेवाप्रदायकहरूको नक्साङ्कन गरी सूचि तयार गर्ने ।
- सेवाप्रदायकहरूबीच सेवाका लागि सिफारिस सन्दर्भमा छलफल गर्ने ।
- आपसी सहयोग आदानप्रदान र समन्वयका लागि सञ्चालन निर्माण गर्ने ।
- महिला, बालबालिकाको आवश्यक सेवा स्थापना तथा सञ्चालन सन्दर्भमा पैरवी गर्ने ।
- सेवाको आवश्यक भएको अवस्थामा सम्बन्धित क्षेत्रमा सिफारिस गर्ने ।
- सिफारिस गरिएका प्रभावितको निरन्तर अवलोकन अनुगमन र अधिकार प्राप्तिको सुनिश्चित गर्ने ।

सिफारिस संयन्त्र निर्माण गर्दा निम्न क्षेत्रहरू समेटिनु पर्दछ

- मनोसामाजिक सहयोग तथा मनोविमर्श सेवा
- प्रभावितको शैक्षिक निरन्तरता
- स्थास्थ्य सेवामा पहुँच र गुणस्तरीयता
- विद्यायल उमेर पार गरेका प्रभावितको लागि व्यवसायिक सीप विकार तालिम
- परिवार संरक्षण तथा अभिभावकका लागि जीविकोपार्जन सीप विकास तथा आयआर्जन सहयोग

- कानूनी सहायता
- जीवनउपयोगी सीप विकास
- अल्पकालिन हेरचाह, आदि

मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावित एवम् जोखिममा रहेकाहरुका लागि सहयोगी निकाय र उपलब्ध हुनसक्ने सेवाहरु

एकद्वार सङ्घट व्यवस्थापन केन्द्र (ओ.सी.एम.सी) : अस्पतालमा आधारित भएर गठन गरिएको एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रले पीडित/प्रभावित महिला तथा बालबालिकाहरूको शारीरिक, यौनजन्य, मानसिक तथा मनोवैज्ञानिक, अर्थिक तथा सामाजिक असरलाई कमि गर्न आवश्यक शारीरिक उपचार, मनोपरामर्श सेवा उपलब्ध गराउनुको साथै आवश्यक कानूनी परामर्श, सुरक्षा आवास सेवाका लागि सहजीकरण गर्दछ । राज्यले प्रदान गरेका अन्य सेवामा प्रभावितको पहुँच पुऱ्याउन पनि यसले सहयोग गर्दछ । सरकारले कतिपय जिल्लामा स्वास्थ्य मन्त्रालय अन्तर्गत जिल्ला स्थित अस्पतालमा एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्र स्थापना गरेर हिंसा प्रभावित, बालिका, किशोरी तथा महिलाहरूलाई सेवा दिँदै आएको छ ।

एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्र स्थापना र सञ्चालन निर्देशिका २०७७ अनुसार लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा प्रभावितलाई तोकिएको जिल्लास्थित अस्पताल अन्तर्गत रही मुख्य रूपमा मेडिको लिगल परीक्षण तथा मेडिको लिगल सेवा प्रदान गर्ने गर्दछ । मेडिकल लिगल परीक्षण भन्नाले कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन वा न्यायिक कारबाहीको सिलसिलामा कानूनी प्रयोजनका लागि घटनामा गरिने चिकित्सकीय जाँच, परीक्षण वा सो सम्बन्धी अन्य कार्यलाई बुझाउँदछ ।

१. उमेर प्रमाणीकरण
२. कुटपिट
३. जबर्जस्तीकरणी
४. मानसिक अवस्थाको परीक्षण
५. यातना
६. शब्द परीक्षण, मृत्युको कारण, मृत्युको सनाखत
७. अन्य कुनै घटनाको सम्बन्धमा प्रचलित कानून बमोजिम गरिने चिकित्सकीय जाँच तथा परीक्षण

यसका साथै मेडिकल लिगल सेवा भन्नाले मेडिकल लिगल सेवा वा सो को आधारमा तयार गरिने प्रतिवेदन सम्झनु पर्दछ र सो शब्दले चिकित्सकले

अदालतमा विशेषज्ञ साक्षीको रूपमा गर्नुपर्ने बकपत्र तथा दिनु पर्ने चिकित्सकीय रायलाई समेत जनाउँदछ ।

नागरिक समाज संगठन/गैर सरकारी संस्था : नेपालमा अहिले थुप्रै मानव बेचबिखन रोकथाम न्यूनीकरणको लागि नागरिक समाज संगठनहरू निर्माण हुई आएका हुन्छन् । यस्ता संगठनहरूले लैज़िकतामा आधारित हिंसा विरुद्ध नीति नियम बनाउन सरकारलाई दबाव दिन्छन् र विभिन्न कार्य योजनाहरू बनाई मानव बेचबिखन रोकथाममा संवेदनशील भई कार्यहरू गर्छन् । साथै संघ संस्थाले मानव बेचबिखन प्रभावितलाई आपतकालीन सहयोगहरू प्रदान गर्दै आएका छन् जस्तै प्रहरीमा उजुरी दर्ता गर्न सहयोग, कानूनी सहायता, आश्रय, मनोपरामर्श, सीपमूलक तालिम लगायत थुप्रै सेवाहरू दिई आएका छन् । यस कार्य राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय संस्था, संयुक्त राष्ट्र संघ अन्तर्गतका निकायहरूले समन्वय गर्दै हिंसा प्रभावितको लागि विभिन्न सहयोगी क्रियाकलाप गर्दै आएका छन् ।

स्थानीय स्वास्थ्य संस्था : मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितहरूलाई निःशुल्क स्वास्थ्य जाँच तथा रगत परीक्षणको सेवा उपलब्ध गराउने एचआइभी सझक्रमित भएको पाइएमा परामर्श तथा निःशुल्क औषधीका लागि प्रेषण गर्ने मनोसामाजिक विमर्श तथा सेवाहरू प्रदान गर्ने ।

स्थानीय प्रहरी चौकी : मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार न्यूनीकरणका लागि स्थानीय समुदायमा सचेतना, विद्यालय सचेतना, समुदाय प्रहरी साभेदारीका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने यातायात तथा आवागमनका प्रमुख नाकाहरूमा असुरक्षित आवागमन तथा ओसारपसार र बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको पहिचान गर्न, अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारबाट पीडित तथा प्रभावित व्यक्ति र परिवारलाई कानुनी सल्लाह, सहायता प्रदान गर्ने, उजुरी दर्ता गर्न प्रोत्साहित र सहयोग गर्ने हराएका व्यक्ति तथा बालबालिकाको तथ्याङ्क राख्ने, जानकारी प्रवाह गर्ने पीडितमैत्री व्यवहार तथा शैली अपनाउने ।

स्थानीय बाल अधिकार समिति : मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार न्यूनीकरणका लागि स्थानीय सचेतना, विद्यालय सचेतना, समुदाय प्रहरी साभेदारीका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने यातायात तथा आवागमनका प्रमुख नाकाहरूमा असुरक्षित आवागमन तथा ओसारपसार र बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको पहिचान गर्न अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारबाट पीडित तथा प्रभावित व्यक्ति र परिवारलाई कानुनी सल्लाह, सहायता प्रदान गर्ने, उजुरी दर्ता गर्न प्रोत्साहित

र सहयोग गर्ने हराएका व्यक्ति तथा बालबालिकाको तथ्याङ्क राख्ने, जानकारी प्रवाह गर्ने पीडितमैत्री व्यवहार तथा शैली अपनाउने ।

स्थानीय न्यायिक समिति: पहिचान भएका वा शड्कास्पद मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका घटनाहरु तथा पीडितहरुलाई स्थानीय प्रहरी चौकीमा प्रेषण गर्ने मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिहरु एवं उनीहरुका बालबालिकामाथि लाञ्छना तथा भेदभाव भएका घटनाहरुको उजुरी लिने र सुनवाइ गर्ने ।

बार एसोसिएसन : मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितहरुलाई निःशुल्क कानुनी सहायता तथा परामर्श प्रदान गर्ने ।

स्थानीय सामुदायिक संस्थाहरु (वन समूह, आमा समूह, बाल क्लब, बचत समूह, सहकारी आदि) : आफ्नो समूहमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारसँग सम्बन्धित विषयहरु, जोखिमहरुका बारेमा छलफल गर्ने, आफ्नो समूहमा मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितहरुलाई पनि सदस्य बनाउने, नेतृत्व लिन प्रेरित गर्ने, आफ्नो समूहको कार्यक्षेत्रमा मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्ति, समूह तथा समुदाय पहिचान गर्ने, उक्त क्षेत्रमा समूहले सक्ने सचेतना तथा सहायताका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । मानव बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितहरु र उनीहरुका परिवारलाई सहुलियत ऋण, उद्यमशीलता तथा आयआर्जन उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने ।

बाल हेल्पलाईन (१० ९८) तथा बालबालिका खोजतलास केन्द्र (१०४) : बालबालिका हाराएमा तथा हिंसा, शोषण एवं दुर्घटवारमा परेमा फोनबाटै उजुरी लिने र बालबालिकाको सहायताका लागि कार्य गर्ने ।

मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्युरो, नेपाल प्रहरी : मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका घटनाहरुको उजुरी लिने, मानव बेचबिखनका अपराधहरुको अनुसन्धान गर्ने र दोषीलाई पकाउ गर्ने तथा पीडितलाई सुरक्षित रूपमा स्वदेश फिर्ती र पुनर्स्थापनामा सहयोग गर्ने । नेपाल प्रहरीका विभिन्न निकायहरुका लागि मानव बेचबिखनका अपराधमा प्रभावकारी अनुसन्धान सम्बन्धी प्रशिक्षण सञ्चालन गर्ने ।

प्रदेश सभाका समितिहरु : प्रदेश सरकारलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्ध उपयुक्त नीति, नियम तथा कार्यक्रमहरु बनाउन निर्देशन दिने । प्रदेश सरकारले गरेका काम तथा त्यसका प्रगतिहरुबाटे छलफल गर्ने र सुभाव दिने कुनै निश्चित घटना वा विषयमा आवश्यक परेमा अध्ययन,

अनुसन्धान तथा छानबिन गर्ने पीडित तथा प्रभावितलाई स्थानीय सरकार वा प्रदेश सरकारका निकायहरूबाट सहयोग नभएमा, दुर्व्यवहार भएमा वा न्याय पाउनबाट बच्न्यत गरिएमा त्यस्ता विषयमा छानबिन गर्ने र सरकारलाई निर्देशन दिने ।

प्रदेश सरकार, आन्तरिक मामला तथा कानुन मन्त्रालय : प्रदेश अन्तर्गतका प्रहरी निकायहरूलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी प्रशिक्षण प्रदान गर्ने, विशेष एकाइहरू गठन गर्ने मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रणका लागि अनुसन्धान निर्देशिकाहरू बनाउने र लागू गर्ने ।

मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला तथा प्रदेश समिति : मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला स्तरीय तथा प्रदेश स्तरीय कार्यक्रमहरू निर्माण र सञ्चालन गर्ने मानव बेचबिखन पीडित सहायता कोष सञ्चालन गर्ने अर्को जिल्ला वा प्रदेशमा बेचिएका वा फिर्ता भई आइपुगेका वा फेला परेका बेचबिखन पीडित तथा प्रभावितहरूलाई आफ्नो प्रदेश, जिल्ला तथा गाउँमा फर्कन सहयोग गर्ने ।

मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समिति : मानव बेचबिखन विरुद्ध राष्ट्रिय कार्यक्रमहरू तयार पार्ने र लागू गर्ने मानव बेचबिखन अन्त्यका लागि आवश्यक नीतिनियम, कानुन बनाउन सङ्घीय सरकारलाई सुभाव प्रदान गर्ने विदेशमा बेचबिखनमा परेका नेपालीहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्तीमा सहयोग गर्ने ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग : मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अन्त्यका लागि विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धान तथा अवस्था अनुगमनका कार्यहरू गर्ने मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार पीडित तथा प्रभावितहरूको मानव अधिकार हनन भएमा त्यसको रक्षाका लागि कार्य गर्ने मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अन्त्य गर्न वा विशेष घटनाहरूमा सरकारले गर्नुपर्ने कार्यहरूबारे सिफारिस गर्ने अन्य देशका मानव अधिकार आयोगहरूसँग सम्पर्क तथा सम्बन्ध विस्तार गरी मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेका नेपाली नागरिकहरूको संरक्षण, अधिकारको सुरक्षा तथा स्वदेश फिर्तीका लागि पहल गर्ने ।

सत्र ९: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारविरुद्ध जाहेरी दर्ता, अनुसन्धान प्रक्रिया र यसका चुनौतीहरू

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्ध जाहेरी दर्ताको प्रक्रिया के कस्तो छ भन्ने बारेमा जान्ने छन् र यस बारेमा भन्न सक्नेछन्।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अनुसन्धान प्रक्रियाका चुनौतीहरू के के हुन भन्ने बारेमा जानकारी राखी बताउन सक्नेछन्।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अनुसन्धान गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू र यसमा समुदायले खेल्नु पर्ने भूमिकाका बारेमा जानकारी हासिल गर्नेछन्।

विधि: समूह छलफल र प्रस्तुति ।

समय: ९० मिनेट

सामग्री: सन्दर्भ सामग्रीको फोटोकपीहरू, न्यूजप्रिन्ट, मार्कर र मास्किङ टेप ।

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १ - खुला छलफल तथा प्रस्तुती (६० मिनेट)

- एउटा रमाइलो खेलको माध्यमले सहभागीहरूलाई ४ समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहलाई अध्ययन सामग्री क, ख, ग र घ प्रदान गर्नुहोस् ।
- समूहमा उक्त अध्ययन सामग्रीको अध्ययन र छलफल गरी मुख्य मुख्य बुँदाहरू तयार गरी तालिम हलको कुने कर्नरमा अध्ययन सामग्री सहित टाँसेर आफ्नो समूहले टिपोट गरेको कुरा अन्य सहभागीहरूलाई बोलाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् (२० मिनेट तयारी र ५ मिनेट प्रति समूह प्रस्तुतीलाई) ।
- यसैगरि कमश ३ वटै समूहहरूलाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- माथिको ३ वटै विषयवस्तुको बारेमा सहजकर्ताले आफ्नो प्रस्तुति मार्फत थप स्पष्ट पार्नुहोस् (१५ मिनेट) ।

अध्ययन सामग्रीहरू

क) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्ध जाहेरी दर्ताको प्रक्रिया

मानव बेचबिखनविरुद्धको अपराधको उजुरी सम्बन्धित पीडित व्यक्तिको परिवार वा अन्य सामाजिक संघ, संस्थाहरूबाट नियमित रूपले पर्न समुदायमा आधारित संरक्षण समूह तथा सरोकारवालाहरूलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको ३ दिने तालिम शोत पुस्तिका ५५

सकिरहेको छैन भने यस विषयमा अनुसन्धान गर्ने जिम्मेवारी प्रहरी निकायका कर्मचारीहरू समेत सबेदनशील हुन सकिरहेको पाइँदैन । जसले गर्दा घटित अपराधको अनुपातमा जाहेरी वा उजुरी नआई यस अपराधसँग सम्बन्धित शझिकत व्यक्ति वा गिरोहलाई कानुन बमोजिम कारबाही हुन सकिरहेको देखिँदैन । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ बमोजिमको आपराधिक कार्यको उजुरी दिने प्रक्रिया यस प्रकार होहेको छ ।

- (१) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कसुर गरेको, गरिरहेको वा गर्न लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तिले नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजुर गर्न सक्नेछ ।
- (२) उजुर गर्ने व्यक्तिले आफ्नो नाम गोप्य राखिदिन लिखित अनुरोध गरेमा उजुर दर्ता गर्ने प्रहरी कार्यालयले निजको नाम गोप्य राख्नुपर्नेछ ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधमा जाहेरी वा उजुरीको ठुलो महत्व छ । सामान्यतया यस्ता अपराधमा स्वयम् पीडितले भोगेका अनुभवहरू सूचनाको रूपमा अडिक्ट भएका हुन्छन् ।

जाहेरी दर्ता गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारविरुद्धको उजुरी दिँदा खुलाउनु पर्ने कुराहरूलाई समेत दृष्टिगत गरी उजुरी लिनु पर्दछ । यस्तो अपराधमा पीडित हुने वर्ग अशिक्षित र नेपाली भाषा समेत बुभन नसक्ने पनि हुन सक्दछन् । सो समेत विचार गरी आवश्यक परेको खण्डमा दोभासे समेतको सहयोग लिई उजरी लिनुपर्दछ, र यस बखत ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू निम्न हुन सक्दछन् :

- कानुन बमोजिम रितपूर्वकको दरखास्त छ कि छैन ।
- जाहेरी दरखास्त कुनै व्यक्तिमार्फत पठाइएको खण्डमा त्यस्ता व्यक्तिलाई भरपाइ दिनुपर्दछ ।
- जाहेरी दिन आउने पीडित पक्षलाई प्रोत्साहित गरिनुको सदा दुरुत्साहित, उच्छुइखल भएर प्रश्नहरू सोध्ने वा सिधै आँखा जुधाएर कुरा गर्ने गर्नुहुँदैन ।
- पुरुष कर्मचारीहरूले अस्वभाविक हाउभाउ गर्नुहुँदैन ।
- पीडित पक्षलाई विभिन्न समस्याहरू परिरहेको हुन सक्छ जस्तै खाना नखाएर भोकै हुन सक्छ, बस्नको निमित्त समस्या हुन सक्छ, मनोविमर्शको वा तत्काल स्वास्थ्य उपचारको अवश्यकता हुन

सक्ष । त्यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित संघ, संस्थामा पठाएर पुनर्स्थापनाका निमित्त सहयोग गर्ने प्रयास गर्नुपर्दछ ।

- उजुरी दिने वातावरण बनाउन मुख्य प्रवेशद्वार देखि नै कर्मचारीलाई सचेत गराउनु पर्दछ ।
- कर्मचारीहरूलाई लैङ्गिक (जेन्डर) सचेतना तालिम प्रदान गरिएको, लैङ्गिक संवेदनशील हुनुपर्दछ ।
- उजुरी लिइसकेपछि दर्ता गरेर दर्ता नं. तुरुन्तै दिनु पर्दछ र कहिले, कहाँ कोसँग सम्पर्क राख्न आउने भन्ने कुरा स्पष्ट भनिदिनुपर्दछ ।
- जाहेरी दरखास्त लेख चीडित पक्षलाई समस्या भएकाले वा नजान्ने भएकाले प्रहरीबाट लेखिदिने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
- प्रहरी कार्यालयबाट एकै खालको ढाँचा (Format) बनाएर जाहेरी दरखास्त सम्बन्धी सूचनाहरू राख्ने व्यवस्था मिलाउन सकिन्छ ।
- मुद्दा दर्ता प्रहरी आफैले गर्न सक्दछ ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधमा प्रमाण स्वयम् बेचिने मानिस नै भएकाले सो प्रमाण प्रहरीले अनुसन्धानबाट जुटाउने प्रयास गर्नुपर्नेमा सुरुमा जाहेरी लिँदामा नै प्रमाण छैन, किन मुद्दा दर्ता गर्ने भन्ने प्रश्न गर्नु हुँदैन ।

१) प्रारम्भिक प्रतिवेदन सरकारी वकिललाई पठाउनु पर्ने व्यवस्था

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन अनुसार प्रहरी अधिकृतले अपराध सम्बन्धी प्रारम्भिक प्रतिवेदन सरकारी वकिललाई बुझाएपछि अनुसन्धानको प्रक्रिया अगाडि बढ्छ । सामान्यतः जाहेरी दर्ता भएपछि सो प्रतिवेदन पेस गर्ने गरिन्छ ।

२) प्रारम्भिक प्रतिवेदनको आधारमा अनुसन्धान सम्बद्ध अधिकारीलाई निर्देशन दिने

- प्रारम्भिक प्रतिवेदनको आधारमा सो अपराधका सम्बन्धमा कसरी अनुसन्धान गर्नुपर्दछ भन्ने सम्बन्धमा सरकारी वकिलले सम्बन्धित अनुसन्धान अधिकारीलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्दछ । उक्त निर्देशनको पालना गर्नु अनुसन्धान अधिकारीको कानुनी कर्तव्य हुन्छ ।
- यस मुद्दामा अभियुक्त पकाउ गर्न विशेष जोड दिनुपर्दछ ।

- पीडितको राहतको निमित्त व्यवस्था मिलाउने सम्बन्धी ज्ञान सम्बद्ध अधिकारीलाई जानकारी हुनुपर्दछ । सोही अनुसार पीडितको पुनर्स्थापनाको निमित्त आवश्यक व्यवस्था मिलाउन सक्दछ ।

ख) जाहेरी दर्ता तथा अनुसन्धानमा समुदायको भूमिका

- पीडितलाई बयान दिँदा यथार्थ कुरा सबै प्रहरीसमक्ष भनेमा अपराधीलाई सजाय दिन सहज हुने कुराको सहजिकरण गर्ने ।
- बन्द इजलास (Camera Court) मा सुनुवाईको व्यवस्थालाई प्रभावकारी ढुग्गबाट लागू गर्न समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने ।
- जाहेरी दर्ता प्रक्रिया वा कानूनी व्यवस्थामा यस्ता सुविधा प्रहरीबाट प्राप्त नभएको खण्डमा महिला तथा बालबालिका कार्यालयमा सम्पर्क राख्ने ।
- पीडित सहयोग पद्धतिको विकास गर्नको लागि स्थानीय उपस्थित हुने व्यवस्था गर्ने ।
- पीडितसँग बयान लिँदा उसैले रोजेको व्यक्तिसँग उपस्थित हुने व्यवस्था गर्ने ।
- पीडित तथा साक्षीहरूको सुरक्षाको जिम्मा राज्यले लिनुपर्ने र समुदायभित्र नै पीडितलाई सुरक्षित राख्नका लागि समुदायका विभिन्न समूहसँग सल्लाह गर्ने । पुनर्स्थापना केन्द्र वा अन्य सुरक्षित स्थानमा राख्न लगाउने ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपासर मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकात महिला प्रहरी अधिकृतबाट नै हुनुपर्ने । महिला प्रहरी अधिकृत सम्भव नभएमा महिला प्रहरी कर्मचारीबाट बयान लिनको लागि समन्वय गर्ने ।
- निरन्तर सुनवाईको प्रक्रियाको लागि मुद्दाको किनारा छिटोछरितो पार्ने र यसका लागि समुदायले साक्षी प्रमाण संकलन गर्न तथा अभियोग पत्रसँगै सम्पूर्ण प्रमाणका कागजातहरू समेत पेस गर्नका लागि प्रहरी र सरकारी वकिलहरूसँग समन्वयमा काम गर्ने ।
- पीडित र साक्षीले नियमानुसार पाउनुपर्ने दैनिक भ्रमण भत्ता सजिलै उपलब्ध हुने व्यवस्थाको समन्वय गर्ने र समुदायका सहयोगी व्यक्तिहरूलाई पनि यो व्यवस्थाका बारेमा जानकारी गराएर उनीहरूले पाउनुपर्ने सुविधा प्राप्त गर्नका लागि सहयोग मार्ने ।

- राज्यले स्थापना गरेको पुनर्स्थापना गृहको सञ्चालन व्यवस्थाका बारेमा आवश्यक रेखदेख समुदायले गर्न सक्ने भएकाले सो को लागि समन्वयात्मक र सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने ।
- बेचिएर फर्किएका पीडितहरूले क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्थालाई व्यावहारिक रूपमा लागू गर्नका लागि समुदायले प्रहरी र सरकारी वकिलसँग मिलि अभियुक्तको सम्पत्ति खोजी गर्ने र रोकका राख्नका लागि सुरुमा नै प्रहरीसँग समन्वय गर्ने ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधको अनुसन्धान कार्यविधि अन्तर्गत निम्न कार्यहरू गरिन्छन् :

- (क) खानतलासी
- (ख) सबुद प्रमाण संकलन
- (ग) शङ्खास्पद व्यक्तिको खोजी तथा पक्राउ
- (घ) शङ्खास्पद व्यक्तिसँग बयान
- (ड) हिरासतमा लिने र म्याद थप

ग) सबुद प्रमाण संकलन सम्बन्धी व्यवस्था

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी अपराधको सम्बन्धमा अपराध प्रमाणित गर्न शङ्खास्पद व्यक्तिबाट नगद रकम, बस, रेल वा प्लेनको टिकट बरामद गर्न सक्ने सम्भावना हुन्छ । तसर्थ नगद प्राप्त भएमा त्यसलाई अनुसन्धान अधिकृतले आफ्नो कब्जामा लिई आवश्यकता अनुसार ठाडो मुचुल्का खडा गर्नुपर्दछ ।
- यस अपराधको उपर्युक्त तथ्यहरूलाई प्रमाणित गर्ने प्रमाणको रूपमा कुनै लिखित दसी नहुन सक्दछ । तसर्थ यस्ता अपराधको सबैभन्दा भरपर्दो प्रमाण भनेको पीडित व्यक्ति नै हो । तसर्थ, यो अपराध ठहर गर्न सर्वप्रथम उक्त किटानी पोल उजुरी परेको व्यक्ति अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म अपराधी ठहर्दछ । त्यस्ता पीडितको बयान जिल्ला अदालतबाट प्रमाणित गरेपछि त्यो भरपर्दो प्रमाण बन्दछ । किटानी जाहेरी रहेको अवस्थामा निर्दोषिता प्रमाणित गर्नुपर्ने दायित्व प्रतिवादीमा सर्दछ । अतः जाहेरीमा पीडितको बेहोरालाई स्पष्ट ढङ्गबाट उल्लेख गर्न सक्नु सफल अनुसन्धानकै एक पक्ष मानिन्छ ।
- पीडितबाट पक्राउ परेको अभियुक्तको सनाखत गराएपछि त्यो दोस्रो प्रमाण बन्दछ ।

- पीडितको उजुरवालाको किटानी बमोजिम अभियुक्तहरूको पक्राउ गरी सरकारी वकिल समक्ष बयान गराई सकेपछि त्यो तेस्रो भरपर्दो प्रमाण बन्दछ ।
- पीडितको तथा अभियुक्तको घरगाउँ भएको स्थानमा गई सर्जिमिन गरेपछि त्यसले पीडित वा अभियुक्त सो अवधिमा घरगाउँमा थिए, थिएनन् भन्ने कुरा खुल्दछ र त्यो एउटा परिस्थितिजन्य प्रमाण बन्दछ ।
- पीडित र अभियुक्त कहीं कतै सँगै हिँडेको देख्ने व्यक्ति रहेछ भने तिनको ठाडो कागज बयान गरी राखेमा त्यसले पनि परिस्थितिजन्य प्रमाणको स्थान लिन्छ ।

घ) अभियुक्तलाई हिरासतमा लिने र म्याद थप सम्बन्धी व्यवस्था

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दाका अभियुक्तहरूलाई थुनामा राखेर कारबाही गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । थुनाले व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता प्रत्यक्ष रूपमा बन्देज लगाउँछ । अतः कुनै पनि व्यक्तिलाई थुनामा राख्ना अनुसन्धानकर्ताको चाहना वा स्वविवेक भएर मात्रै पुग्दैन, थुनामा राख्ने आधार हुनु पर्दछ र त्यस्तो थुना कानुनद्वारा तोकिएका कार्यविधिद्वारा निर्देशित रहेको हुनु पर्दछ । अतः कुनै व्यक्तिलाई थुनामा राख्नु पर्ने भएमा नेपालको अन्तरिम संविधान तथा नेपाल पक्ष रहेका अन्तराण्डिय दस्तावेजहरू प्रति गम्भीर भएर ध्यान दिनु पर्छ ।
- कुनै पनि अभियुक्तलाई पक्राउ पुर्जी दिएर पक्राउ गरेपछि सकेसम्म छिटो बाटाको म्याद बाहेक २४ घण्टा नबढाई मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष उपस्थित गराउनुपर्दछ ।
- हिरासतमा लिइएको व्यक्तिलाई हिरासत अभिलेख फारम भरी विवरण तयार गरी राख्नुपर्दछ ।
- पक्राउ गरिएको व्यक्तिलाई अदालतबाट अनुमति लिएर मात्र थुनामा राख्नुपर्दछ ।
- थुनामा राखिएको व्यक्तिको शारीरिक जाँच गराउनु पर्छ । हिरासतमा यातना र बल प्रयोग गरिनु हुँदैन ।

सत्र १०: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधको सफल अभियोजनमा साक्षी तथा पीडितको भूमिका

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दाको सफल अभियोजनमा साक्षी तथा पीडितको के कस्तो भूमिका रहन्छ भन्न सक्नेछन् ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दाका साक्षी तथा पीडितहरूको सुरक्षासँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्था र सफल अभियोजनका लागि यसको महत्वका बारेमा अवधारणा स्पष्ट पारी भन्न सक्नेछन् ।

विधि: प्रश्न उत्तर, मस्तिष्क मन्थन, घटना अध्ययन, छलफल, लघु प्रवचन, समूह छलफल

समय: ९० मिनेट

सामग्री: सन्दर्भ सामग्रीको फोटोकपीहरू, न्यूजप्रिन्ट, मार्कर र मास्किङ टेप ।

प्रक्रिया:

- सहभागीलाई हाल मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दाहरू असफल हुनुका कारणहरू मध्ये साक्षी र पीडितहरूको सही रूपमा सुरक्षा प्रत्याभूत गर्न नसक्नु पनि एक हो भन्ने कुरा विभिन्न मुद्दाहरूमा भएको Hostility को अवस्थालाई भन्दै स्पष्ट पार्न छोटो प्रवचन गर्ने ।
- दुई समूहमा विभाजन गरी समूह कार्य गर्न लगाई पीडित र साक्षीहरूको सुरक्षाका लागि के के हुन जरुरी छ, भन्ने कुरामा प्रत्येक समूहलाई न्यूजप्रिन्टमा लेख्न लगाई आफ्नो विचार व्यक्त गर्न लगाउने ।
- सबैको विचार सुनी सकेपछि सहभागीहरूको भनाइको आधारमा सहजकर्ताले पीडित र साक्षीहरूको सुरक्षा किन आवश्यक छ, भनी उदाहरण र घटना अध्ययन सहित जानकारी गराउने ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था अनुसार पीडित र साक्षीहरूको सुरक्षा सम्बन्धमा भएको व्यवस्थाको जानकारी गराउदै साक्षी भत्ता, प्रहरी सुरक्षा, गोपनीयता लगायतका कुराहरूमा जानकारी गराउने ।

- सहभागीहरूलाई उनीहरूको जिज्ञासा वा प्रश्नहरूमा केहीबेर छलफल चलाउने र सहजकर्ताले अन्त्यमा पीडित र साक्षीहरूको सुरक्षाको बारेमा सङ्क्षेपमा पुन जानकारी दिने ।

स्रोत सामग्री

राज्यको पीडित पक्षप्रति दायित्व

राज्य एक संगठित संस्था हो । यसले आन्तरिक सुरक्षाको निमित्त प्रहरी र बाह्य सुरक्षाको निमित्त सेना तैनाथ गरेको हुन्छ । राज्य नागरिकहरूकै शक्ति र सहयोगले चलेको हुन्छ । सामाजिक सम्झौताको सिद्धान्तका हिमायतीहरू राज्यलाई नागरिकले आफ्नो मौलिक हक्को केही अंश सुम्पेर यो संस्था संगठित हुन पुगेको बताउँछन् । प्रत्येक नागरिकले सुम्पेको शक्ति नै सङ्गठनात्मक रूपमा सम्प्रभु हो । अतः राज्यको प्रमुख कर्तव्य नागरिकलाई शान्ति सुव्यवस्था प्रदान गर्नु हो । अपराध हुन गएको अवस्थामा राज्यले पीडित पक्षलाई राहत दिनु उसको नैतिक जिम्मेवारी भित्र पर्दछ । आधुनिक राज्यलाई लोक कल्याणकारी संस्था पनि मानिन्छ । अर्थात् राज्यले गरिब, अनाथ, अपादाङ्ग, पिछाडिएका व्यक्तिको उत्थान गर्ने लक्ष्य राखेको हुन्छ । सामाजिक उन्नतिको निमित्त हुनेवाट लिएर नहुनेमाथि वितरण गर्नु उसको अर्को प्रमुख कार्य पद्धति हुन आउँछ । अपराधमा कसुरदारले कानुन पालना गरी बसेका निर्दोष नागरिकमाथि अत्याचार गर्न पुगेको हुन्छ । यस्ता स्थितिमा कसुरदारलाई दण्डका अतिरिक्त क्षतिपूर्ति गर्न बाध्य गराउनु र कसुरदारले क्षतिपूर्ति दिन नसकेमा आफ्नो तर्फबाट क्षतिपूर्ति दिलाउनु राज्यको जिम्मेवारी भित्रै पर्न जाने कुरा हुन् ।

नागरिकले राज्यलाई कर तिरेको हुन्छ । राज्यको खर्च त्यही करका माध्यमबाट चलेको हुन्छ । राज्यबाट शान्ति, सुरक्षाकै अपेक्षामा नागरिकले राज्यलाई आफ्नो मिहिनेतको केही अंश करका रूपमा तिर्ने प्रक्रियामा विमा कम्पनीलाई आफ्नो जिउ, ज्यानको सुरक्षाका निमित्त तिरिने प्रिमियमभन्दा कूनै रूपमा फरक छैन । अतः अपराध भएपछि राज्यबाट पीडित पक्षले क्षतिपूर्ति या राहतको अपेक्षा गर्नु स्वाभाविक देखिन्छ । आधुनिक राज्यले कसुरदारलाई दण्ड दिँदा उसको सुधारलाई प्रमुख लक्ष्य मान्न थालेको छ । दण्डमा कठोरताले मात्र अपराध नघट्ने र कसुरदारको सुधार प्रक्रिया अरू जटिल हुने अनुभव आधुनिक राज्यले गर्न थालेका छन् ।

अतः आधुनिक दण्ड प्रणाली नरम लचिलो सहयोगात्मक बन्दै गएको छ । यो प्रक्रियालाई प्रभावशाली र भय योग्य बनाउन पीडित पक्षलाई राहत दिने प्रक्रियासँगसँगै जोडेर हेर्नुपर्ने भएको छ । उपर्युक्त अवधारणालाई इन्कार गर्न

सकिने कुनै ठाउँ छैन । सिङ्गो समाजको हितको परिकल्पना गर्दा कसुरदारप्रति नरम नीति र पीडित पक्षप्रति उपेक्षाको भावना लिन मिले पनि देखिएन । यसमा जति राम्रो सन्तुलन कायम गर्न सक्यो उति नै राम्रो नागरिकको राज्यप्रति र राज्यको नागरिकप्रति जिम्मेवारी कायम हुन सक्ला । नेपाली फौजदारी न्याय प्रणालीमा पीडितको भूमिका मुद्दाको जाहेरीसम्म मात्रै हुने गरेको छ । आवश्यकता अनुसार प्रहरी र अदालतले बयान, सर्जिमिन र अभियुक्तको पहिचानको लागि बोलाउने गर्दछ । त्योभन्दा बाहेक मुद्दाको पुर्षक्षको क्रममा पीडितको भूमिका न्यून छ । अझै केही समय अधिसम्म फौजदारी मुद्दाको प्रतिनिधित्व सरकारी वकिलबाट हुने र पीडितको तर्फबाट आफै वकिल राख्न पाउने वा नपाइने कुनै स्पष्टता थिएन । जाहेरवालाले गैरसरकारी वकिल राख्न पाउने सम्बन्धमा “ज्यान मुद्दामा जाहेरवालाले गैरसरकारी वकिल राखी बहस गराउन पाउने” भनी सर्वोच्च अदालतबाट बाटो खुलाइ दिएका कारणले प्रतिनिधित्व सम्बन्धमा एक नयाँ आयाम थपिएको पाइन्छ । यसै प्रतिपादित मार्ग निर्देशनले गर्दा आजसम्म पीडितको तर्फबाट बेगलै गैरसरकारी कानुन व्यवसायी मुकरर गर्न पाउने कानुनी सुविधा प्राप्त हुँदै आएको छ ।

यस सम्बन्धमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐनले दफा १० मा स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गरेको छ । शाढकर कुमार श्रेष्ठ आफ्नो पुस्तक ‘पीडित विधि शास्त्र’मा पीडितले आफूले जाहेरी दिए बमोजिम अभियुक्तमाथि अभियोग लागेको छ कि छैन भन्ने जान्न पाउनु पर्छ भनी लेख्नु भएको छ । संसारभरिकै प्रचलन हेर्ने हो भन्ने पहिला पहिला अपराधका पीडितहरूले अपराधीसँग बलदा लिन सक्यो । अझ कतिपय अपराधमा त अपराधीको पुरै परिवार र समुदायसँग पनि बदला लिन पाइन्थ्यो । पछि कानुनी प्रणालीको विकाससँगै अपराधको अनुसन्धान, मुद्दा निरोपण र सजाय निर्धारणमा प्रहरी र अदालतको भूमिका प्रमुख भएर आयो । फौजदारी न्यायमा पीडितको हक सिर्फ क्षतिपूर्ति पाउनेसम्म हुन गयो ।

वि.सं. १९९० को मुलुकी ऐन अन्तर्गत नेपालमा अन्वेषणात्मक फौजदारी न्याय प्रणाली थियो । जुन अनुसार न्यायाधीश पीडितसँगको सहकार्यमा मुद्दाको निचोडसम्म पुग्ने सम्भावना थियो । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको लागु सँगसँगै फौजदारी मुद्दामा प्रहरी र सरकारी वकिलको भूमिका प्रमुख हुन आयो र मुद्दाको अनुसन्धान र निचोडमा पुग्न पीडितको भूमिका गौण हुन पुरयो । अपराध तथा अछित्यार दुरुपयोगका पीडितहरूको न्याय सम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्तहरूको घोषणा पत्र १९८५ को धारा ६(बी) ले

न्यायिक कारबाहीको सिलसिलामा पीडितहरूका सरोकार र विचारलाई उपर्युक्त चरणहरूमा व्यक्त गर्ने अवसर दिइनु पर्छ भनी उल्लेख गरेको छ । कतिपय विज्ञहरूले फौजदारी न्यायिक कारबाहीको सिलसिलामा पीडितलाई सहभागी गराउँदा अभियुक्त वा शिक्षिकाको अधिकार खतरामा पर्नसक्ने कुरलाई औल्याउँदा स्वच्छ र छारितो न्यायमा खलल नपर्ने गरी पीडितलाई सामेल गराउन सक्ने कुरा व्यक्त गरेका छन् ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधका पीडित तथा साक्षी सुरक्षाको वर्तमान अवस्था र सम्बन्धित व्यवस्था तथा महत्व

पीडित, न्याय सम्बन्धी सिद्धान्तहरूमध्ये पीडितको सुरक्षाको सिद्धान्त एउटा महत्वपूर्ण सिद्धान्त हो । जब पीडित र साक्षीमाथि सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न सकिदैन स्वभाविकै रूपमा ती व्यक्तिहरू प्रहरी समक्ष आउन हिचकिचाउँछन् । पीडित असहाय, कमजोर र एकलै हुन सक्छ भने अभियुक्तहरू संगठित रूपमा हुन्छन् । नेपालको भौगोलिक विकटताका कारण पनि प्रहरी र अदालत आउने क्रममा वा आफै घरमा पनि पीडितहरू माथि सधैँ खतरा भइरहन्छ ।

अपराध तथा अद्वितीयार दुरूपयोगका पीडितहरूका न्यायसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्तहरूको घोषणा पत्र १९८५ को धारा ६ ले न्यायिक तथा प्रशासकीय कारबाही र कार्यविधिको क्रममा पीडितहरूलाई न्यायमा पहुँच पुऱ्याउन र स्वच्छ पुर्क्षका लागि राष्ट्रहरूले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वहरू उल्लेख गरेको छ । जस अन्तर्गत धारा ६(डी) मा राष्ट्रहरू पीडितलाई हुने असुविधालाई सकेसम्म न्यून गर्न पहल गर्नुपर्ने, गोपनीयताको रक्षा गर्नुपर्ने अवाश्यकता अनुसार सुरक्षा गर्नुपर्ने त्यसै गरी पीडितको परिवार र साक्षीमाथि हुने आक्रमण र दुर्योगहारलाई न्यून गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०६४ को दफा २५ ले सुरक्षाको व्यवस्था शीर्षकमा उजुर गर्ने व्यक्तिले आफूले प्रहरीमा उजुर गरेको कारण वा अहो अदालतमा बयान वा साक्षीको रूपमा गरेको बकपत्रको आधारमा कुनै प्रतिशोधात्मक कारबाहीमा पर्न सक्ने मनासिब कारण देखाई सुरक्षाको लागि नजिकको प्रहरी कार्यालयमा अनुरोध गरेमा त्यस्तो प्रहरी कार्यालयले निजलाई देहाय बमोजिम कुनै वा सबै व्यवस्था गरिरदिनु पर्नेछ :

- (क) मुदाको कारबाहीको सिलसिलामा अहो अदालत आउँदा, जाँदा सुरक्षा दिने,
- (ख) निश्चित अवधिसम्म प्रहरी सुरक्षामा राख्ने वा राख्न लगाउने,

(ग) केन्द्रमा राख्ने भनी व्यवस्था गरेको छ ।

त्यस्तै गरी उक्त ऐनले पीडितको गोपनीयताको सुरक्षाका लागि दफा २५(१) मा “कसैले पनि पीडितको स्वीकृति नलिई निजको वास्तविक नाम, तस्विर वा निजको चरित्रमा प्रतिकूल हुने कुनै विवरण पत्रपत्रिकामा छाप्न वा अन्य सञ्चार माध्यमबाट प्रचार प्रसार गर्नु हुँदैन ।” भनी व्यवस्था गरेको छ । दफा २७ मा यस ऐन अन्तर्गतको कसुर सम्बन्धी मुद्दाको कारबाही तथा सुनुवाइ बन्द इजलासमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

यस ऐनले पीडितको सुरक्षाका लागि गरेको व्यवस्थाहरूमध्ये दफा १६ पनि महत्वपूर्ण छ । जस अन्तर्गत “आफुलाई किन्न, बेच्न वा बेश्यावृत्तिमा लगाउन लागेको वा लगेको वा किनेको वा बेचेको वा बेश्यावृत्तिमा लगाएको थाहा पाइ वा विश्वास गर्नुपर्ने मनासिब आधार भई निजले कुनै ठाउँबाट उम्कन, भाग्न मद्दत माग्दा मद्दत प्राप्त नभएको र उम्कन भाग्न खोज्दा कसैले बाधा विरोध गरेमा वा रोकेमा वा पक्रेमा वा जोरजुलुम गरेमा बल प्रयोग नगरी त्यस्तो बाधा विरोध वा जोरजुलुमबाट वा पकाउबाट भाग्न उम्कन सकिदैन भन्ने कुरामा विश्वस्त भई निजले कुनै कार्य गर्दा त्यस्तो बाधा विरोध गर्ने, पक्रने वा जोरजुलुम गर्ने व्यक्तिको ज्यान गएमा वा निजलाई कुनै प्रकारको चोटपटक लाग्न गएमा प्रचलित कानुनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्यस्तो व्यक्तिलाई कुनै प्रकारको सजाय हुने छैन ।” भनी व्यवस्था गरी आत्मरक्षा समेतको प्रत्याभूति गरेको पाइन्छ ।

पीडितको सुरक्षा, उपचार र अन्य सहयोग सम्बन्धी व्यवस्था

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दामा महिला तथा बालबालिका वा पुरुष जोसुकै पीडित भए पनि यस्तो जघन्य अपराध भएर उनीहरू शारीरिक, मानसिक तथा सामाजिक रूपमा आघातीत वा असक्त बनेका हुन्छन् । यसै गरी, तत्काल उनीहरूलाई भौतिक सुरक्षाको पनि आवश्यकता पर्दछ । शारीरिक उपचार, मनोसामाजिक विमर्श (Counseling) जस्ता कुराहरूको आवश्यकता पर्दछ । यस्ता मुद्दामा पीडितलाई शारीरिक तथा मानसिक रूपमा उपचार गराउने कार्य सरकारको हो र पीडित व्यक्ति प्रहरीको सम्पर्कमा रहने बेलासम्म सो कार्य प्रहरीले नै गर्नुपर्दछ ।

यसको लागि प्रहरीले आवश्यकता अनुसार स्थानीय सरकारी स्वास्थ्य निकायका साथसाथै स्थानीय संघसंस्था, डाक्टर, समाजसेवी समेतको सहयोग लिन सक्दछ । यसैगरी पीडितको सुरक्षा गर्ने जिम्मेवारी पनि प्रहरीकै रहने हुँदा पीडित व्यक्ति लगायत कुनै पनि व्यक्तिले मुद्दाको अनुसन्धानमा सहयोग गरेको कारणले कुनै प्रतिशोधात्मक कारबाहीमा पर्न सक्ने मनासिब

कारण देखाई सुरक्षाको कुनै पनि प्रहरी कार्यालयमा अनुरोध गरेमा प्रहरी कार्यालयले निजलाई सुरक्षाको पुर्ण प्रत्याभूति दिनुपर्दछ । साथै मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा अड्डा अदालत आउँदा, जाँदा सुरक्षा दिने वा निश्चित अवधिसम्म प्रहरी सुरक्षामा राख्ने वा राख्न लगाउने वा निश्चित केन्द्रमा राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । कतिपय अवस्थामा पीडितहरू पुनर्स्थापना केन्द्रमा पनि रहन्छन् र यस्ता केन्द्रहरू सरकारी नीति र निर्देशनमा सञ्चालित भएका हुन्छन् ।

सत्र ११: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्ध समुदायमा आधारित संरक्षण समितिको गठन तथा परिचालन

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्तमा सहभागीहरूले –

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्ध समुदायमा आधारित संरक्षण समिति गठनको उद्देश्य तथा भूमिकाहरूको बारेमा थाहा पाउनेछन् ।
- समुदायमा आधारित संरक्षण समितिले मनव बेचबिखन विरुद्धको कार्यमा कुन-कुन सरोकारवालाहरू संग समन्वय तथा सहकार्य गर्नुपर्दछ भन्नेवारे वुभन्नेछन् ।

विधि: समूह छलफल र प्रस्तुति

समय: ६० मिनेट

सामग्री: मार्कर, न्यूज प्रिन्ट, मासिकड टेप

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १ - समूह कार्य तथा प्रस्तुति (४५ मिनेट)

- सहभागीहरूलाई कुनै रमाइलो खेल मार्फत ४ समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- २ वटा समूहलाई समुदायमा आधारित संरक्षण समितिको उद्देश्य र भूमिकाहरूको बारेमा लेख्न लगाउनुहोस् र बाँकि २ वटा समूहहरूलाई संरक्षण समितिले मानव बेचबिखन विरुद्धको कार्यमा कुन-कुन सरोकारवालाहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्नुपर्दछ भन्ने विषयमा समूहमा छलफल गरी लेख्न लगाउनुहोस् (१५ मिनेट) ।
- समूह कार्य सकिएपछि १०/१० मिनेटको समय दिएर प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- हरेक समूहको प्रस्तुतीमा अन्तर समूह सुभाव तथा सल्लाह दिन लगाउनुहोस् र अन्त्यमा संस्थावाट प्राप्त संरक्षण समितिको कार्य विवरण प्रस्तुत गरि सत्र समापन गर्नुहोस् ।

नोट: यदि तालिमका सहभागी सिमा क्षेत्रमा कार्यरत सशस्त्र प्रहरी, सामुदायिक प्रहरी तथा महिला तथा बालवालिका सेवा केन्द्रमा कार्यरत कर्मचारी भएमा पहिलो २ समूहलाई सुरक्षा निकायको भूमिका र बाँकी २ समूहलाई समन्वय गर्नुपर्ने निकाय तथा संस्थाहरूको बारेमा समूह कार्य गर्न लगाउनुहोस् ।

सत्र १२ः सिमा निगरानी

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- समुदायमा आधारित संरक्षण समितिले सिमा निगरानीको समयमा कसरी र के सम्बन्धी सूचना प्रवाह गर्दछ, के कुरा सोधपूछ गर्दछ र कसरी शंकास्पद घटनाको बारेमा सम्बन्धित निकायमा खबर गर्दछ भन्नेवारे थाहा पाउनेछन्।

विधि: अभिनय प्रस्तुती र छलफल

समय: ९० मिनेट

सामग्री: मार्कर, मेटा कार्ड, मास्किङ टेप

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १ - समूह कार्य तथा प्रस्तुती (४५ मिनेट)

- सहभागीहरूलाई कुनै रमाइलो खेल मार्फत ३ समूहमा विभाजन गर्नुहोस्।
- प्रत्येक समूहलाई तलको विषयवस्तु दिनुहोस् र अभिनयको तयारी गर्न लगाउनुहोस् (३० मिनेट)।
 - क) सूचना प्रवाह -सिमा पारि जान लागेको किशोरी, महिलालाई संरक्षण समितिले के सम्बन्धी सूचना कसरी प्रवाह गर्दछ ?
 - ख) सोधपूछ तथा रोकथाम- सिमा पारि जान लागेको व्यक्तिहरूलाई (महिला, किशोरीलाई) संरक्षण समिति सदस्यहरूले के कसरी सोधपूछ गर्दछन् र शंका लागेकालाई कसरी सम्भाई बुझाई नाकाबाट फर्काउँछन् ?
 - ग) रिपोर्टिङ-शंकास्पद घटनाको बारेमा कसरी संरक्षण समितिले सम्बन्धित निकायमा रिपोर्टिङ गर्दछ अर्थात् कहाँ कस्लाई के गरि खबर गर्दछ ?
- अभिनयको तयारि सकिएपछि १५/१५ मिनेटको समय दिएर प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस्।
- हरेक समूहको प्रस्तुतीमा अन्तर समूह सुभाव तथा सल्लाह दिन लगाउनुहोस् र अन्त्यमा सहजकर्ताले आफ्नो कुरा राखि सत्र समापन गर्नुहोस्।

सत्र १३: मानव बेचबिखनको घटनाको उद्धार तथा स्वदेशफिर्ती (अन्तरसिमा/सिमापार सरोकारवालाहरुको भूमिका)

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- मानव बेचबिखनको घटनाको उद्धार तथा स्वदेशफिर्ती (सिमापार सरोकारवालाहरुको भूमिका) को वारेमा गेष्ट लेकचर मार्फत बुझेछन् ।

विधि: प्रस्तुती, अनुभव आदानप्रदान तथा छलफल ।

समय: ४० मिनेट

सामग्री: मार्कर, न्यूज प्रिन्ट, मासिकड टेप

प्रक्रिया:

क्रियाकलाप १ - गेष्ट लेकचर (४० मिनेट)

- यो सत्र भारतमा कार्यरत सरकारी कर्मचारीहरु जो मानव बेचबिखनको विरुद्धमा सक्रिय छन् उनीहरुको अनुभवहरु -उद्धार, स्वदेशफिर्ती, आदीको वारेमा संचालन गरिने छ ।

सत्र १४: कार्ययोजना निर्माण

उद्देश्य :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरूले –

- मानव बेचबिखनको विरुद्ध आफ्नो समुदायमा गर्ने कार्यहरूको योजना निर्माण गर्नेछन् ।

विधि: समूह कार्य, प्रस्तुती तथा छलफल ।

समय: ४० मिनेट

सामग्री: कार्ययोजना निर्माणको खाका, मार्कर, न्यूज प्रिन्ट, मासिकड टेप

प्रक्रिया:

- तालिम पश्चात् आफ्नो कार्यस्थलमा फर्केर गएपछि के कस्ता कार्यहरू गर्न सकिन्छ, भनेर सहभागीहरूलाई सोधै सत्रको थालनी गर्नुहोस् ।
- सबै सहभागीलाई तीन मिनेटको लागि आँखा बन्द गर्न लगाउनुहोस् ।
- सबैले आँखा बन्द गरिसकेपछि आफ्ना समुदाय तथा कार्य क्षेत्रमा मानव बेचबिखन विरुद्ध एकजुट भई रोकथाममा लागेको र आफ्नो कार्यलयले मानव बेचबिखन विरुद्धको अभियान तथा क्रियाकलापहरू सञ्चालन तथा सहयोग गर्दा आदर, सम्मान, गोपनीयता तथा सुरक्षाको सुनिश्चितता भएको सम्भन लगाउनुहोस् ।
- सहभागीको आवश्यकता बमोजिम **सहयोगी सामग्री १** अनुरूपको कार्ययोजनाको खाका दिनुहोस् र योजना बनाउनका लागि १५ मिनेटको समय दिई आवश्यक सहयोग गर्नुहोस् ।
- सहभागीहरूको योजना बनिसकेपछि त्यसलाई प्रदर्शनीका लागि तालिम हलको भित्तामा टाँस्न लगाउनुहोस् ।
- सहभागीहरूलाई तालिम हलको वरिपरि घुमी अरु सहकर्मीहरूले बनाएका कार्ययोजनाको अवलोकन एवं अध्ययन गर्नका लागि १० मिनेटको समय दिनुहोस् । त्यसो गर्दा सबै सहभागीहरूले त्यसैमा ध्यान केन्द्रीत गरेका छन् भन्ने कुरामा सजग हुनुहोस् । (सहभागीहरूले यस कार्यमा आफ्नो ध्यान पूरै लगाउन सक्नु भन्ने कुरामा हेक्का राख्नुहोस् ।)

- सबै सहभागीहरूलाई आ-आफ्नो कार्ययोजना टाँसिएको ठाउँमा फर्कन लगाउनुहोस् । त्यसपछि अरुको कार्ययोजनाको अवलोकन अध्ययनका आधारमा आफ्नो कार्ययोजनामा केही संशोधन गर्न आवश्यक भएको लागेमा त्यसो गर्नका लागि ५ मिनेट समय दिनुहोस् ।
- सबै सहभागीहरू आफ्नो स्थानमा फर्किएपछि सबै सहभागीहरूले समावेश गरेका कार्य योजनाहरूलाई पृष्ठपोषण दिई अन्य आवश्यक थप कार्य तथा क्रियाकलापहरू बारेमा बुझाउदै सहभागीहरूलाई कार्य योजना पूर्ण रूपमा प्रभावकारी तवरले सम्पन्न होस् भन्ने शुभकामना दिई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

सहयोगी सामग्री १

कार्यान्वयन कार्ययोजना संरक्षण समितिको नाम र ठेगाना :						
क्र.सं.	क्रियाकलाप	प्रक्रिया	आवश्यक श्रोत	समय सिमा	समन्वय/सहकार्य गर्नुपर्ने निकाय	जिम्मेवार व्यक्ति

सन्दर्भ सामग्रीहरू (References)

पुस्तिका तथा लेख रचनाहरू:

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अन्त्यका लागि परिवर्तनका लागि नेतृत्व तालिम निर्देशिका, स्वतन्त्रता अभियान नेपाल, हाम्रो सम्मान परियोजना, विनरक इन्टरनेसनल, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रीय विकास नियोग (युएकएआइडी) तथा संयुक्त अधिराज्यको अन्तर्राष्ट्रीय विकास विभाग (डिएफआइडी), २०७६
- महिला कानूनी हक तथा अधिकार, द्याम्केमैयुद् गाउँपालिकाको कार्यालय, गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, प्रदेश-१, भोजपुर, नेपाल, २०७५
- लैंड्रिक हिंसा र कानूनी उपचार, कानूनी शासन तथा मानव अधिकार संरक्षण कार्यक्रम /युएनडीपी, २०७४।
- समुदायमा आधारित बालसंरक्षण संयन्त्रहरूका लागि बालसंरक्षण सम्बन्धी तालिम, २०७५, नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, केन्द्रीय बालकल्याण समिति, सिंहदरबार।
- निरन्तर शिक्षा, सहजकर्ता स्वध्ययन पुस्तिका, नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय, अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर, २०७४
- सम्मानित जीवन-लैंड्रिक रूपान्तरण सम्बन्धी तालिम पुस्तिका, भोलन्टिएर सर्भिस ओभरसिज (भिएकओ) नेपाल, २०७४/०७५ (२०१८)।
- मुलुकी ऐन, २०२०
- मानव बेचबिखन विरुद्धको अभियानमा संलग्न सरोकारहरूका लागि मनोसामाजिक मनोविमर्श निर्देशिका
- मानव बेचबिखन विरुद्धको यात्रा बुलेटिन अड्क शुभारम्भ र दोस्रो मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन २०६४को समीक्षा, २०७१
- जनकारी-पत्र USAID, The Asia Foundation, FWLD
- महिला विरुद्ध हुने हिंसा र यस सम्बन्धमा कानुनी उपचारको व्यवस्था २०७० -कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र
- वैदेशिक रोजगार कानुन जानकारी पुस्तिका, वैदेशिक रोजगार प्रबन्धन बोर्ड, मानव अधिकारका लागि जनमञ्च

- आप्रवासी महिला कामदारको आर्थिक सुरक्षा अभिवृद्धि तथा हिंसा न्यूनीकरणमा वैदेशिक रोजगारले पारेको प्रभाव र सुरक्षित
- लैंगिक हिंसा र कानुनी अधिकार सम्बन्धी जानकारी पत्र २०७७- महिला जागरण तथा विकास केन्द्र
- सिफारिस प्रणाली म्यानुयल -कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण राष्ट्रिय प्रतिवेदनका विभिन्न वर्षमा प्रकाशित अंकहरू ।
- लैंगिकतामा आधारित हिंसाविरुद्धका निकाय तथा कार्यकर्ताहरू नभएको अवस्थामा लैंगिकतामा आधारित हिंसाबाट पीडित तथा प्रभावितहरूलाई कसरी सहयोग पुऱ्याउने, मानवीय कार्यकर्ताहरूका लागि हातेपुस्तिका, 2015 IASC GBV Guidelines को सहायक मार्गनिर्देशिका, २०७१/०७२ ।
- डा. राज भण्डारी रेणू श्रेष्ठ अनिता २०६६, सामाजिक लैंगिक विभेदमा आधारित हिंसा, तालिम निर्देशिका तथा पाठ्य सामग्री, औरेक नेपाल, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जनसङ्ख्या विश्वकोष, नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय सिंहदरबार ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रणसम्बन्धी श्रोत पुस्तिका
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धको राष्ट्रिय प्रतिवेदन

कानूनी दस्तावेजहरू:

- लैंगिक हिंसा सम्बन्धी क्लिनिकल प्रोटोकल, नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, जनसंख्या महाशाखा, २०७२
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण नियमावली, २०६५
- लैंगिक हिंसाविरुद्धको राष्ट्रिय कार्ययोजना, (सन् २०१०) ।
- मानव बेचबिखन विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन तथा ओसार पसार विरुद्ध राष्ट्रिय कार्य योजना २०६८ को कार्यान्वयन योजना, २०७१,
- मानव बेचबिखन विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन तथा ओसार पसारबाट पीडित / प्रभावितहरूको हेरचार तथा संरक्षणको लागि राष्ट्रिय न्यूनतम् मापदण्ड, २०६८,

- लैंगिक हिंसा अन्त्य तथा लैंगिक सशक्तीकरण सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्ययोजना, २०६९।
- लैंगिक हिंसावाट प्रभावितहरूको सम्प्रेषणका लागि व्यावहारिक जानकारी, संरक्षण विषयगत क्षेत्र अन्तर्गत लैंगिक हिंसा उप-क्षेत्र, नेपाल सरकार।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४
- मानव बेचबिखन विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्ध राष्ट्रिय कार्य योजना २०६८ को कार्यान्वयन योजना, २०७१
- मानव बेचबिखन विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन तथा ओसारपसारवाट पीडित/प्रभावितहरूको हेरचार तथा संरक्षणका लागि राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६८
- वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४
- मानव बेचबिखन विरुद्धको स्थानीय समिति (गठन तथा परिचालन) निर्देशिका, २०७०
- महिला अधिकार बारे थाहा पाउनु पर्ने कानुनी कुरा, एक्सनएड नेपाल, २०६७
- महिला अधिकार बारे थाहा पाउनु पर्ने कानुनी कुरा, एक्सनएड नेपाल, प्रथम संस्करण, २०६७
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ तथा नियमावली, २०६५
- राष्ट्रिय महिला आयोग ऐन, २०६३ तथा नियमावली, २०६५
- लैंगिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६३
- कानुनी सहायता सम्बन्धी, २०५५

वेभसाइटहरू:

- <http://www.lawcommission.gov.np/np/archives/44897>
- Together with Citizens in fighting all forms of Gender Based Violence, <https://cid.nepalpolice.gov.np/index.php/cid-wings/women-children-service-directorate>.
- <https://moless.gov.np/np>

GOOD SHEPHERD
INTERNATIONAL
FOUNDATION
NEPAL

OPPORTUNITY VILLAGE NEPAL
शुभ अवसर याम नेपाल

बालबालिकाको सुरक्षा हार्गो संकल्प

बालबालिकालाई अपनाउँकरका
राख्नुपर्ने जारी जारी ।

बालबालिकालाई अपनाउँक
राख्नुपर्ने जिस्ताउँच ।

बालबालिकालाई अरलील
पित्र वा काकाहे देखाउँच ।

बालबालिकालाई अजीमन्टपी
इष्या बिश्वरील सुने ।

बालबालिकालाई बिलिक्क
अंगाले बुझ कर आउँच ।

आएको बिश्वरापन हाताउँको लागी
बालबालिकालाई कुनूले वा थोट पुऱाउँच ।

बालबालिकाको अताधारियासता
ठेण पुऱाउँच ।

बालबालिकालाई प्रलोक्त देखाएर
आपाले स्वार्थ पुरा जारी ।

बालबालिकाको अदाकाइ
सालाहीला जारी ।

बालबालिकालाई बिन बिगराई
अताधारका घाटो छोडे ।

बालबालिकालाई लोकरको
स्वता प्रयोग जारी ।

बालबालिकाको कुरुका जनुवारी ।

यदि कर्सैले तपाईंलाई असमान व्यवहार
गरेको थाहा पाउनु भयो भन्ने

विधाउला बालबालिकालाई
मुख्यता वा बैठकाउ जारी ।

बालबालिकाको बिधारना
बैठकाउ जारी ।

बालबालिकाको शीक्षक
अवधारकालाई त्रैका जारी ।

बालबालिकालाई अताधार
जरेको थाहा पाउनु भयो भन्ने

- कर्सैले तपाईंलाई चोट पुऱ्याउन पाउँदैन ।
- कर्सैले पालि तपाईंलाई उपेक्षा जान पाउँदैन ।
- कर्सैले तपाईंलाई ध्यात्याउन पाउँदैन ।
- कर्सैले तपाईंलाई अपनालज्जनक शब्दको प्रयोग जान पाउँदैन ।
- कर्सैले पालि तपाईंलाई बाल अग्रजना संलग्न जाराउन पाउँदैन ।
- कर्सैले पालि तपाईंको विरज अधिकारहरूबाट बिचित्र जारी पाउँदैन: शिक्षा प्राप्त
जाने, स्वच्छ वातावरण, सुरक्षित पानी र खाना, गाया र स्थानांतर, अगिरियति,
सेल तथा खतब्बा सहितको योगिकासा ।

तत्काल
सबर गर्नुहोस् ।

सर्वको व्यक्ति: _____

लोकाङ्क: _____